

Ελισάβετ Κοντογιώργη

«Η ΠΥΚΝΩΣΙΣ ΤΟΥ ΑΡΑΙΟΤΑΤΟΥ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ ΤΩΝ ΚΟΛΛΙΓΩΝ»
ΤΗΣ ΧΑΛΚΙΔΙΚΗΣ
Η ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ ΚΑΙ ΤΟ ΜΕΤΟΧΙΑΚΟ ΖΗΤΗΜΑ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

Στη μνήμη της θείας μου Μαρίας Κορδέλλα

Εισαγωγή

Μετά το 1922 το κεντρικό και δυσκολότερο πρόβλημα που είχε να επιλύσει η Ελλάδα ήταν η αποκατάσταση σχεδόν ενάμισι εκατομμυρίου προσφύγων. Για την αντιμετώπισή του χρειάστηκε η συνδρομή της Κοινωνίας των Εθνών. Με την ίδρυση της Επιτροπής Αποκαταστάσεως Προσφύγων, η Κοινωνία των Εθνών έθεσε το πρόγραμμα της αποκατάστασης των προσφύγων υπό την αιγίδα της, διευκολύνοντας την Ελληνική Κυβέρνηση να συνάψει το προσφυγικό δάνειο στις διεθνείς χρηματαγορές. Συγχρόνως, ήταν απαραίτητη η άσκηση κοινωνικής πολιτικής και η λήψη πολιτικών αποφάσεων που δεν είχαν ιστορικό προηγούμενο.

Η ανάγκη για την παραγωγική απασχόληση και ενσωμάτωση των προσφύγων στην ελληνική κοινωνία επέσπευσε τις διαδικασίες εκσυγχρονισμού που υλοποίησε στο Μεσοπόλεμο ο ευρέως νοούμενος φιλελεύθερος βενιζελισμός, υποβοηθούμενος από τους υποστηρικτές της σοσιαλδημοκρατίας με ηγετική μορφή τον Αλέξανδρο Παπαναστασίου. Οι πιο ριζικές αλλαγές και αναδιαρθρώσεις, που μετέβαλαν τις παραγωγικές δομές της ελληνικής οικονομίας, επιχειρήθηκαν στον πρωτογενή τομέα, ιδιαίτερα στη Θεσσαλία και στις λεγόμενες Νέες Χώρες, όπου οι αρχαϊκές σε σύγκριση με άλλες περιοχές της χώρας δομές οργάνωσης της παραγωγής επιβράδυναν την ανάπτυ-

ξη. Η ίδρυση Υπουργείου Γεωργίας (1917) με σκοπό την ενσωμάτωση της γεωργίας στο ευρύτερο οικονομικό σύστημα επέτρεψε στις δεκαετίες που ακολούθησαν την χάραξη μιας κεντρικά σχεδιασμένης αγροτικής πολιτικής και αύξησε την επιρροή και τον έλεγχο του κράτους στον αγροτικό τομέα. Οι διαδικασίες για την αγροτική μεταρρύθμιση, την οποία είχε θεσμοθετήσει η Κυβέρνηση της Θεσσαλονίκης από το 1917, επιταχύνθηκαν με την άφιξη των προσφύγων.

Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων, ο διεθνής αυτόνομος οργανισμός που ανέλαβε τη διαχείριση των προσφυγικών δανείων, έδωσε προτεραιότητα στην αγροτική αποκατάσταση. Η εποικιστική υπηρεσία στελεχώθηκε με εξειδικευμένα μεσαία και ανώτερα στελέχη (γεωπόνους, μηχανικούς), που ανέλαβαν την εξέταση των κοινωνικο-οικονομικών όρων στους τόπους εγκατάστασης των προσφύγων και την εφαρμογή και εκτέλεση της σχεδιαζόμενης πολιτικής. Στο άρθρο αυτό θα εξετάσουμε ποιες ήταν οι απόψεις των Φιλελευθέρων, που διαχειρίζονταν τότε τα ζητήματα του εποικισμού, για την αποκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων στην περιοχή της Χαλκιδικής και πώς διαμορφώθηκαν οι όροι για την ανατροπή του μακράιωνου καθεστώτος γαιοκτησίας με την απαλλοτρίωση των μετοχίων των μονών του Αγίου Όρους.

Μετά τους βαλκανικούς πολέμους και την προσάρτηση των λεγόμενων Νέων Χωρών το ελληνικό κράτος είχε να αντιμετωπίσει ένα δίλημμα εξαιρετικά δύσκολο: να προβεί άμεσα σε εκσυγχρονιστικές μεταρρυθμίσεις ώστε να μπορέσει να αφομοιώσει σε σύντομο χρονικό διάστημα τις Νέες Χώρες και, οργανώνοντας ισχυρό στρατό, να είναι σε θέση να υπερασπιστεί τα εδάφη που είχε προσαρτήσει από ισχυρότερους γείτονες αλλά και να διεκδικήσει μελλοντικά και άλλες περιοχές όπου διαβιούσαν αλύτρωτοι πληθυσμοί, ή να αδρανήσει διακινδυνεύοντας τόσο την παρουσία του στα προσφάτως αποκτημένα εδάφη, γεγονός που θα εξέθετε σε κίνδυνο τους ελληνικούς πληθυσμούς, όσο και κάθε προοπτική για την πραγματοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Το δίλημμα αυτό οδήγησε τη χώρα μετά την έκρηξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου στον Εθνικό Διχασμό, τη διαίρεση της χώρας σε δύο σχεδόν ισοδύναμα από πληθυσμιακή άποψη στρατόπεδα, το βενιζελικό και το αντιβενιζελικό, με διαφορετικά κοινωνικά ερείσματα και πολιτικά προγράμματα. Το πρώτο ταυτιζόταν χονδρικά με τους δημοκρατικούς και το δεύτερο με τους βασιλόφρονες. Το κόμμα των Φιλελευθέρων μετά την επικράτησή του το 1917 μπόρεσε να προβεί σε μεταρρυθμίσεις απαραίτητες για τη δημιουργία σύγχρονου αστικού θεσμικού πλαισίου. Μια από τις πιο

σημαντικές ήταν η αγροτική μεταρρύθμιση που απέβλεπε στην κατάργηση του υφιστάμενου καθεστώτος γαιοκτησίας στα τσιφλίκια και τα μετόχια (μοναστηριακά αγροκτήματα μεγάλης έκτασης), στην απελευθέρωση των καλλιεργητών στη Θεσσαλία και στις Νέες Χώρες από τις κολλιγικού τύπου σχέσεις με στόχο την αύξηση της παραγωγής. Η χρησιμοποίηση της εκκλησιαστικής και μοναστηριακής περιουσίας για την ανάπτυξη της οικονομίας και την επίλυση του κοινωνικού προβλήματος στις βόρειες επαρχίες θα μπει στο επίκεντρο του οικονομικού σχεδιασμού των φιλελεύθερων κυβερνήσεων από το 1917 και θα υλοποιηθεί στην επόμενη δεκαετία.

Το 1916 ο Ανδρέας Μιχαλακόπουλος προέτρεπε τον Ελευθέριο Βενιζέλο να προβεί, μετά την αίσια έκβαση του εθνικού αγώνα, σε μεταρρυθμίσεις διαφόρων θρησκευτικών ζητημάτων, αναγκαίες, κατά την άποψή του, για τον αστικό εκσυγχρονισμό της ελληνικής κοινωνίας. Μία από αυτές αφορούσε την κατάργηση των μοναστηριών, τα οποία χαρακτήριζε ως εστίες «πάσης διαφθοράς καὶ καταχρήσεως ἠθικῆς καὶ περιουσιακῆς», και την διανομή των κτημάτων τους στους γεωργούς.¹ Ένα χρόνο αργότερα, ως υπουργός Γεωργίας, εξετάζοντας τους τρόπους επίλυσης του αγροτικού ζητήματος στη Μακεδονία, θα υποστηρίξει την απαλλοτρίωση των μεγάλων ιδιοκτησιών και των μοναστηριακών κτημάτων τονίζοντας ότι το κράτος οφείλει να προβαίνει στη λήψη ρηξικέλευθων μέτρων, εφόσον αυτά συνάδουν προς το κοινωνικό συμφέρον. «Δὲν ζοῦν αἱ Πολιτεῖαι», έγραφε, «διὰ νὰ λατρεύουν ἀφηρημένα δικαιώματα, οὔτε τοὺς κατόχους αὐτῶν, ὡς ἰνδικὰς θεότητας. Ζοῦν διὰ νὰ ρυθμίζουν τὰς σχέσεις τὰς νομικὰς συμφώνως μὲ τὸ κοινωνικὸν δίκαιον καὶ μὲ τὸ κοινωνικὸν συμφέρον».²

Η Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων, η αρμόδια για την εποικιστική πολιτική Επιτροπή του Υπουργείου Γεωργίας και άλλοι φορείς, όπως η Εταιρεία των Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών επί του προσφυγικού

1. Ανδρέας Μιχαλακόπουλος, *Μικταὶ Σελίδες*, τ. Γ', Αθήνα 1967, σ. 612-615: «Ὑπόμνημα περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν πραγμάτων» πρὸς τὸν Ελευθέριον Βενιζέλον, Θεσσαλονίκη 10 Νοεμβρίου 1916.

2. Ανδρέας Μιχαλακόπουλος, *ό.π.*, σ. 536-549: «Τὸ ἀγροτικὸν ζήτημα τῆς Μακεδονίας καὶ ἡ λύσις αὐτοῦ» 1917. Την ανάγκη εκσυγχρονισμού της παραγωγής και αποκατάστασης των ακτημόνων χωρικών της Μακεδονίας «ἀπὸ οἰκονομικῆς, ἐθνολογικῆς καὶ ὑγιεινῆς ἀπόψεως» υποστήριξε ἤδη ἀπὸ το 1913 το σύνολο των γεωπόνων που είχαν εργασθεῖ ως Επιθεωρητές Γεωργίας στη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας. Βλ. ενδεικτικά τη μελέτη Π. Α. Δεκάζος, *Αἱ Γεωργικαὶ Σχέσεις τῆς Μακεδονίας*, Μέρος Α', Ἀθήνα, τυπ. Παρασκευᾶ Λεώνη, 1914, σ. 43-52. Ἀς σημειωθεῖ ὅτι ο Δεκάζος ανήκε στο αντιβενιζελικό στρατόπεδο.

προβλήματος, θεωρούσαν ότι για να είναι η εγκατάσταση μόνιμη και επιτυχημένη θα έπρεπε να είναι το γεωφυσικό και κλιματικό περιβάλλον του τόπου εγκατάστασης παρόμοιο με αυτό του τόπου προέλευσης των προσφύγων, να εγκαθίστανται στο ίδιο μέρος πρόσφυγες με συγγενικούς και ηθικούς δεσμούς και να επιδιώκεται να προέρχονται οι κάτοικοι των νέων οικισμών από την ίδια ή γειτονικές κοινότητες της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας για να συνεχισθεί ο παλαιός κοινοτικός τους βίος.³ Ο Α. Μπακάλμπας είχε την πεποίθηση ότι αν πληρούνταν οι παραπάνω τρεις βασικές προϋποθέσεις και η οικονομική ενίσχυση του κράτους προς τους πρόσφυγες θα μπορούσε να είναι μικρότερη και η παραγωγικότητα απροσδόκητα ικανοποιητική.⁴

Για την επιτυχή αποκατάσταση των προσφύγων από τα παράλια της Μικράς Ασίας πιο ενδεδειγμένη περιοχή θεωρήθηκε πως ήταν η Χαλκιδική, ως «χώρα κατ' ουσίαν Μεσογειακή καὶ νησιωτική». Το κλίμα της, η χλωρίδα, το επικλινές έδαφος και η ποιότητά του, τα παράλια στις χερσονήσους της ήταν παρόμοια με εκείνα που υπήρχαν στη βόρεια και δυτική Μικρά Ασία, ιδιαίτερα στην παράκτια ζώνη της Ιωνίας. Ο Κ. Δ. Καραβίδας ο οποίος, όπως θα αναπτύξουμε στη συνέχεια, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του σχεδίου για την εγκατάσταση προσφύγων στα μετόχια των μονών του Άθω, έγραφε ότι, ενώ το εσωτερικό τμήμα της Μακεδονίας αποτελούσε από κλιματολογική άποψη και ως προς το σύστημα των καλλιεργειών πρόσφορο έδαφος για την εγκατάσταση προσφύγων από την Ανατολική Ρωμυλία και άλλες βορειότερες ή ορεινές περιοχές, για τους Μικρασιάτες αποτελούσε

3. Βλ. League of Nations, C.574.M.204.1927.II, Sixteenth Quarterly Report on the Work of the Refugee Settlement Commission, 15 Νοεμβρ. 1927. Όσον αφορά δε στον τρόπο εγκατάστασης το Ν.Δ. της 6ης Ιουλίου 1923 όριζε τα εξής στο άρθρο 3: «Η εγκατάστασις γίνεται καθ' ομάδας, συνοικιζομένας εντός του παραχωρουμένου κτήματος ή εις γειτονικάς θέσεις ή συνοικισμούς. Έκάστη όμως αποτελείται εκ δέκα τουλάχιστον οικογενειών. Οί δικαιούμενοι να συμμετάσχωσι τής ομάδος όρίζονται δια πράξεως του προϊσταμένου του Γραφείου Έποικισμού». Κατ' αυτόν τον τρόπο ομάδες από την ίδια κοινότητα αποτέλεσαν τους πυρήνες των προσφυγικών οικισμών στον ελλαδικό χώρο και πολλές φορές τους έδωσαν το όνομα της χαμένης εστίας τους στη Μ. Ασία και την Ανατολική Θράκη με την προσθήκη «νέα/ο».

4. Συγκεκριμένα έγραφε: «Οί ήθικοί και οικονομικοί δεσμοί είναι τόσον ισχυροί, τὸ αἶσθημα τής ἀλληλεγγύης εις τοιοῦτον βαθμὸν ἐμφυτον, ὥστε ἐὰν τὰ μέλη τής κοινότητος ἐπανεύρωσιν ἄλληλα καὶ ἔχωσι τὸ εὐτύχημα νὰ ἐπιτύχωσι φυσικάς συνθήκας ὁμοίας πρὸς τὰς τής ἀπολεσθείσης πατρίδος των καὶ ἡ εἰς χρῆμα ὑποβοήθεια τοῦ Κράτους θὰ εἶναι μικρά καὶ ἡ παραγωγικότης ἀπροσδόκητος». Α. Μπακάλμπας, *Τὸ προσφυγικὸν Ζήτημα*, Ἀθῆναι 1923, σ. 28.

«περίπτωσιν καταδίκης εἰς θάνατον».⁵ Ένας άλλος σημαντικός παράγοντας, που θα έπρεπε να ληφθεί υπόψη για την αποστολή και εγκατάσταση των Μικρασιατών προσφύγων από τις παράλιες περιοχές της Μικρασίας στη Χαλκιδική, ήταν ο ψυχολογικός. Ο Καραβίδας τόνιζε ότι η εγκατάστασή τους σε οποιαδήποτε άλλη περιοχή της ενδοχώρας θα ήταν αναποτελεσματική και προβληματική, γιατί η ακαταμάχητη και τυραννική νοσταλγία τους για τη θάλασσα θα εμπόδιζε την προσαρμογή της συγκεκριμένης προσφυγικής ομάδας και αργά ή γρήγορα θα τους ανάγκαζε να εγκαταλείψουν την περιοχή. Στόχος της αγροτικής αποκατάστασης, ωστόσο, ήταν να διευκολυνθεί η προσήλωση του πρόσφυγα στη γη που θα του παραχωρούσαν για καλλιέργεια. Οι αρμόδιες υπηρεσίες για τον εποικισμό όφειλαν να εξασφαλίσουν την ψυχική και ηθική εμπλοκή των αποκαθισταμένων στην όλη διαδικασία, για να δημιουργηθούν οι όροι για τη μόνιμη και οριστική διαβίωση τους στους οικισμούς της αρχικής και προσωρινής εγκατάστασής τους.⁶ Για την υλοποίηση αυτού του στόχου απαιτούνταν ειδικά μέτρα και η θέσπιση ειδικής νομοθεσίας, στην οποία προέβη η Επαναστατική Κυβέρνηση ήδη από το Νοέμβριο του 1922 και η οποία αφορούσε στην προσωρινή στέγαση των προσφύγων και στη διευκόλυνση των απαλλοτριώσεων.⁷

5. Ο Καραβίδας σε έκθεσή του προς τον Γενικό Διοικητή της Μακεδονίας Αχιλλέα Λάμπρο έγραφε: «Εἶμαι ἀπολύτως πεπεισμένος ὅτι μὲ τοὺς Μικρασιάτας, τοὺς ἐξ Ἰωνίας ιδίως, πρόσφυγας, ἂν τοὺς στείλωμεν λ.χ. εἰς τὸν Ἀξιὸν ἢ Στρυμῶνα ἢ Καραστόβαν ἢ Καϊλάρια, θὰ ἔχωμεν θνησιμότητα μοιραίαν 80 ἐπὶ τοῖς ἑκατόν. Πρῶτον διότι τὸ κλίμα ἐκεῖ εἶναι ἀπολύτως διάφορον τοῦ Ἰωνικοῦ, δεύτερον διότι οἱ Μικρασιᾶται, συνηθισμένοι εἰς τὴν δενδροκαλλιέργειαν, τὴν ἐλαίαν, τὰ σῦκα, τὴν σταφίδα καὶ λοιπὰς λεπτοτέρας καὶ τεχνικωτέρας ἐργασίας θὰ εὗρεθοῦν ἀνίκανοι νὰ ἐγκλιματιστοῦν οἰκονομικῶς καὶ παραγωγικῶς εἰς περιφερείας ὅπου ὁ βιοπορισμὸς εἶναι ἐντελῶς διαφορετικός.» Βλ. Ἀρχεῖον Κ. Δ. Καραβίδα (στο ἐξῆς Α.Κ.Δ.Κ), Φ. 17 (υποφ. 1), «Ἐκθεσις ἀναφερομένη εἰς τὴν εἰδικὴν περίπτωσιν τῆς ἐγκαταστάσεως Μικρασιατῶν προσφύγων εἰς τὴν Χαλκιδικήν» (1924).

6. Ε. Πελαγίδης, *Η αποκατάσταση των προσφύγων στη Δυτική Μακεδονία (1923-1930)*, Θεσσαλονίκη 1994, σ. 194. Η φυσική παρουσία των γεωργών στον τόπο που καλλιεργούν και η εξασφάλιση των ὁρων για τη συντήρησή τους συνδέθηκε στο Μεσοπόλεμο με τον περιορισμό της αστικοποίησης, της μετανάστευσης και τη συντήρηση και αναπαραγωγή του έθνους. Βλ. σχετικά Ελισάβετ Κοντογιώργη, «Ο Κωνσταντίνος Ἀμαντός και οι απόψεις του για την σημασία και τον εκσυγχρονισμό της υπαίθρου», *Δελτίο του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Νεωτέρου Ελληνισμού*, Ακαδημία Αθηνών, τ. 1 (1998), σ. 155-165.

7. Α. Δ. Σίδερης, *Ἡ γεωργικὴ πολιτικὴ τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν λήξασαν ἑκατονταετίαν (1833-1933)*, Ἀθῆναι 1934, σ. 178-179. Για την αγροτική μεταρρύθμιση και τη γεωργική πολιτική κατὰ τη μεσοπολεμικὴ περίοδο βλ. ενδεικτικά Χ. Ευελπίδης, *Ἀγροτικὸν Πρόγραμμα*, Ἀθῆναι 1923. Ν. Ἀναγνωστόπουλος, *Ἡ ἀγροτικὴ μεταρρύθμισις*, Ἀθῆναι 1929. Μπ. Ἀλιβιζάτος, *Κράτος*

Σε ποιές όμως περιοχές της Χαλκιδικής υπήρχαν διαθέσιμες γαίες στις οποίες θα μπορούσε η Ε.Α.Π. να εγκαταστήσει πρόσφυγες; Στη Χαλκιδική οι πρόσφυγες ήταν δυνατό να εγκατασταθούν σε πρώην μουσουλμανικές γαίες, που υπήρχαν κυρίως στην Καλαμαριά, σε ελάχιστα τσιφλίκια (4-5 συνολικά) και στα μετόχια των μονών του Αγίου Όρους. Το μεγάλο αγρόκτημα της Καλαμαριάς στο βορειοδυτικό τμήμα της Χαλκιδικής κάλυπτε μια μεγάλη έκταση που ξεκινούσε από το νότιο τμήμα του νομού Θεσσαλονίκης, από το Μικρό Καραμπουρνού, και εισχωρούσε στο βορειοδυτικό τμήμα της Χαλκιδικής. Περιελάμβανε 32 χωριά (τα 13 στο νομό Θεσσαλονίκης). Τα εδάφη της Καλαμαριάς ήταν τα πιο εύφορα και γι' αυτόν το λόγο ήταν εγκαταστημένοι εκεί οι Μουσουλμάνοι, αλλά υπήρχαν και ορισμένοι Χριστιανοί. Με την ανταλλαγή αναχώρησαν περίπου 3.770 Μουσουλμάνοι. Στα κτήματα και τα σπίτια τους, που περιήλθαν μετά το 1924 στο ελληνικό δημόσιο, εγκαταστάθηκαν ως επί το πλείστον αγρότες πρόσφυγες και ακτήμονες ντόπιοι καλλιεργητές, ενώ δημιουργήθηκαν και οικισμοί δίπλα στους υφιστάμενους.⁸

Τα μετόχια των μονών του Αγίου Όρους. Το διοικητικό καθεστώς του Άθω

Οι μονές του Αγίου Όρους⁹ μέχρι την άφιξη των προσφύγων του 1922 διαδραμάτιζαν πρωταγωνιστικό ρόλο όχι μόνο στην πνευματική, αλλά και στην οικονομική και κοινωνική ζωή της Χαλκιδικής, επειδή κατείχαν περί-

καί Γεωργική Πολιτική, Αθήναι, εκδ. Υπουργείου Γεωργίας, 1938. Κ. Κωστής, *Αγροτική Οικονομία και Γεωργική Τράπεζα, Όψεις της ελληνικής οικονομίας στο Μεσοπόλεμο (1919-1928)*, Αθήνα 1987. Σ. Δ. Πετμεζάς, «Αγροτική Οικονομία», στο Χ. Χατζηιωσήφ (επιμ.), *Ιστορία της Ελλάδας του 20ού αιώνα, 1922-1940. Ο Μεσοπόλεμος*, τ. Β1, Αθήνα, Βιβλιόραμα, 2002. Βλ. επίσης Elisabeth Kontogiorgi, *Population Exchange in Greek Macedonia. The Rural Settlement of Refugees 1922-1930*, Οξφόρδη, Clarendon Press, 2006, *passim*, ιδιαίτ. σ. 111-131.

8. Βλ. Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ), Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας (ΙΑΜ), Γενικ. Διοίκησης Μακεδονίας (ΓΔΜ), Φ. 69 όπου αναφέρονται τα χωριά της Καλαμαριάς, με τις παλαιές ονομασίες τους, και υπάρχει κατάλογος των μουσουλμάνων κατοίκων τους. Οι νέοι οικισμοί που δημιουργήθηκαν κατά τον Μεσοπόλεμο στα εδάφη της Καλαμαριάς είναι στο νομό Χαλκιδικής: Σήμαντρα, Άγιος Παντελεήμων, Νέα Γωνιά, Ροδόκηπος, Μικρό Πλαγιάρι, Πετράλωνα, Ελαιοχώρι, Μικράλωνα, Μ. Βάβδος, Λάκκωμα, Πρινάρια, Πρινοχώρι, Κρυόνερο και στο νομό Θεσσαλονίκης: Πανόραμα, Καρδία, Μεσημέρι, Σουρωτή, Σχολάριο, Νεοχώρι, Πλαγιάρι, Μονοπήγαδο.

9. Βλ. Πίνακα 1.

που 90 μεγάλα αγροκτήματα (μετόχια)¹⁰ που η επιφάνειά τους ισοδυναμούσε με τα δύο τρίτα της έκτασης των επαρχιών της Χαλκιδικής.¹¹ Τα μετόχια αποτελούσαν αναπαλλοτρίωτη ιδιοκτησία των μονών του Αγίου Όρους—λόγω των προνομίων που παραχώρησαν στις μονές οι βυζαντινοί αυτοκράτορες και σεβάστηκαν, αναγνώρισαν και επέκτειναν οι κατά καιρούς Σουλτάνοι—και αποτελούσαν υποτελή παραρτήματα μιας ορισμένης κυρίαρχης μονής, η οποία, ως νομικό πρόσωπο, ασκούσε τη διοίκηση και διαχείρισή τους. Παρέμεναν εσαεί στη μονή, διότι ανήκαν στο «Κοινό των μοναχών» και όχι ατομικά στον καθένα και δεν μπορούσαν να μεταβιβαστούν ή να εκποιηθούν. Περιελάμβαναν, εκτός από τις καλλιεργήσιμες γαίες, ελαιώνες, βοσκότοπους και δάση.¹² Τη διαχείρισή τους η μονή ανέθετε στον οικονόμο ή επιστάτη που όριζε εκείνη. Τη γη την καλλιεργούσαν χριστιανοί, ως επί το πλείστον, ακτήμονες από τα γύρω χωριά με κολλιγικού τύπου σχέση.¹³ Στα μετόχια υπήρχαν κτήρια με διάφορες χρήσεις, συνήθως ένας πύργος, παρεκκλήσι, κατοικίες για τον οικονόμο και χωριστά για τους μοναχούς, φούρνος, αποθήκες, στάβλοι, ελαιοτριβείο και άλλα εργαστήρια. Γι' αυτό θεωρείται ότι ήταν πιο οργανωμένα από τα άλλα μεγάλα αγροκτήματα στη Μακεδονία.¹⁴

Στο σημείο αυτό είναι απαραίτητο να κάνουμε μια αναφορά στο θέμα του διοικητικού καθεστώτος του Αγίου Όρους, το οποίο έχει αποτελέσει αντικείμενο πολλών σημαντικών μελετών, προκειμένου να γίνει κατανοητό το πλαίσιο ρύθμισης του ιδιοκτησιακού καθεστώτος των μονών και τα προβλή-

10. Οι μονές του Αγίου Όρους, εκτός από τα μετόχια στη χερσόνησο του Αγίου Όρους και τη Χαλκιδική, είχαν στην κατοχή τους και μετόχια που βρίσκονταν στη Μακεδονία, στις Σέρρες και τη Θάσο και σε διάφορες άλλες περιοχές της Ελλάδας καθώς και σε όλες τις γειτονικές βαλκανικές χώρες. Ο Γεράσιμος Σμυρνάκης μας δίνει πλήρη κατάλογο των μετοχίων των μονών του Αγίου Όρους για το έτος 1903. Βλ. Γ. Σμυρνάκης, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος*, 1903, σ. 395, 430-1, 445, 480, 502, 515-6, 525, 5401, 551-2, 687-703.

11. Βλ. τις κωμοπόλεις, χωριά, μετόχια, τσιφλίκια της επαρχίας Χαλκιδικής, καθώς και την παραγωγή τους κατά το 1914, στον Πίνακα 2. Βλ. και Εταιρεία «Ἑλληνισμός», *Ὁ Ἄθως καὶ ἡ Χαλκιδική*, Ἀθῆναι 1902, σ. 70.

12. Ἀλεξάνδρου Βαμβέτσου, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτικὴ*, Ἀθῆναι 1917, σημ. 18, σ. 15-17.

13. Βλ. παρακάτω τις Εκθέσεις του Καραβίδα.

14. Κ. Βαβούσκος, «Η νομική θέσις του Αγίου Όρους εντός των ορίων της ελληνικής επικρατείας», *Τὸ Ἅγιον Ὄρος χθες-σήμερα-αύριο*, Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου, Θεσσαλονίκη 29/10-1/11/1993, Θεσσαλονίκη 1993, σ. 41-50. Α. Ν. Αντωνιάδης, *Η αγροτική ιδιοκτησία στην Ελλάδα: αρχαία ελληνική, ρωμαϊκή, βυζαντινή περίοδος, φραγκοκρατία, τουρκοκρατία, νεώτεροι χρόνοι*, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 86-89.

ματα που έπρεπε να επιλυθούν για να αποκατασταθούν οι πρόσφυγες και γηγενείς ακτήμονες στα μοναστηριακά κτήματα και συγχρόνως να εξασφαλιστούν οι οικονομικοί όροι για την απρόσκοπτη λειτουργία των μονών.¹⁵

Το Νοέμβριο του 1912 ο ελληνικός στόλος που είχε απελευθερώσει τα νησιά του βορειανατολικού Αιγαίου κατέλαβε και τη χερσόνησο του Άθω. Η Ιερά Κοινότης υποδέχτηκε τις ελληνικές δυνάμεις που αποβιβάστηκαν στη Δάφνη με πατριωτική συγκίνηση και τόνισε τη συνεχή προσφορά των αγιορειτών πατέρων στους αγώνες για την πραγμάτωση της «Μεγάλης Ιδέας του Ελληνισμού».¹⁶ Η Ρωσία, όμως, δεν ήταν διατεθειμένη να αποδεχθεί ως οριστική την κατάσταση που είχε διαμορφωθεί και να χάσει την επιρροή που ασκούσε στα πλούσια μοναστήρια του Άθω, στα οποία μεγάλος αριθμός μοναχών ήταν ρωσικής καταγωγής (εκτός από τη μονή Αγίου Παντελεήμονος που ήταν ρωσική),¹⁷ και επιδίωξε με κάθε τρόπο να διεθνοποιήσει το Άγιον Όρος. Στις 12 Μαΐου 1913, με την υποκίνησή της, Ρώσοι κελλιώτες μοναχοί υπέβαλαν σχετικό υπόμνημα στην Πρεσβευτική Διάσκεψη του Λονδίνου.¹⁸ Τις προτάσεις τους αντέκρουσε το Οικουμενικό Πατριαρχείο, το οποίο ως επιβλέπουσα αρχή υπέβαλε επίσης υπόμνημα στην Πρεσβευτική Διάσκεψη, καθώς και η Έκτακτος του Αγίου Όρους Ιερά Σύναξις με το ενωτικό ψήφισμα της 3ης Οκτωβρίου 1913, το οποίο υπέγραψαν πλην των Ελλήνων μοναχών και οι αντιπρόσωποι της σερβικής μονής (Χιλανδαρίου) και της βουλγαρικής μονής (Ζωγράφου).¹⁹

Με τη Συνθήκη του Λονδίνου (30 Μαΐου 1913) η Τουρκία κατέλιπε την χερσόνησο του Άθω, η τύχη της οποίας θα ρυθμιζόταν από τις Μεγάλες Δυνάμεις μαζί με τις άλλες απελευθερωμένες περιοχές (άρθρο 5). Ταυτόχρονα με

15. Από την υπάρχουσα βιβλιογραφία βλ. ενδεικτικά: Ευδόκιμος Καρακουλάκης (Αρχιμανδρίτης), *Διοίκηση και Οργάνωση του Αγίου Όρους. Σύμφωνα με τον Καταστατικό Χάρτη και το Νομοθετικό Διάταγμα 10/16.9.1926*, Ιερά Μονή Κουτλουμουσίου-Άγιον Όρος, Αθήνα, Εκδ. Αρμός, 2007 και Δημήτριος Μουζάκης, *Το Άγιον Όρος κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου*, Αθήνα, Εκδ. Σάκκουλα, 2008 και τις εκεί αναφερόμενες μελέτες.

16. Λένα Διβάνη, *Η Εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας (1830-1947). Απόπειρα Πατριδογνωσίας*, Αθήνα 2001, σ. 350-351.

17. Μ. Μεταξάκης, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ἡ Ρωσικὴ πολιτικὴ ἐν Ἀνατολῇ*, Ἀθῆναι 1913, σ. 128-129.

18. Χ. Παπαστάθης, «Το καθεστώς του Αγίου Όρους και της Εκκλησίας στην Μακεδονία μετά την Συνθήκη του Βουκουρεστίου», *Η Συνθήκη του Βουκουρεστίου και η Ελλάδα, Πρακτικά Συμποσίου*, ΙΜΧΑ, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 191-200, Ch. K. Papastathis, «The nationality of the mount Athos. Monks of non-greek origin», *Balkan Studies*, (1967), σ. 76-86.

19. Βλ. Ἀλεξάνδρου Βαμβέτσου, *Τὸ Ἅγιον Ὄρος καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Πολιτικὴ*, Ἀθῆναι 1917, Παράρτημα σ. 23-39.

ιδικό πρωτόκολλο της 17/30 Μαΐου 1913 το Άγιον Όρος ανακηρύχθηκε «Πολιτεία ανεξάρτητος καὶ αὐτόνομος», υπό την αιγίδα του Οικουμενικού Πατριαρχείου. Η Ρωσία αμέσως υπέβαλε αίτημα διεθνοποίησης της περιοχής και πρότεινε να παραμείνει μεν το Άγιον Όρος υπό τον πνευματικό έλεγχο του Οικουμενικού Πατριαρχείου, αλλά να ανακηρυχθεί ανεξάρτητη πολιτεία υπό την αιγίδα όλων των κρατών που είχαν εκεί θρησκευτικά συμφέροντα (Ελλάδας, Ρωσίας, Βουλγαρίας, Σερβίας, Μαυροβουνίου, Αγγλίας και Αυστροουγγαρίας), ούτως ώστε να εξασφαλιστεί ο διορθόδοξος χαρακτήρας του.

Με τη συνθήκη του Βουκουρεστίου (28 Ιουλίου /10 Αυγούστου 1913) το Άγιον Όρος περιλαμβανόταν στα ελληνικά εδάφη (σύμφωνα με το άρθρο 5 το οποίο καθόριζε τα σύνορα Ελλάδας και Βουλγαρίας)· δεν γινόταν όμως ρητή αναφορά στη χερσόνησο του Άθω. Η προσάρτηση του Αγίου Όρους στην Ελλάδα αποφασίστηκε τελικά με τη Συνθήκη της Λωζάννης (24 Ιουλίου 1923), ενώ το άρθρο 13 όρισε τις υποχρεώσεις της χώρας, η οποία όφειλε να αναγνωρίσει και διατηρήσει «τὰ ἐκ παραδόσεως δικαιώματα καὶ τὰς ἐλευθερίας ὧν ἀπολαμβάνουσιν αἱ μὴ Ἑλληνικαὶ Μοναστηριακαὶ κοινότητες τοῦ Ἁγίου Ὁρους κατὰ τὰς διατάξεις τοῦ ἄρθρου 62 τῆς Βερολινείου Συνθήκης» του 1878.²⁰ Σύμφωνα με το άρθρο αυτό οι μοναχοί του Άθω, ανεξάρτητα από τον τόπο καταγωγής τους, θα διατηρούσαν «τὰς προτέρας κτήσεις καὶ τὰ πλεονεκτήματά» τους και θα απολάμβαναν χωρίς καμμία εξαίρεση ολοκληρωτικής ισότητας και προνομίων.

Κατόπιν η Διπλή Έκτακτος Σύναξις του Αγίου Όρους ανέθεσε σε πενταμελή επιτροπή να επεξεργαστεί τον Καταστατικό Χάρτη του Αγίου Όρους. Το κείμενο που συνέταξε η επιτροπή αποτελούνταν από 188 άρθρα, έλαβε την τελική μορφή του από άλλη επιτροπή και επικυρώθηκε με το Νομοθετικό Διάταγμα της 10/16.9.1926. Το άρθρο 181 του Καταστατικού Χάρτη του Αγίου Όρους καθόριζε ότι «πᾶσα ἡ ἀκίνητος περιουσία τῶν Ἱερῶν μονῶν εἶναι ἀπολύτως ἀναπαλλοτρίωτος ὡς πρᾶγμα θείῳ δικαίῳ».

Η άφιξη των προσφύγων. Καταλήψεις μετοχίων του Αγίου Όρους

Από τους πρώτους μήνες της άφιξης των προσφύγων το Υπουργικό Συμβούλιο, κατόπιν συνεννοήσεως με την Επαναστατική Κυβέρνηση, εξουσιο-

20. Ιωάννης Π. Μαμαλάκης, *Τὸ Ἅγιον Ὅρος (Ἄθως) διαμέσου τῶν αἰώνων*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 525-529. Λένα Διβάνη, *Η Εδαφική ολοκλήρωση της Ελλάδας....*, σ. 351-353. Στ. Ι. Παπαδάτου, *Ἡ πολιτειακὴ θέσις τοῦ Ἁγίου Ὁρους*, Ἀθήνα 1965.

δότησε τον Gordon Berry, Γενικό Αντιπρόσωπο της Near East Relief στην Ευρώπη, να εκπονήσει σχέδιο για την εγκατάσταση προσφύγων, κυρίως ορφανών προσφυγοπαίδων, στα μετόχια και τα μοναστήρια του Αγίου Όρους και να προβεί στην άμεση υλοποίησή του.²¹ Ο Berry, συνοδευόμενος από τον υπάλληλο του υπουργείου Περιθάλψεως Καμάρα, περιόδευσε πρώτα την περιοχή της Κατερίνης (Πιερίας). Επισκέφθηκε την μονή του Αγίου Διονυσίου και μερίμνησε για την εγκατάσταση ορφανών.²²

Στο μεταξύ, πρόσφυγες και γηγενείς αγρότες στη Χαλκιδική, αγνοώντας τις υποδείξεις ή τις απειλές των ενοικιαστών και των οικονόμων των μετοχίων, κατέλαβαν και άρχισαν να καλλιεργούν γαίες που ανήκαν στις Μονές Μεγίστης Λαύρας, Παντοκράτορος, Ξηροποτάμου, και Δοχειαρίου. Η αντίδραση της Ιεράς Κοινότητας ήταν άμεση. Χαρακτήρισε τις ενέργειες των ακτημόνων «άρπακτικά κινήματα» με στόχο την απαλλοτρίωση των αγιορείτικων μετοχίων και τους υποστηρικτές τους «διώκτες» της Ιεράς Κοινότητας και κατέστησε σαφές ότι σε καμμία περίπτωση δεν θα συναινέσει στην απαλλοτρίωση των μετοχίων των μονών που παραβίαζε το προνομιακό καθεστώς του Αγίου Όρους. Αυτό, επισήμανε, θα ισοδυναμούσε με προδοσία και ολιγωρία του χρέους των αγιορειτών να διαφυλάξουν το προνομιακό καθεστώς των μονών του Άθω, βαριά κληρονομιά και ιερή παρακαταθήκη που διαφύλαξαν αλώβητη ανά τους αιώνες. Το κράτος, κατά τη γνώμη τους, θα έπρεπε, αντί να υποβιβάζει, να προστατεύει τη μοναδική από εκκλησιαστική και εθνική άποψη σημασία του Αγίου Όρους. Για τους λόγους αυτούς τόνισαν, ότι θα έπρεπε να ισχύσει ολοσχερής εξαίρεση της κτηματικής περιουσίας του Αγίου Όρους από τις απαλλοτριώσεις, για να μην προκληθεί και πάλι ζήτημα εξαιτίας του διεθνούς ενδιαφέροντος.²³

Τον Σεπτέμβριο του 1923 το Υπουργείο Γεωργίας προέβη σε επίταξη είκοσι τεσσάρων μετοχίων στις περιφέρειες Τσιγγανάδες, Πορταριά και Κασσανδρεία για την εγκατάσταση αγροτών προσφύγων.²⁴ Η απόφαση αυτή

21. ΓΑΚ, Γενική Διοίκησης Μακεδονίας (ΓΔΜ), Φ. 66, αρ. έγγρ. 20, Α. Δοξιάδης, Υπουργός Περιθάλψεως πρὸς τὸν Γενικὸ Διοικητὴ Θεσσαλονίκης [Α. Λάμπρο], αρ. πρ. 80201, 30-10-1922.

22. ΓΑΚ, ΓΔΜ, Φ. 66, αρ. έγγρ. 12, Τηλεγράφημα Α. Λάμπρου, Γενικοῦ Διοικητοῦ Μακεδονίας πρὸς τὸν ὑποδιοικητὴ καὶ τὴν Ἀστυνομία Αἰκατερίνης, αρ. πρωτ. 25002, 1-11-1922. Δεν υπάρχουν πληροφορίες για επίσκεψη του Gordon Berry και στο Άγιον Όρος.

23. Αρχείο Υπουργείου Εξωτερικών (ΑΥΕ), Φ.30.1, (1922), Τηλεγράφημα, Ιερά Κοινότης πρὸς Υπουργεῖο Εξωτερικών, 5 Αυγ. 1922.

24. Σύμφωνα με την απόφαση 16808/4-9-1923. ΑΥΕ, Φ.39.4 (1923): 3564/19-9-1923, Διεύθυνση Εποικισμού πρὸς Υποδιοίκηση Χωροφυλακῆς Χαλκιδικῆς.

λήφθη χωρίς να προηγηθούν διατυπώσεις, γιατί κρίθηκε αναγκαίο να παρα-
 ωρηθεί άμεσα αγροτικός κλήρος στους πρόσφυγες για να τον καλλιεργή-
 σουν και να παραγάγουν τουλάχιστον το ψωμί τους για την επόμενη χρονιά.
 Η Διεύθυνση Εποικισμού ζήτησε τη συνδρομή της χωροφυλακής Χαλκιδικής
 με περίπτωση άρνησης των ιδιοκτητριών μονών να παραδώσουν τα μετόχια
 εντός πέντε ημερών.²⁵ Η Ιερά Κοινότης υπέβαλε αμέσως υπόμνημα προς το
 Υπουργείο Εξωτερικών στο οποίο ενημέρωνε ότι πρόσφυγες είχαν καταλά-
 βει ήδη οκτώ αγιορείτικα μετόχια και διαμαρτυρόταν για την σκοπούμενη
 απαλλοτρίωση ή αναγκαστική εξαγορά τμημάτων ή του συνόλου της κτη-
 ματικής περιουσίας των μονών του Άθω. Τέλος, τόνιζε ότι η κυβέρνηση θα
 έπρεπε να λάβει σοβαρά υπόψη της τα διεθνώς κυρωμένα προνόμια τα οποία
 καθόριζαν το αγιορειτικό καθεστώς και εφιστούσε την προσοχή της στην πι-
 θανότητα διεθνούς εμπλοκής του ζητήματος.²⁶

Στη φάση αυτή η κυβέρνηση, η οποία δεν είχε θίξει το ζήτημα της απαλ-
 λοτρίωσης των μετοχίων για την εγκατάσταση των προσφύγων στις επαφές
 της με τους εκπροσώπους της Ιεράς Κοινότητας, δεν ήταν διατεθειμένη να
 προβεί στην εφαρμογή πιο ριζοσπαστικών μέτρων και να διαταράξει τις σχέ-
 σεις της με τους αγιορείτες πατέρες, διότι δεν είχε συνταχθεί και επικυρωθεί
 ο Καταστατικός Χάρτης του Αγίου Όρους και ως εκ τούτου εκκρεμούσε η
 νομική και συνταγματική κατοχύρωση του καθεστώτος του Άθω. Επιπλέον,
 η κυβέρνηση είχε πληροφορίες ότι ορισμένοι μοναχοί σλαβικής καταγωγής,
 όργανα της σερβικής και βουλγαρικής προπαγάνδας, προωθούσαν την ιδέα
 να καταφύγει η Ιερά Κοινότης στην ΚτΕ, ενώ και Άγγλοι διπλωμάτες προέ-
 τρεπαν μέλη της Ιεράς Κοινότητας να ζητήσουν τη βοήθεια της Αγγλίας για
 να προστατεύσουν την κτηματική περιουσία του Αγίου Όρους.²⁷

Το Υπουργείο Εξωτερικών σε συνεννόηση με τη Γενική Διοίκηση Μακε-
 δονίας αποφάσισε να σταλεί αμέσως ένας κρατικός αξιωματούχος στο Άγιον
 Όρος για να καθησυχάσει τους αγιορείτες και να τους διαβεβαιώσει ότι η κυ-
 βέρνηση ήταν μνήμων των υπηρεσιών τους προς το έθνος και της ιδιάζουσας
 αποστολής του Άθω και σε κάθε περίπτωση θα αποζημίωνε τις μονές. Τον
 Οκτώβριο του 1923 επισκέφθηκε το Άγιον Όρος ο Γενικός Διοικητής Μακε-

25. ΑΥΕ, Φ.39.4 (1923). Βλ. Δ. Μουζάκης, *Το Άγιον Όρος κατά την περίοδο του Μεσο-
 πολέμου*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα 2008, σ. 270.

26. Το υπόμνημα υπέβαλαν στις 24 Σεπτεμβρίου 1923 οι εκπρόσωποι της Ιεράς Κοινότητας
 στην Αθήνα, Αθανάσιος Παντοκρατορινός και Ευδόκιμος Ξηροποταμινός. Βλ. Δ. Μουζάκης, *ό.π.*

27. Δ. Μουζάκης, *ό.π.*, σ. 270-271.

δονίας Α. Λάμπρος, ο οποίος εξήγησε στους αγιορείτες πατέρες ότι η έλλειψη γης σε άλλες περιοχές καθιστούσε αναγκαία τη χρήση των μετοχίων για τους πρόσφυγες αγρότες και ότι όχι μόνο η πολιτεία αλλά όλη η κοινωνία ανέμενε από την Ιερά Κοινότητα να συμβάλει στην επίλυση του προσφυγικού προβλήματος. Από τις επαφές αυτές διαπιστώθηκε ότι δεν υπήρχε κίνδυνος για προσφυγή της Ιεράς Κοινότητας στην ΚτΕ, καθώς η πλειοψηφία των αγιορειτών πατέρων θεωρούσε μια τέτοια ενέργεια αντίθετη προς το εθνικό συμφέρον και απειλούσε πως θα αποκήρυττε όσους τυχόν υποστήριζαν την προσφυγή.²⁸

Την ίδια περίοδο επισκέφθηκε την έδρα της αγιορειτικής κοινότητας στις Καρυές και ο Κωνσταντίνος Καραβίδας,²⁹ στενός συνεργάτης του Ε. Βενιζέλου με μεγάλη εμπειρία στα ζητήματα του εποικισμού. Ο Καραβίδας βρισκόταν στη Μακεδονία το χειμώνα του 1923-1924, είχε σαφή εικόνα της τραγικής κατάστασης των Μικρασιατών προσφύγων που παρέμεναν ρακένδυτοι και υποσιτισμένοι –πολλοί απ' αυτούς για δεύτερο χειμώνα– σε αποθήκες, καταυλισμούς ή σκηνές και αποδεκατίζονταν από τις ασθένειες και συνεργάστηκε με την Εποικιστική Υπηρεσία για την εγκατάσταση προσφύγων στα αγιορειτικά μετόχια της Χαλκιδικής. Στις διαπραγματεύσεις του με την Ιερά Κοινότητα είχε την υποστήριξη του πρώην Πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως Μελετίου Δ' (Μεταξάκη), ιεράρχη προσκείμενου στον Βενιζέλο, ο οποίος εμόναζε στο Άγιον Όρος από τον Ιούλιο του 1923 και συναντήθηκε επανειλημμένα με τον Καραβίδα κατά τη διάρκεια της επίσκεψής του.³⁰

28. Στο ίδιο, σ. 271-272. Ο συγγραφέας παραθέτει στη μελέτη του τις εκτιμήσεις συγχρόνων ανώτατων κρατικών υπαλλήλων που επισκέφθηκαν το Άγιον Όρος σύμφωνα με τις οποίες η πλειοψηφία των μοναχών ανήκαν στην κατώτερη τάξη, ήταν «πενέστατοι» και αδιάφοροι –αν όχι θετικά διακείμενοι– στη διάθεση των μετοχίων στους πρόσφυγες, ενώ το μετοχιακό ζήτημα απασχολούσε τους προϊσταμένους, κυρίως των ιδιορρύθμων μονών, που σε αντίθεση με τους υπόλοιπους μοναχούς είχαν μεγάλες περιουσίες και αποτελούσαν την διοικητική ελίτ που διαχειρίζονταν και εκμεταλλεύονταν την ακίνητη περιουσία του Αγίου Όρους.

29. Ο Κωνσταντίνος Δ. Καραβίδας (1890- 1973) μετά το 1917 είχε τοποθετηθεί από τον Ε. Βενιζέλο στη Γενική Διοίκηση Μακεδονίας και έως τον Σεπτέμβριο του 1920 ήταν αρμόδιος σε ζητήματα εποικισμού. Εξέδιδε μαζί με τον Ντίνο Μαλούχο το περιοδικό «Κοινότης» από το 1922-1924. Από το 1926 έως το 1930 εργάστηκε ως τμηματάρχης του Υπουργείου Εξωτερικών στη βόρεια Ελλάδα και ήταν αρμόδιος για ζητήματα εποικισμού. Συνέταξε μεγάλο αριθμό εκθέσεων για το προσφυγικό, καθώς και τα ζητήματα της εποικιστικής οργάνωσης, εξέλιξης, ανάπτυξης και εξυγίανσης –με την οργάνωση εγγειοβελτιωτικών έργων μικρής κλίμακας– του βορειοελλαδικού, ως επί το πλείστον, χώρου. Από το 1932 έως το 1953 εργαζόταν στην Αγροτική Τράπεζα.

30. Για τη συνεργασία Κ. Καραβίδα - Μελετίου Μεταξάκη βλ. Α.Κ.Δ.Κ., Φάκ. 10.1, «Έκθεσις αναφερομένη εις τήν ειδικήν περίπτωσιν τῆς ἐγκαταστάσεως Μικρασιατῶν προσφύγων

Το Οικουμενικό Πατριαρχείο επί της πατριαρχίας του Μελετίου Δ', που συνέπεσε με την κρισιμότερη περίοδο της Μικρασιατικής Εκστρατείας και την τραγική της κατάληξη, την έξοδο του ελληνισμού από τις εστίες του στη Μικρά Ασία και την Ανατολική Θράκη, είχε αναπτύξει ιδιαίτερη δράση στον τομέα της περίθαλψης των προσφύγων και προσπάθησε να διευκολύνει με κάθε τρόπο την εγκατάστασή τους στις Νέες Χώρες, που υπάγονταν ακόμη στη δικαιοδοσία του. Ο Πατριάρχης Μελέτιος Δ' την 1η Σεπτεμβρίου 1922 απηύθυνε έκκληση προς τους απανταχού Έλληνες, κυρίως τους πλούσιους Έλληνες του εξωτερικού και της Κωνσταντινούπολης, και ζήτησε την «ὕπὲρ δύναμιν συνδρομήν» τους για την περίθαλψη και σωτηρία των αδελφών τους προσφύγων. Η Συνέλευση των δύο Σωμάτων του Πατριαρχείου συνήλθε υπό την προεδρία του και, αφού αποδέχτηκε τις προτάσεις του, κατήρτισε την Πατριαρχικήν Κεντρικήν Επιτροπήν Περιθάλψεως με γενικό γραμματέα τον Α. Α. Πάλλη και, σε μια ύστατη προσπάθεια για εξεύρεση χρημάτων ώστε να καλυφθούν οι ανάγκες για τη σίτιση και την περίθαλψη των εκατομμυρίων Μικρασιατών προσφύγων που κινδύνευαν με αφανισμό, αποφάσισε να εκποιηθούν, εκτός από τα απαραίτητα για την τέλεση της θείας λειτουργίας, όλα τα άλλα χρυσά και αργυρά ιερά αντικείμενα, σκεύη και άμφια του Πατριαρχικού Σκευοφυλακίου, των ναών της Αρχιεπισκοπής Κωνσταντινουπόλεως και των επαρχιών Χαλκηδόνος, Δέρκων και Μετρών.³¹ Επίσης απέστειλε την 1η Νοεμβρίου 1922 εγκύκλιο στις μονές που είχαν μετόχια στην περιοχή της Χαλκιδικής και συνέστησε να αποδεχτούν με προθυμία τους πρόσφυγες και να πράξουν ό,τι δυνατόν για τη σωτηρία

εις την Χαλκιδικήν», Κ.Δ. Καραβίδας (1924). Ο Μελέτιος Μεταξάκης εξελέγη Μητροπολίτης Αθηνών το 1918 και παρέμεινε στη θέση αυτή μέχρι τη μεταπολίτευση του Νοεμβρίου 1920. Ενθρονίστηκε την 24η Ιανουαρίου 1922 Οικουμενικός Πατριάρχης στη Κωνσταντινούπολη, υπό το όνομα Μελέτιος Δ', και παρέμεινε στην πρώτη θέση της Ορθοδοξίας μέχρι την 10η Ιουλίου 1923. Θεωρούνταν ο πιο δραστήριος και ικανός ιεράρχης για την προώθηση των ζητημάτων του ελληνικού εθνικισμού και η τουρκική αντιπροσωπεία, κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων για την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης, ζήτησε την παραίτησή του από τον Οικουμενικό θρόνο. Βλ. Nanakis Andreas, «Venizelos and Church-State Relations», in Kitromilides, P.M. (ed.), *Eleftherios Venizelos: The Trials of Statesmanship*, Institute for Neo-hellenic Research – National Hellenic Research Foundation, Edinburg University Press, 2006, σ. 346-373, ειδικά 365-366. Βιογραφικά σημειώματα και βιβλιογραφία στα: ΜΕΕ, τόμος ΙΣΤ', Πυρσός, Αθήνα 1931, σ. 869 και Θρησκευτική και Ηθική Εγκυκλοπαιδεία, τ. 8, Αθήνα 1966, σ. 966-970.

31. Έκκλησιαστική Αλήθεια, έτος ΜΒ', τχ. 36, (Κωνσταντινούπολη 3 Σεπτεμβρίου 1922) σ. 362-364 και τχ. 37, (Κωνσταντινούπολη 17 Σεπτεμβρίου 1922) σ. 365-6.

τους, όπως απαιτούσαν «ή ἐνεστῶσα ἀνάγκη τῆς ἐκκλησίας καὶ τὰ ὕψιστα συμφέροντα τοῦ Γένους».³² Ο Μητροπολίτης Κασσανδρείας Ειρηναῖος κάλεσε όλους τους κατοίκους να δεχτούν να φιλοξενήσουν και να στεγάσουν τους πρόσφυγες, δίνοντας συγχρόνως μια θεοκρατική ερμηνεία για τα αίτια της Μικρασιατικής καταστροφής και την τύχη του ελληνορθόδοξου πληθυσμού της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.³³

Ο Καραβίδας κατά την παραμονή του στον Άθω προσπάθησε να καλλιεργήσει στην Ιερά Κοινότητα την ιδέα ότι η εισβολή των προσφύγων στα μετόχια ήταν «πράγμα ἄφευκτον καὶ μοιραῖον», λόγω του αδιαχώρητου που είχε δημιουργηθεί στην υπόλοιπη ύπαιθρο της Μακεδονίας εξαιτίας του δημογραφικού όγκου των προσφύγων και της έλλειψης επαρκών γαιών. Συγχρόνως επιχείρησε να πείσει τους μοναχούς, ότι η κυβέρνηση, έχοντας επίγνωση της ιδιαίτερης αποστολής του Άθω και των ιστορικών υπηρεσιών των αγιορειτών πατέρων προς το έθνος, δεν είχε την παραμικρή πρόθεση να αδικήσει οικονομικά την Ιερά Κοινότητα και θα αποζημίωνε νόμιμα τις μονές, αντίθετα με ό,τι είχαν πράξει οι άλλες βαλκανικές κυβερνήσεις (βουλγαρική, σερβική, ρουμανική, και η τουρκική), οι οποίες αυθαίρετα κατέλαβαν αγιορειτικά μετόχια που βρίσκονταν εντός της επικράτειάς τους χωρίς αποζημίωση ή άλλη εγγύηση προς την Ιερά Κοινότητα. Για τους λόγους αυτούς, όπως εξήγησε στην Ιερά Κοινότητα, η κυβέρνηση «ἐζήτει τὴν ἀμέριστον συναντίληψιν αὐτῆς ἐπὶ τῆς ἐπείγουσας ὑποθέσεως τῶν προσφύγων», στους οποίους θα έπρεπε να παραχωρήσει με προθυμία τα μετόχια.³⁴

Οι προτάσεις αυτές έγιναν δεκτές από την Ιερά Κοινότητα ως βάση για περαιτέρω διαπραγματεύσεις. Ο Καραβίδας, κατόπιν, ενημέρωσε τον Γενικό Διευθυντή Εποικισμού Μακεδονίας Ιωάννη Καραμάνο, ο οποίος υπέβαλε σχετική πρόταση για τον εποικισμό της Χαλκιδικής στο Υπουργείο Γεωργίας μαζί με ειδική αναφορά του Καραβίδα, στην οποία διευκρινιζόταν ότι η προσφυγική κρίση παρείχε μια μοναδική ευκαιρία για να απαλλαγεί οριστικά ο τόπος από το κολλιγικό καθεστώς των μετοχίων.³⁵ Συγκεκριμένα στην

32. Ἱερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (ΙΣΕΕ), Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον (ΙΑ), Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίαι (ΟΕ), Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, Μονὴ Ἀγίας Ἀναστασίας, Πατριαρχικὴ Ἐγκύκλιος, ἀρ. 7062/1-11-1922.

33. Βλ. τὴν Ἐγκύκλιο τοῦ Εἰρηναίου στο Π. Γ. Στάμος, *Ὁ Μητροπολίτης Κασσανδρείας Εἰρηναῖος (1863-1945)*, Ἀθήνα 21970.

34. Αναφέρεται ὅτι σε περίπτωσι ἀδιαλλαξίας τῶν μονῶν υπήρχε πιθανότητα γιὰ αυθαίρεσις, που τελικά θα ἀπέβαιναν εἰς βάρος τῶν μονῶν.

35. Ο Καραβίδας ἐπισημαίνει ὅτι «ἡ παροῦσα εὐκαιρία μοναδική –ὑπὸ περιστάσεις ἐντελῶς

αναφορά τονιζόταν ότι η κυβέρνηση θα έπρεπε να χειριστεί κατάλληλα το ζήτημα λαμβάνοντας υπόψη, εκτός από την επείγουσα ανάγκη να εγκατασταθούν οι πρόσφυγες στα μετόχια χωρίς διατυπώσεις παρά τις αντιδράσεις των αγιορειτών μοναχών, και την ιδιαίτερη περίπτωση της κοινωνικής κατάστασης της Χαλκιδικής, που οι κάτοικοί της βρίσκονταν σε αναβρασμό από καιρό ζητώντας να απαλλαγούν από το «φεουδαρχικό σύστημα τῶν μετοχίων».³⁶

Τα δεινά που είχε υποστεί ο ελληνικός πληθυσμός μετά το 1821 από τη βάνανυση συμπεριφορά και τις καταχρήσεις της οθωμανικής διοίκησης, την απληστία και τις ατασθαλίες των λαϊκών προυχόντων, καθώς και μερικών ιερέων και αγιορειτών πατέρων,³⁷ σε συνδυασμό με την επιδείνωση της οικονομικο-κοινωνικής κατάστασης κατά την εμπόλεμη δεκαετία 1912-1922 λόγω και της άφιξης στην επαρχία των προσφύγων από την Μικρά Ασία και την Ανατολική Θράκη μετά τους διωγμούς του 1914-1917, είχαν δημιουργήσει έντονες προσδοκίες στον ντόπιο πληθυσμό για αλλαγή του γαιοκτητικού καθεστώτος και ανακατανομή του πλούτου. Στο Παγχαλκιδικό συνέδριο των αγροτών, στις αρχές του 1919, είχε διατυπωθεί το αίτημα για αναγκαστική απαλλοτρίωση των μετοχίων και διανομή της γης στους καλλιεργητές της.³⁸

Το αίτημα αυτό, για να επανέλθουμε στην αναφορά του Καραβίδα, ήταν τόσο έντονο στην κοινωνία της Χαλκιδικής, ώστε στην περιοχή υπήρχε «ένα ένδημουν υπό όξυτάτην μορφήν ζήτημα δημοσίας τάξεως», το οποίο η παρουσία των προσφύγων, που ήταν αναμφισβήτητα βάρος για τους ντόπιους, επιδείνωσε. Για το λόγο αυτό θεωρούσε ότι μόνον η σύγχρονη και άμεση «ἀποτίναξη τοῦ κολλιγικοῦ καθεστώτος» σε όλη την Χαλκιδική και η παράλληλη αποκατάσταση και των ντόπιων ακτημόνων καλλιεργητών θα μπορούσε να μετριάσει την αντίδρασή τους στην εισβολή των προσφύγων

ἐξαιρετικὰς— πλήρως δικαιολογοῦσα τὸ διάβημα τὸ ὁποῖον δυσκόλως ἢ κυβέρνησις θὰ ἠδύνατο ἐν ὁμαλαῖς περιστάσεσιν νὰ δικαιολογήσῃ, λαμβανομένων ὑπόψει τῶν διεθνῶς κεκυρωμένων προνομίων, ἅτινα καλύπτουν τὸ Ἀγιορειτικὸ καθεστῶς καὶ ὧν οἱ Πατέρες δὲν θὰ ἐδίισταζον νὰ κάμουν χρήσιν καὶ πρὸς ραδιουργίαν καὶ πρόκλησιν ἀνωμαλιῶν.» Α.Κ.Δ.Κ., Φάκ. 10.1, «Ἐκθεσις ἀναφερομένη εἰς τὴν εἰδικὴν περίπτωσιν τῆς ἐγκαταστάσεως Μικρασιατῶν προσφύγων εἰς τὴν Χαλκιδικήν», Κ. Δ. Καραβίδα (1924), σ. 4.

36. Στο ίδιο.

37. Βλ. Χαράλαμπος Κ. Παπαστάθης, *Το Χρονικό της Ορμύλιας*, University Studio Press, Θεσσαλονίκη 2006, σ. 43-65.

38. *Ἐφημερίς τῶν Βαλκανίων*, φ. της 5-1-1919.

στα νιάματα,³⁹ να αποκαταστήσει την τάξη και να αποτρέψει τις διαμάχες και συγκρούσεις μεταξύ γηγενών και προσφύγων.

Η αναφορά του Καραβίδα έκλεινε με μια επισήμανση και με ένα εκ-συγχρονιστικό όραμα: Την απαλλοτρίωση των μετοχίων επέβαλαν και «αί στοιχειώδεις ἐξίσου παραγωγικαὶ καὶ ἀναγεννητικαὶ ἀνάγκαι» της Χαλκιδικής και γι' αυτό ήταν ζήτημα άμεσα συνδεδεμένο με την εθνική οικονομία της χώρας. Η επιβίωση παραδοσιακών σχέσεων οργάνωσης της παραγωγής εμπόδιζε την ανάπτυξη. Ο Καραβίδας, αν και αναγνωρίζει τη σημασία που είχε η παρουσία των μετοχίων σε άλλες ιστορικές περιόδους, ωστόσο τονίζει ότι στις νέες συνθήκες η διατήρηση στο μεγαλύτερο και πιο εύφορο τμήμα της επαρχίας του «κολλιγικού και τιμαριωτικού» συστήματος ήταν ανασταλτικός παράγοντας για την πρόοδο, εμπόδιζε την ανάπτυξη και κρατούσε καθηλωμένη την παραγωγή και όλη την οικονομία της Χαλκιδικής.⁴⁰ Η πυκνωση του πληθυσμού με τον εποικισμό των Μικρασιατών προσφύγων και η ενεργοποίηση και γονιμοποίηση όλων των πόρων πλούτου που βρίσκονταν σε νάρκη στη Χαλκιδική, «ἄλλοτε πυκνώτατα κατωκημένη καὶ εὐτυχεστάτη», ήταν επομένως ζήτημα εθνικής σημασίας. Ο Καραβίδας πρότεινε να κατατεθεί άμεσα στην Εθνική Τράπεζα το ποσό των 2,5 εκατομμυρίων δραχμών ως πρώτη δόση έναντι αποζημίωσης για τις μονές και να ξεκινήσει η διαδικασία για να ορισθεί το πραγματικό ποσό της αποζημίωσης για κάθε μονή και μετόχι.⁴¹ Πολλές μονές δέχτηκαν να παραχωρήσουν ορισμένα μετόχια με τον όρο ότι θα κρατούσαν ένα τμήμα των γαιών για αυτοκαλλιέργεια και θα διατηρούσαν τα δικαιώματά τους, τους οικονόμους τους και την κινητή τους περιουσία στα καταληφθέντα μετόχια.

Στις 4 Απριλίου 1924 συγκροτήθηκε στις Καρυές έκτακτη συνεδρία της Διπλής Αντιπροσωπείας των Ιερών Μονών του Αγίου Όρους και αποφασί-

39. Νιάματα ή νειάματα = ανοιγμένα χωράφια για καλλιέργεια μετά από αγρανάπαυση. Τα νιάματα δεν θεωρούνταν καλλιέργεια αλλά προετοιμασία της αγραναπαυμένης γης, η οποία νοικιαζόταν για μια διετία με αντισπόρι.

40. «Ἄλλοτε, ὅταν δὲν ὑπῆρχον κάτοικοι καὶ ἦσαν τὰ μέρη ἔρημα, ἴσως νὰ ἐπετρέπετο ἢ καὶ νὰ ἐπεβάλλετο ἡ παρουσία τῶν Μετοχίων, ἀλλὰ σήμερον μὲ τὴν ἔλλειψιν τῆς γῆς οἱ καλόγεροι ὄχι μόνον εἶναι ἄχρηστοι ἐν μέσῳ τῆς κοσμικῆς κινήσεως, ἀλλὰ καὶ ἐπικίνδυνοι». ΑΚΔΚ, «Ιστορικό σημείωμα για το τμήμα Σιθωνίας», σ. 8.

41. Τις απόψεις του αυτές ο Καραβίδας ανέπτυξε και σε μελέτη του που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Ἐλεύθερον Βῆμα* για να αποδείξει στους αγιορείτες πατέρες ότι η απαλλοτρίωση των μετοχίων θεωρούνταν δίκαιη από την κοινή γνώμη και υποστηριζόταν δημοσίως και από τον τύπο της πρωτεύουσας.

στηκε να παραχωρήσουν οι δέκα οκτώ μονές, με εξαίρεση τις μονές Χιλανδαρίου (σερβική) και Αγίου Παντελεήμονος (ρωσική), διάφορα μετόχια κείμενα στη Χαλκιδική, στο νομό Θεσσαλονίκης και στο νομό Σερρών για την αποκατάσταση προσφύγων αγροτών, υπό τον τύπο δεκαετούς μισθώσεως. Το συμβόλαιο συνυπέγραψαν οι αντιπρόσωποι της Ιεράς Κοινότητος, Ιγνάτιος Εμμανουήλ Λαμπάκης ή Βατοπεδινός, Δαμασκηνός Φωκίωνος Σαλτέλης, μοναχός της Ιεράς Μονής Ξενοφώντος, και Βαρλαάμ Παναγιώτου Αγγελάκος ή Γρηγοριάτης και ο Υπουργός Γεωργίας Αναστάσιος Γ. Μπακάλμπασης στις 18 Απριλίου 1924. Το ετήσιο μίσθωμα για το σύνολο των μετοχίων και κτημάτων που εκμισθώθηκαν, εκτάσεως 140.000 περίπου στρεμμάτων, ορίσθηκε στα πέντε εκατομμύρια δραχμές.⁴² Η καταβολή του συμφωνήθηκε να γίνεται απευθείας και τακτικά από την Εθνική Τράπεζα προς την Ιερά Κοινότητα, σε δύο δόσεις κάθε χρόνο για όλη τη δεκαετία, χωρίς να υπάρχει ανάγκη ειδικής κάθε φορά εντολής του Υπουργού Γεωργίας. Το Δημόσιο είχε το δικαίωμα να παρατείνει μονομερώς τη μίσθωση με τους ίδιους όρους και για όσο χρονικό διάστημα έκρινε αναγκαίο, συμφωνήθηκε δε ότι «ὡς παράτασις θεωρεῖται καὶ ἡ μετὰ τὴν λήξιν τῆς μισθώσεως ἐξακολουθήσις τῆς χρήσεως τῶν μισθίων ὑπὸ τῶν ἐγκατασταθέντων προσφύγων ἢ τοῦ Δημοσίου». Ωστόσο, σε περίπτωση που οι πρόσφυγες δημιουργούσαν φυτείες στα μισθωμένα αγροτικά κτήματα των μονών δεν θα ίσχυαν γι' αυτούς οι ευνοϊκές διατάξεις του υφιστάμενου εμφυτευτικού νόμου.⁴³ Τέλος, για όσα μετόχια εξαιρέθηκαν από τη σύμβαση το συμβόλαιο όριζε ότι: α) θα παρέμεναν υπό την αποκλειστική χρήση και εκμετάλλευση των μονών στις οποίες ανήκαν «ἀπηλλαγμένα καὶ ἐν τῷ μέλλοντι ἐπιτάξεως ἐκ μέρους τοῦ Δημοσίου πρὸς ἐγκατάστασιν προσφύγων» και β) η Ιερά Κοινότης και οι μονές του Αγίου Όρους δεν θα είχαν τη δυνατότητα να τα εκμισθώσουν σε αλλοδαπούς.⁴⁴

Η ανωτέρω συμφωνία διευκόλυνε σημαντικά το έργο της αποκατάστασης των προσφύγων και κατέστησε δυνατή την άμεση αξιοποίηση των μεγάλων γεωργικών εκτάσεων που ήταν στην κυριότητα των μονών του Αγίου Όρους. Ήταν δε εξαιρετικά επωφελής για τις μονές, γιατί πέτυχαν να μη θι-

42. Βλ. Πίνακα με τα μισθωμένα και εξαιρεθέντα μετόχια, στο League of Nations Archives (LNA), C124-No 3 (24-30), Annexes to Convention, L.2 (F), January 1930 (For London and Geneva), *Μισθωτήριο* αρ. 84016, Αθήνα 10 Ιουλίου 1924, σ. 36-39.

43. *Μισθωτήριο* αρ. 84016, Αθήνα 10 Ιουλίου 1924, σ. 1-9. Βλ. και Βησσαρίων Γρηγοριάτης, (Καθηγούμενος Ίερᾶς Μονῆς ὁσίου Γρηγορίου), *Τὸ Μετοχιακὸν Ζήτημα*, Θεσσαλονίκη 1964, σ. 7-9. Για τους ερμηνευτικούς νόμους βλ. Α. Δ. Σίδερι, *ὁ.π.*, σ.191-192.

44. Στο ίδιο, σ. 4-5.

γεί το ιδιοκτησιακό καθεστώς και ταυτόχρονα εξασφάλισαν ένα πολύ υψηλό μίσθωμα που τους επέτρεπε να συνεχίσουν απρόσκοπτα τη λειτουργία τους. Οι μισθωμένες γαίες παραχωρήθηκαν στην ΕΑΠ για την εγκατάσταση προσφύγων αγροτών, αλλά δεν μεταβιβάστηκαν στην Επιτροπή δικαιώματα κυριότητας επί των γαιών αυτών, «ὡς κειμένων ἐκτὸς συναλλαγῆς».⁴⁵

Η περιοδεία του Κ. Δ. Καραβίδα. Οι εκθέσεις

Μετά την υπογραφή της σύμβασης μεταξύ της κυβέρνησης και της Ιεράς Κοινότητος του Αγίου Όρους ο Κ. Δ. Καραβίδας, με την υπόδειξη και της Γενικής Διευθύνσεως Εποικισμού Μακεδονίας, περιόδευσε την περιοχή της Χαλκιδικής για να μελετήσει τη δημογραφική και κοινωνικοοικονομική κατάσταση των μετοχίων που όριζε η σύμβαση, αλλά επίσης και όλων των παρακείμενων υφιστάμενων οικισμών, άλλων μετοχίων ή τσιφλικιών. Σκοπός της περιοδείας του ήταν να διερευνηθούν οι γεωργικο-οικονομικές και υγειονομικές συνθήκες στην περιοχή της Καλαμαριάς και στις Χερσονήσους της Κασσάνδρας και Σιθωνίας (Λόγγου) για τεχνικούς λόγους, ώστε να σχεδιαστούν βιώσιμοι οικισμοί για την αποκατάσταση των προσφύγων και ακτημόνων γηγενών.⁴⁶ Οι εκτενείς εκθέσεις που συνέταξε και κοινοποίησε στις αρμόδιες υπηρεσίες αποτυπώνουν: το πληθυσμιακό μέγεθος των οικισμών και των μετοχίων, τις καλλιεργούμενες εκτάσεις, τις παραγωγικές δραστηριότητες στις διάφορες τοπικές ενότητες και τον όγκο των παραγομένων προϊόντων και αποτελούν, λόγω έλλειψης άλλων επίσημων στοιχείων, πολύτιμη πηγή για την περιοχή της Χαλκιδικής στη συγκεκριμένη χρονική περίοδο.⁴⁷

45. League of Nations, *Greek Refugee Settlement*, Geneva 1926, σ. 38-40. Για την κάλυψη των προσφυγικών αναγκών στην ΕΑΠ μεταβιβάστηκε και το χρησιμοποιούμενο για την καλλιέργεια του κτήματος Δεμίρ-Μπάς, δηλ. αροτριώντα ζώα, σπόρος και εργαλεία, για το οποίο το Δημόσιο ανέλαβε να αποζημιώσει τις Μονές μετά τον υπολογισμό της αξίας τους από μικτή επιτροπή αποτελούμενη από έναν αντιπρόσωπο της υπηρεσίας Εποικισμού, έναν αντιπρόσωπο της ιδιοκτήτριας μονής και έναν αντιπρόσωπο του Γενικού Διοικητή Θεσσαλονίκης. *Μισθωτήριοι*, ό.π., σ. 6-7.

46. Γιατί, όπως μας εξηγεί ο ίδιος, «ἄλλα μὲν μετόχια περισφίγγονται ἀπὸ παρακειμένας ιδιοκτησίας, συνεπῶς θὰ ἦτο ἀδύνατος ἡ βιώσιμος ἐγκατάστασις σοβαροῦ ἀριθμοῦ γεωργικῶν οἰκογενειῶν ἄνευ τῆς ἐπεκτάσεως αὐτῶν εἰς παρακειμένας ιδιοκτησίας, ἄλλα μετόχια παρουσιάζουν λειψυδρίαν, ἄλλα τέλος ἀνθυγιεινὰς συνθήκας, ἐνῶ συμβαίνει πολλάκις τὰ παραπλεύρως αὐτῶν κείμενα νὰ εἶναι κατάλληλα ὑφ' ὅλας τὰς ἀπόψεις». Α.Κ.Δ.Κ., Φάκ. 7.1.

47. Βλ. Πίνακες 3, 4 ἀπὸ το Α.Κ.Δ.Κ., Φάκ. 7.1.

Στο τμήμα της Καλαμαριάς, το τμήμα δηλαδή της βόρειας Δυτικής Χαλκιδικής, το οποίο περιλαμβάνεται μεταξύ της χερσονήσου της Κασσάνδρας από το σημείο Πόρτα, των κλειτιών του ορεινού όγκου της Βόρειας Χαλκιδικής και των αγροτικών ορέων Ουτσβλέρ Χαλκιδικής, βρίσκονταν τα εξής αγιορείτικα μετόχια με κατεύθυνση νοτιοανατολική: Άγιος Παύλος, Τσαλή Μετόχι, Σουφλάρ, Καραμάνι, Κωσταμονίτικο, Διονυσίου, Εσφιγμένου, Φιλοθέου, Βατοπεδινό, το σερβικό μετόχιο Χιλανδαρίου, δίπλα στο Σουφλάρ, το ρωσικό, που εφαπτόταν με το μετόχιο Καραμάνι, και του Ζωγράφου δίπλα στο Κωσταμονίτικο. Από αυτά, τα εννέα πρώτα είχαν συμπεριληφθεί στη σύμβαση της κυβέρνησης με την Ιερά Κοινότητα του Αγίου Όρους για τον εποικισμό γεωργών προσφύγων. Στο τμήμα της Καλαμαριάς, στα όρια του προσφυγικού συνοικισμού Καρβιάς και του Τσαλή Μετόχι, υπήρχε επίσης το μεγάλης έκτασης μετόχιο Καρβουνό, το οποίο ανήκε στη Σταυροπηγιακή μονή της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριας, καθώς και το Ουτς Εβλέρ ή Νεοχώρι που συνόρευε με τον Άγιο Παύλο. Ο Καραβίδας προσπάθησε να κατανοήσει τους λόγους της οικονομικής καθυστέρησης στην περιοχή και να εξερευνήσει τις δυνατότητες και προϋποθέσεις της οικονομικής μεταβολής στο μέλλον.⁴⁸

Αξιολογώντας τις καλλιεργητικές και παραγωγικές δυνατότητες της περιοχής ο Καραβίδας επισημαίνει ότι: η γη δεν καλλιεργείται στην έκταση που θα ήταν δυνατό να καλλιεργηθεί, οι μέθοδοι καλλιέργειας είναι πρωτόγονες, ανάγονται στην εποχή των βυζαντινών αυτοκρατόρων (Φωκά κ.ά.) και οι παραγωγικές δυνατότητες του καλλιεργούμενου εδάφους δεν ανταποκρίνονται στις χαμηλές αποδόσεις και προτείνει τη δημογραφική πύκνωση της υπαίθρου και τον εκσυγχρονισμό του τρόπου καλλιέργειας. Την οικονομική καθυστέρηση της περιοχής συναρτά με την ανυπαρξία σχεδόν δρόμων. Η ύπαρξη θαλασσιών οδών επικοινωνίας και κάποιων φυσικών λιμανιών θα άμβλυνε το πρόβλημα και θα μπορούσε να διευκολύνει τις συναλλαγές.

Η χερσόνησος της Σιθωνίας, με έκταση 400 τ.χλμ. περίπου, ήταν πολύ πιο αραιοκατοικημένη από την Κασσάνδρα. Οι διακλαδώσεις του Χολομώντα διασχίζουν κατά μήκος όλη την χερσόνησο και καθιστούσαν τη συγκοινωνία εξαιρετικά δύσκολη για το εσωτερικό τμήμα. Το έδαφός της, ιδίως στο κεντρικό τμήμα, αποτελείται από ένα σύμπλεγμα χαραδρών και είναι τραχύ και άγονο. Πεδινά τμήματα και σχετικά εύφορα εδάφη υπάρχουν στα παράλια, όπου καλλιεργούνταν σιτηρά σε περιορισμένη έκταση, κυρίως σίκαλη. Λόγω του ορεινού εδάφους ελώδεις εκτάσεις υπήρχαν σε ελάχιστα σημεία, όπως στο Μπαλαμπάν.

48. Βλ. Α.Κ.Δ.Κ., Φάκ. 7.1, «Μελέτη Μετοχίων τμήματος Καλαμαριάς», 13/6/24 Α.Χ., σ. 1.

Η Σιθωνία ήταν από τις πιο αραιοκατοικημένες περιοχές του βορειοελλαδικού χώρου. Σε όλη τη χερσόνησο υπήρχαν τέσσερα κεφαλοχώρια με συνολικό πληθυσμό 5.515 κατοίκους που ήταν κατανεμημένοι ως εξής: η Νικήτη και ο Άγιος Νικόλαος είχαν από 1.600 κατοίκους, η Συκιά 1.900 και ο Παρθενών 414 κατοίκους. Όλο το υπόλοιπο πεδινό και νότιο τμήμα, έκτασης 113.870 στρεμμάτων, αποτελούνταν από 24 μετόχια στα οποία κατοικούσαν 780 περίπου άτομα.⁴⁹ Η πλειοψηφία των κατοίκων των κεφαλοχωρίων ήταν ακτήμονες, έκαναν διάφορα επαγγέλματα, όπως του σηροτρόφου, του μελισσοκόμου, του ξυλοκόπου, του αγωγιάτη, και δούλευαν με τις γυναίκες και τα παιδιά τους κατά την περίοδο του θερισμού και αλωνισμού στα μετόχια, απ' όπου εξασφάλιζαν συγκεκριμένη ποσότητα δημητριακών που δεν κάλυπτε ωστόσο τις ανάγκες τους για όλο τον χρόνο.

Ο Καραβίδας περιγράφει ως εξής την κοινωνικο-οικονομική κατάσταση της Σιθωνίας:

«Οὐδεμία ἄλλη περιφέρεια τῆς Χαλκιδικῆς μαστίζεται τόσο πολὺ ὑπὸ τῆς καλογηρικῆς ἐπιδημίας. Τὰ μετόχια τῶν καλογήρων ἔνθα ὄχι μόνον κατακλύζουν τὰς εὐφορωτέρας σχετικῶς περιοχάς, ὄχι μόνον κατέχουν τὰς περισσοτέρας γαίας ἐκάστης κοινότητος, ἀλλὰ διεισδύουν καὶ μέχρις αὐτῶν τῶν αὐλογύρων τοῦ χωρίου, πιέζοντες ἐν εἴδει πλοκάμων αὐτὰς τὰς κατοικίας τῶν γεωργῶν, αὐτὰς τὰς γεωργικὰς οἰκογενείας. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀγροτικὴ ἰδιοκτησία τῶν καλλιεργητῶν εἶναι ἐλαχίστη, τινὰ δὲ χωρία, ὡς ὁ Παρθενών, δύναται νὰ εἴπῃ τις ὅτι ἀποτελοῦνται ἀπὸ ἐντελῶς ἀκτήμονας, ἔχοντας προορισμὸν νὰ τροφοδοτοῦν μὲ ἐργατικὰς χεῖρας τὰ Μετόχια τῶν καλογήρων. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι πλεῖστοι ἐκ τῶν κατοίκων τῶν χωρίων κατὰ τὸ θέρος, λόγω τῆς ἀκτημοσύνης των, ἐκμισθοῦνται ὑπὸ τῶν καλογήρων ἀντὶ ὀρισμένης ποσότητος σιτηρῶν 200-300 ὀκάδας (5-6 μουζούρια) διὰ τὸν θερισμὸν καὶ ἀλωνισμὸν τῶν σιτηρῶν καὶ οὕτω ἐξασφαλίζουν ἐν μέρος τῆς ἐτησίου διατροφῆς των».⁵⁰

Λόγω της κατάστασης αυτής η καλλιέργεια στα μετόχια της Σιθωνίας ήταν πιο παραμελημένη και οπισθοδρομική απ' ότι στην Κασσάνδρα, ενώ οι συνθήκες επέτρεπαν τη μεγαλύτερη οικονομική εκμετάλλευση των χωρικών καλλιεργητών, οι οποίοι αναγκάζονταν να νοικιάζουν γη (νιάματα) για μια διετία με αντισπόρι και, ενώ κατέβαλαν υπέρογκα ενοίκια, ήταν υποχρεωμέ-

49. Βλ. στον Πίνακα 5 τα μετόχια της Σιθωνίας και την κατανομή των εκτάσεων τους.

50. ΑΚΔΚ, «Ιστορικό σημείωμα για τὸ τμήμα Σιθωνίας», σ. 7.

νοι να «ανοίξουν» το χωράφι, να το προπαρασκευάσουν για την καλλιέργεια σιταριού και έπειτα να το παραδώσουν έτοιμο στον καλόγερο-επιστάτη, ο οποίος το έσπειρε αντί για αυτούς και καρπωνόταν έτσι τον κόπο τους και το μέγιστο κέρδος της σοδειάς. Η φτώχεια, η εξάρτηση των χωρικών από τους επιστάτες και οικονόμους των μετοχίων κρατούσε τους καλλιεργητές υποχείριά τους και δημιουργούσε πρόσφορο έδαφος και για την ηθική εκμετάλλευσή τους. Ο Καραβίδας με ιδιαίτερη δηκτικότητα παρομοιάζει στην έκθεσή του τα μετόχια με έλη που επαπειλούσαν την υλική και ηθική υπόσταση των χωρικών και έπρεπε να εξαλειφθούν.⁵¹

Ο Καραβίδας πίστευε πως, αν οι πρόσφυγες από την Ιωνία, το Μαρμαρά, την Προποντίδα και την Καλλίπολη, που προέρχονταν δηλαδή από το κοσμοπολίτικο περιβάλλον των κέντρων του εμπορίου της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και ήταν φορείς νεωτερικών κοινωνικών και οικονομικών συμπεριφορών, δημιουργούσαν οικισμούς στα αραιοκατοικημένα μετόχια της Χαλκιδικής και ενισχύονταν επαρκώς από το κράτος, θα μπορούσαν να συντελέσουν στην αναγέννηση της περιοχής αυτής, που είχε προσαρτηθεί πρόσφατα στην ελληνική επικράτεια, και να την καταστήσουν και στα νεότερα χρόνια σημαντικό κέντρο ανάπτυξης. Συγκεκριμένα έγραφε:

*«Λαμβανομένου δὲ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἄλλοτε ἡ Χαλκιδικὴ ὑπῆρξεν ἐστία μεγάλου πολιτισμοῦ καθόσον 32 πολυάνθρωποι πόλεις ὡς ἡ Ὀλυνθος καὶ ἡ Ποτεΐδαια ἀπετέλουν τὴν Χαλκιδικὴν Ὀμοσπονδίαν δὲν ἀποκλείεται καὶ σήμερον νὰ ἐπιτύχη εἰς λογικὸς ἐποικισμὸς τὴν πύκνωσιν τοῦ ἀραιοτάτου Βασιλείου τῶν κολλήγων καὶ νὰ εὐημερήσῃ ἀρκετὰ ἐγκατασταθυσόμενος πληθυσμός».*⁵²

Τέλος, μελέτησε το κλίμα, την ποιότητα του εδάφους και την καλλιεργητική κατάσταση των μετοχίων και πρότεινε τα μέτρα που θα έπρεπε απαραίτητως να λάβει η εποικιστική υπηρεσία για την επιτυχή και βιώσιμη εγκατάσταση των εποίκων.

51. «Οἱ καλόγεροι δυστυχῶς ἐπωφελοῦνται ἐνίστε τῆς οἰκονομικῆς δυσχερείας τῶν οἰκογενειῶν καὶ δὲν εἶναι καθόλου ὑπερβολικόν, ἂν εἴπῃ τις, ὅτι τὰ μετόχια διεσπαρμένα περίξ ἐκάστου χωρίου δύνανται νὰ παραβληθοῦν μὲ ἔλη ἀνήθικων μiasμάτων, τὰ ὅποια ἐπαπειλοῦν μετὰ τῶν ἐλωδῶν πυρετῶν τὴν ἠθικὴν ὑπόστασιν τῶν χωρικῶν. Εἶναι ἀπόλυτος ἀνάγκη μαζὶ μὲ τὴν ἀποστράγγισιν τῶν ἐλῶν, νὰ ἀποστραγγισθοῦν καὶ τὰ ἐπικίνδυνα τέλματα τῶν καλογήρων καὶ νὰ ἐξαφανισθοῦν καὶ οὗτοι μὲ τοὺς ἀνωφελεῖς κώνωπας, ὡς μεταδίδοντες ἀνήθικα καὶ θανατηφόρα μολύσματα», ΑΚΔΚ, «Ἱστορικὸ σημείωμα γιὰ τὸ τμήμα Σιθωνίας», σ. 8.

52. Α.Κ.Δ.Κ., Φάκ. 7.1, «Μελέτη Μετοχίων τμήματος Καλαμαριάς», 13/6/24 Α.Χ., σ. 7.

Επειδή όλη η περιοχή των μετοχίων περιβρεχόταν από τη θάλασσα, θα έπρεπε να εποίκισθεί αποκλειστικά με νησιώτικο ή ναυτικό πληθυσμό που θα ασχολούνταν με την ελαιοκομία και την αμπελουργία. Οι κτηνοτρόφοι του Σουφλάρ, που είχαν εγκατασταθεί στο Τσαλή Μετόχι, θα έπρεπε να μετακινηθούν. Η Υπηρεσία Εποικισμού ήταν ανάγκη να εφοδιάσει τους καλλιεργητές με όλα τα μέσα για να καλύψουν τις καλλιεργητικές τους ανάγκες, λαμβάνοντας υπόψη ότι για ένα αμπέλι πέντε στρεμμάτων χρειάζονταν 7.000 δραχμές μόνο για την αγορά των αμερικανικών κλημάτων. Σε όλους θα έπρεπε να χορηγηθεί κλήρος τουλάχιστον 40 στρεμμάτων,⁵³ για να αρχίσουν με την καλλιέργεια δημητριακών και να γίνουν αυτοσυντήρητοι από την πρώτη χρονιά, επειδή για την πρώτη σοδειά της αμπέλου απαιτούνταν τέσσερα χρόνια και για την ελαιοκομία οκτώ. Η εγκατάσταση και αλιέων προσφύγων θα επέτρεπε να αποκατασταθούν περισσότερες οικογένειες, επειδή οι αλιείς θα έπαιρναν μόνο το $\frac{1}{4}$ του κλήρου που αναλογούσε στους γεωργούς. Το κράτος ήταν απαραίτητο να συστήσει αμέσως φυτώρια αμερικανικών αμπέλων και μωρεοδένδρων, για να εφοδιάσει εγκαίρως τους καλλιεργητές με επαρκή και κατάλληλα αμερικανικά κλήματα, ελαιόδενδρα και μουριές. Για τη στέγαση των εποίκων επιβαλλόταν να κτιστούν νέοι συνοικισμοί γιατί στα μετόχια ο χώρος ήταν ελάχιστος και ακατάλληλος. Τέλος, χρειαζόταν να σταλούν γεωτρύπανα και να ανοιχθούν φρέατα στα σημεία των οικισμών, γιατί το λίγο νερό που υπήρχε μόλις που επαρκούσε για τις περιορισμένες ανάγκες του μετοχίου.⁵⁴

Οι απαλλοτριώσεις των μετοχίων, 1924-1930

Τον Σεπτέμβριο του 1924 ο Υπουργός Γεωργίας Α. Μυλωνάς με νομοθετικό διάταγμα κήρυξε την αναγκαστική απαλλοτρίωση 27 επιπλέον αγιορειτικών μετοχίων στις περιοχές Χαλκιδικής και Σερρών και τα έθεσε αμέ-

53. Το μέγεθος του κλήρου το υπολογίζει λαμβάνοντας υπόψη το σύστημα καλλιέργειας στην περιοχή που ήταν τετραετής αμειψισπορά και βάση μιας στατιστικής του 1918 σύμφωνα με την οποία Θράκες πρόσφυγες που είχαν εγκατασταθεί από το 1914 καλλιεργούσαν κατά μέσο όρο 17 στρέμματα εκτός από τα νιάματα. Στο ίδιο σ. 8.

54. Στο ίδιο, σ. 7-8. Πολλές από τις πληροφορίες που ο Καραβίδας παραθέτει στις εκθέσεις του τις διασταύρωσε ή τις συγκέντρωσε από μελέτες των γεωπόνων της Υπηρεσίας Εποικισμού, όπως ο Βασματζίδης, που ήταν γαμπρός του, καθώς και από τον Γ. Τρακάκη, στέλεχος της Εθνικής Τράπεζας, που διενήργησαν και τις διανομές των κλήρων υπό την εποπτεία της ΕΑΠ.

σως στη διάθεση της Ε.Α.Π.⁵⁵ Η ενέργεια αυτή, η οποία έγινε λίγο μετά την έγκριση του νέου Καταστατικού Χάρτη από την Ιερά Κοινότητα, προκάλεσε την έντονη διαμαρτυρία των μοναχών, οι οποίοι πίστευαν ότι μετά τη μίσθωση πολλών μετοχίων τους θα έπαυαν οι περαιτέρω απαλλοτριώσεις.

Στις 5-6 Οκτωβρίου του 1924 συνήλθε η Διπλή Έκτακτος Ιερά Σύναξις του Αγίου Όρους και συνέταξε υπόμνημα έντονης διαμαρτυρίας το οποίο υπέβαλε στον Πρόεδρο της Κυβέρνησης. Σ' αυτό υποστήριζε ότι οι απαλλοτριώσεις παραβίαζαν τη συμφωνία μεταξύ του Αγίου Όρους και της κυβέρνησης, η οποία είχε δεσμευτεί να μη χρησιμοποιήσει όσα μετόχια είχαν εξαιρεθεί από το μισθωτήριο, ότι έγιναν χωρίς να έχει ολοκληρωθεί η εγκατάσταση προσφύγων στα μισθωμένα μετόχια, εκτάσεις των οποίων παρέμεναν αναξιοποίητες, ότι στερούσε από τις μονές ζωτικής σημασίας πόρους απαραίτητους για τη συντήρησή τους και κλόνιζε την εθνοθρησκευτική σημασία του Άθω και τις σχέσεις του με το κράτος.⁵⁶

Η Ιερά Κοινότητα έστειλε επίσης τηλεγράφημα στον Αρχιεπίσκοπο Χρυσόστομο και ζήτησε τη γνώμη και τη συμπαράσταση της Ιεραρχίας της Ελλάδος, διότι το Άγιον Όρος κινδύνευε να υποστεί την τύχη των άλλων μονών και της Εκκλησίας. Οι αγιορείτες έγραφαν ότι συμμερίζονταν τις ενέργειες της Ιεραρχίας και τόνιζαν ότι:

*«Τὸ Ἅγιον Ὅρος δὲν ἔμεινεν ἀνάλητον εἰς τὴν δυστυχίαν τῶν ἀδελφῶν προσφύγων, προσέφερε πεντήκοντα προσοδοφόρα καὶ πλούσια μετόχια, ἐκράτησε δὲ πρὸς συντήρησιν τὰ μικρότερα καὶ σχεδὸν ἄγονα καὶ φρονεῖ ὅτι ἐξετέλεσε τὸ φιλόανθρωπον καθήκόν του παρὰ τὰς δυνάμεις αὐτοῦ, ἤδη δὲ καὶ ταῦτα ἐκηρύχθησαν ἀπαλλοτριωτέα. Δι' ὃ ἐξαιτούμεθα τὴν ὑμετέραν ἀντίληψιν διότι εὐρισκόμεθα ἐν διωγμῷ».*⁵⁷

Η κυβέρνηση αποφάσισε να διευθετήσει το ζήτημα και έστειλε στις αρχές Νοεμβρίου στο Άγιον Όρος ως εκπρόσωπό της τον Ν. Σέρπη, ο οποίος πρότεινε την μίσθωση από το κράτος όλων των μετοχίων εις το διηνεκές για την

55. ΦΕΚ αρ. 87, τχ. 2, 27-9-1924 δυνάμει του Ν.Δ. της 15-2-1923 περί απαλλοτριώσεως 23 μετοχίων.

56. ΑΥΕ, Φ.Β/35, 10 (1924), 'Υπόμνημα τῶν Πληρεξουσίων τῆς Ἱερᾶς Κοινότητος τοῦ Ἁγίου Ὁρους πρὸς τὸν Πρόεδρο τῆς Κυβερνήσεως, 10 Οκτωβρίου 1924. Δ. Μουζάκης, ό.π., σ. 289-290.

57. Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον τῆς Ἱερᾶς Συνόδου τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (στὸ ἐξῆς ΙΑΙΣΕΕ), Φάκ. Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, Ἅγιον Ὅρος, 1867-1956, Ὑποφ. Ἅγιον Ὅρος, Τηλεγράφημα ἀρ. 68, 10 Οκτωβρίου 1924.

αποκατάσταση αγροτών προσφύγων και ακτημόνων ντόπιων καλλιεργητών, αλλά η Ιερά Κοινότητα κράτησε αδιάλλακτη στάση και απέρριψε την πρόταση. Παρά τις αντιδράσεις των αγιορειτών, το μέτρο των απαλλοτριώσεων εφαρμόστηκε, διότι ο αναβρασμός των αγροτών και τα προβλήματα στην επαρχία είχαν πάρει τέτοιες διαστάσεις, που η χρησιμοποίηση των μετοχίων κρίθηκε απαραίτητη για να αποκατασταθεί η δημόσια τάξη και το γόητρο του κράτους, όπως υπεδείκνυν στο αρμόδιο Υπουργείο οι τοπικές αρχές.⁵⁸ Η κυβέρνηση ήταν υποχρεωμένη να εφαρμόσει δραστικά μέτρα, καθώς η κοινωνική πίεση αυξανόταν.

Στις 16 Νοεμβρίου 1924 συνήλθε στην Αθήνα, υπό την Διεύθυνση της Κοινής των Αλυτρώτων Επιτροπείας, η Γενική Συνέλευση των αντιπροσώπων των προσφυγικών οργανώσεων και σωματείων όλης της επικράτειας και συνέταξε υπόμνημα για την ταχεία ρύθμιση και εκτέλεση των μέτρων που θα εξυπηρετούσαν την επίλυση του πολυσύνθετου προσφυγικού προβλήματος. Το υπόμνημα υπεβλήθη στην Δ' Συντακτική των Ελλήνων Συνέλευση με την πεποίθηση ότι θα συντελούσε να εξασφαλιστούν από την κυβέρνηση όλα τα μέσα για την πραγματική αποκατάσταση των προσφύγων «ως μέλους σημαντικού τῆς Μεγάλης ἑλληνικῆς Οἰκογενείας καὶ ὡς πολυτίμου συντελεστοῦ τῆς ἔθνικῆς ἀνασυγκροτήσεως». Στο μακροσκελές αυτό υπόμνημα, στο οποίο γίνεται αναφορά σε όλα τα σημαντικά ζητήματα που απασχολούσαν τον προσφυγικό κόσμο, όσον αφορά στην αγροτική αποκατάσταση ζητούσαν: να δοθούν από την κυβέρνηση αμέσως στην Επιτροπή Αποκατάστασεως Προσφύγων οι αναγκαίες για την προσφυγική αποκατάσταση γαίες, να εφαρμοσθεί ο Αγροτικός Νόμος – με ειδική διαρρύθμιση όπου υπήρχε ανάγκη – και να διενεργείται η εγκατάσταση των προσφύγων ανάλογα με τις κλιματολογικές συνθήκες και το είδος των καλλιεργειών στις οποίες ήταν συνηθισμένοι. Προέτρεπαν, επίσης, την κυβέρνηση να εφαρμόσει ταχύτατα τις αποφάσεις της «διὰ τὴν τερματισθῇ ἢ παροῦσα ἔκρυθμος καὶ ἐπικίνδυνος κατάστασις, ἣτις ἐγένετο πρόξενος φθορᾶς καὶ σπατάλης χρόνου, δυνάμεων καὶ μέσων, ἐν καιρῷ τοσαύτης αὐτῶν στενότητος» και εισηγούνταν «νὰ λαμβάνωνται τάχιστα καὶ ἄνευ δισταγμοῦ τὰ ἐνδεικνυόμενα δραστικὰ μέτρα, ἐναρμονιζομένων ἐκάστοτε τῶν ἀναγκῶν τῶν προσφύγων πρὸς τὰς τῶν ἐπιτοπίων πληθυσμῶν».⁵⁹

58. ΑΥΕ, Φ.Β/35,1 (1924), 115/4, Διοικητῆς Χωροφυλακῆς Πολυγύρου πρὸς Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν, 14 Νοεμβρίου 1924. Δ. Μουζάκης, *ό.π.*, σ. 290-291.

59. ΑΥΕ, 1925/Γ/68/XX, αρ. πρ. 906, Διαβιβαστικό ἐγγράφο του Υπουργείου Υγιεινῆς,

Στο χρονικό διάστημα που μεσολάβησε μέχρι το 1930 το κράτος προέβη και σε άλλες απαλλοτριώσεις μετοχίων των μονών του Αγίου Όρους, όχι μόνο στη Χαλκιδική αλλά και στις Σέρρες, τη Θάσο και την Καβάλα, για την αποκατάσταση ακτημόνων των περιοχών αυτών και προσφύγων. Οι απαλλοτριώσεις αυτές εξυπηρετούσαν την πολιτική επιδίωξη των φιλελεύθερων μεσοπολεμικών κυβερνήσεων για δημιουργία μικροϊδιοκτητών καλλιεργητών, οι οποίοι δύσκολα θα ασπάζονταν τον μπολσεβικισμό και ακόμη πιο δύσκολα θα μπορούσαν να συμπήξουν κοινό μέτωπο εργατών – αγροτών και να απειλήσουν το αστικό κράτος.⁶⁰

Σε όλη την περίοδο που διενεργήθηκαν οι διανομές προσωρινών κλήρων σε πρόσφυγες, οι μονές δεν διευκόλυναν τις υπηρεσίες Εποικισμού, καθυστέρουσαν τις διαδικασίες παράδοσης και παραλαβής των μετοχίων, χρονοτριβούσαν ή δεν παρουσίαζαν τίτλους κυριότητας και προσόδους των τελευταίων ετών, με αποτέλεσμα να καθυστερεί η εκτίμηση και η έκδοση των οριστικών αποζημιώσεων. Ως εκ τούτου, οι σχέσεις των αγιορειτών με το ελληνικό κράτος επιδεινώθηκαν. Η Ιερά Κοινότης τόνισε ότι αρκετές μονές, ιδίως οι μικρότερες που δεν διέθεταν κτηματική περιουσία εντός του Άθω, περιήλθαν σε δυσχερή οικονομική θέση εξαιτίας των καταλήψεων και απαλλοτριώσεων⁶¹ και επέμεινε ότι είχε παραβιαστεί το προνομιακό καθεστώς του Άθω. Με υπομνήματα προς το αρμόδιο Υπουργείο των Εξωτερικών εξέφρασε τη δυσαρέσκειά της για την εξαίρεση της μονής Χιλανδαρίου από τις απαλλοτριώσεις, ιδίως μετά την προσφυγή των ξενόφωνων μονών Ζωγράφου και Αγίου Παντελεήμονος στην ΚτΕ για την προστασία της κτηματικής τους περιουσίας, και επιχείρησε να καλλιεργήσει ένα κλίμα ανησυχίας στο Υπουργείο για τη στάση που ενδεχομένως θα κρατούσαν και οι υπόλοιπες μονές.⁶² Η προσφυγή στην ΚτΕ και η πιθανότητα να τεθεί η εκάστοτε κυβέρνηση υπό την εποπτεία μιας διεθνούς επιτροπής, η οποία θα της επέβαλε την εφαρμογή των υποχρεώσεων

Προνοίας και Αντιλήψεως προς το Υπουργείο Εξωτερικών στο οποίο επισυνάπτεται το υπ. αρ. 1718: Υπόμνημα της Κοινής των Αλυτρώτων Επιτροπείας προς την εν Αθήναις Δ' Συντακτική των Ελλήνων Συνέλευσιν, Αθήνα 18 Νοεμβρίου 1924. Το υπόμνημα επιδόθηκε επίσης στην Κοινοβουλευτική επί του Προσφυγικού Επιτροπή, την Κυβέρνηση, την Επιτροπή Αποκαταστάσεως Προσφύγων και στον Τύπο.

60. G. T. Mavrogordatos, *Stillborn Republic: Social Coalitions and Party Strategies in Greece, 1922-1936*, Berkeley, California 1983, σ. 135-137.

61. Όπως οι Μονές Καρακάλλου, Σταυρονικήτα και Παντοκράτορος. Βλ. Δ. Μουζάκης, *ό.π.*, σ. 309 και ΑΥΕ, Β/41/φ 45 (1930).

62. Δ. Μουζάκης, *ό.π.*, σ. 308-310.

της απέναντι στις τρεις ξενόφωνες μονές, δημιούργησε ιδιαίτερη ανησυχία στο Υπουργείο Εξωτερικών, το οποίο προσπάθησε να αποτρέψει τον κίνδυνο να ξαναγίνει το Άγιον Όρος αντικείμενο της διεθνούς διπλωματίας. Επί της δικτατορίας του Πάγκαλου η διαρρύθμιση του μετοχιακού ζητήματος παρέμεινε σε εκκρεμότητα, παρόλο που έγινε κάποια προεργασία επί πρωθυπουργίας του Αθ. Ευταξία από τον Γ. Χαριτάκη, υπουργό Γεωργίας.

Στις 2 Σεπτεμβρίου του 1926, επί κυβερνήσεως Κονδύλη, δημοσιεύτηκε το Νομοθετικό Διάταγμα «περί διακανονισμού αποζημιώσεως διὰ τὰ ἀπαλλοτριωθέντα κτήματα μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους», το οποίο όριζε ότι το ποσό για την αποζημίωση των μονών θα ήταν ίσο προς την αξία των ιδιοκτησιών κατά τη στιγμή της απαλλοτρίωσής τους, θα κατετίθετο στην Εθνική Τράπεζα κατά τρόπο αναπαλλοτρίωτο και κάθε μονή θα εισέπραττε μόνον τους τόκους από το ποσό που της αναλογούσε. Η ρύθμιση αυτή εξαιρούσε δηλαδή τις αποζημιώσεις για τα μετόχια του Αγίου Όρους από τους ισχύοντες Αγροτικούς Νόμους και στην ουσία διαφύλασσε στο ακέραιο την αξία της ακίνητης περιουσία των μονών, που απλώς ρευστοποιούνταν. Επεδίωκε έτσι να τακτοποιήσει το ζήτημα της προσφυγής των ξενόφωνων μονών στην ΚτΕ. Προκάλεσε όμως, την έντονη διαμαρτυρία του Υπουργείου Γεωργίας, το οποίο, αν και αρμόδιο, δεν είχε κληθεί να συμμετάσχει στη διαμόρφωση του Ν.Δ. και επισήμανε τις αδυναμίες του: Το Ν.Δ. δεν όριζε ποια θα ήταν η βάση υπολογισμού της αξίας των μετοχίων, η οποία ούτως ή άλλως αυξανόταν σημαντικά, ούτε και τη διαδικασία για τον τελικό προσδιορισμό των αποζημιώσεων. Τέλος, υπήρχε ο κίνδυνος να προκαλέσει μεγάλη αναστάτωση στους εγκαταστημένους στα μετόχια πρόσφυγες και γηγενείς, οι οποίοι είχαν χρεωθεί για τους κλήρους που τους παραχωρήθηκαν βάσει της τιμής που όριζε ο Αγροτικός Νόμος. Για αυτό πρότεινε να συγκροτηθούν επιτροπές απαλλοτρίωσης για να γνωμοδοτήσουν για το ποσό της αποζημίωσης, το τελικό ποσό της οποίας, όμως, θα καθόριζαν τα Πρωτοδικεία. Οι προτάσεις αυτές δεν συζητήθηκαν περαιτέρω σε αυτή την φάση, διότι εν τω μεταξύ είχε κυρωθεί με το ΝΔ/10-9-1926 ο Καταστατικός Χάρτης του Αγίου Όρους και η κυβέρνηση επιθυμούσε, έστω και με υψηλό οικονομικό τίμημα, να αποδείξει στη διεθνή κοινότητα ότι σεβόταν το ιδιαίτερο προνομιακό καθεστώς του Αγίου Όρους, ούτως ώστε να απομακρυνθεί ο κίνδυνος ξένων παρεμβάσεων. Ήταν πρόθυμη να καταβάλει κατ' εξαίρεσιν υψηλή αποζημίωση στις μονές, θίγοντας μόνο το ιδιοκτησιακό καθεστώς, αλλά όχι την περιουσιακή τους κατάσταση. Το Οικουμενικό Πατριαρχείο υποστήριξε τους αγιορείτες πατέρες και κράτησε αρνητική στάση σε κάθε συμβιβασμό σε όλη την περίοδο.

Η πορεία προς την τελική ρύθμιση

Κατά την τετραετή περίοδο (1928-32) της διακυβέρνησης της χώρας από τον Ελευθέριο Βενιζέλο δημιουργήθηκε το θεσμικό πλαίσιο που ρύθμιζε το μετοχιακό ζήτημα των μονών του Αγίου Όρους και εισήγαγε σημαντικές μεταρρυθμίσεις που αφορούσαν στη διοίκηση και διαχείριση της εκκλησιαστικής περιουσίας και στη ρευστοποίηση της μοναστηριακής περιουσίας.⁶³

Μετά τη θριαμβευτική εκλογική νίκη του ο Βενιζέλος εξήγγειλε τους νέους εθνικούς στόχους, τον εκσυγχρονισμό του κράτους, την ανάπτυξη μέσω της αύξησης της γεωργικής παραγωγής και τη «βελτίωση τοῦ κοινωνικοῦ καθεστώτος». Για το τελευταίο η κυβέρνηση θα επιδίωκε τη δικαιότερη κατανομή του εισοδήματος, όχι μέσω της ανακατανομής του πλούτου αλλά μέσω «τῆς αὐξήσεως τοῦ ἔθνικοῦ εἰσοδήματος διὰ τῆς αὐξήσεως παντῶς εἶδους παραγωγῆς καὶ πρὸ πάντων τῆς γεωργικῆς, ἀπὸ τὴν ὁποίαν ἡμποροῦμεν νὰ συγκομίσωμεν ἀμεσώτερα καὶ μεγαλείτερα ἀποτελέσματα».⁶⁴

Την επίλυση του μετοχιακού ζητήματος, που, όσο εκκρεμούσε, κρατούσε την παραγωγή στη συγκεκριμένη επαρχία καθηλωμένη σε χαμηλά επίπεδα, επέβαλε και η συγκυρία. Το 1929 ο διεθνής οργανισμός της Ε.Α.Π. είχε επιτελέσει σε μεγάλο βαθμό το έργο της αποκατάστασης των προσφύγων που είχε αναλάβει, θεώρησε ότι εκπλήρωσε την αποστολή του, και, καθώς οι πόροι από τα δάνεια που διαχειριζόταν είχαν σχεδόν εξαντληθεί, αποφάσισε τη διάλυσή του το επόμενο έτος. Άρχισαν, λοιπόν, διαπραγματεύσεις μεταξύ των μελών της Ε.Α.Π. και της κυβέρνησης για τη ρύθμιση διαφόρων θεμάτων. Σκοπός ήταν να κατοχυρωθεί το έργο της Επιτροπής και να δεσμευτεί το κράτος ότι θα συνέχιζε και θα ολοκλήρωνε την αποκατάσταση των προσφύγων. Επιδίωξη της Επιτροπής, που λειτουργούσε υπό την ομπρέλα της Κοινωνίας των Εθνών, ήταν να εξασφαλιστεί ότι μετά τη διάλυση του οργανισμού και τη μεταβίβαση των περιουσιακών του στοιχείων και υποχρεώσεων στο ελληνικό δημόσιο, το έργο της αποκατάστασης, της αγροτικής κυρίως, που είχε απορροφήσει το μεγαλύτερο τμήμα των προσφυγικών δανείων,

63. Βλ. Ανδρέας Νανάκης, *Η Εκκλησία και ο Ελευθέριος Βενιζέλος*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών και Μελετών «Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος» Χανιά, Εκδόσεις Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2008.

64. Ομιλία του Ε. Βενιζέλου προς τα μέλη της Φιλελεύθερης Νεολαίας, 18 Φεβρουαρίου 1929, αναδημοσιευμένη στο Στ. Στεφάνου (επιμ.), *Τα κείμενα του Ελευθερίου Βενιζέλου*, Λέσχη Φιλελευθέρων – Μνήμη Ε. Βενιζέλου, Αθήνα 1983, τόμ. Γ', σ. 534-535. Βλ. και στην εφ. *Ελεύθερον Βήμα*, 11 Απριλίου 1929 τον προεκλογικό λόγο του Βενιζέλου στη Λάρισα.

θα κατοχυρωνόταν και θα ολοκληρωνόταν, αλλά και ότι οι πρόσφυγες θα εκπλήρωναν τις υποχρεώσεις που είχαν αναλάβει. Από τα ζητήματα που συζητήθηκαν αρχικά σημαντικά ήταν αυτά που αφορούσαν στην αποζημίωση των προσφύγων και στη ρύθμιση των χρεών των αγροτών. Για το δεύτερο, ήταν απαραίτητο να εκτιμηθεί η αξία των διαφόρων κατηγοριών γαιών, ώστε να ορισθεί η τιμή τους και να χρεωθούν αναλόγως οι πρόσφυγες.

Η επικείμενη διάλυση της Ε.Α.Π. επέβαλε, επομένως, τη διευθέτηση εκ μέρους της κυβέρνησης όλων των εκκρεμοτήτων που αφορούσαν σε τίτλους ιδιοκτησίας σε γαίες, οι οποίες είχαν παραχωρηθεί στην Ε.Α.Π. και είχαν διανεμηθεί προσωρινά στους πρόσφυγες, ούτως ώστε να επιταχυνθούν οι διανομές και να χρεωθούν οι πρόσφυγες για τους οριστικούς κλήρους τους. Τον Απρίλιο του 1929, ο Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Γεωργίας Στ. Πιστολάκης ενημέρωσε την Ε.Α.Π., τον Sir John Hope Simpson, αντιπρόεδρο της Επιτροπής, και τον Α. Α. Πάλλη, ότι ο Πρωθυπουργός επιθυμούσε να προετοιμαστεί και να κατατεθεί σύντομα στη Βουλή νομοσχέδιο, που θα ρύθμιζε όλα τα προβλήματα που υπήρχαν για διάφορες κατηγορίες γαιών στις οποίες είχαν εγκατασταθεί πρόσφυγες. Μία από αυτές ήταν και τα μετόχια που η κυβέρνηση είχε ενοικιάσει από τις μονές του Αγίου Όρους, τα οποία με την τότε ισχύουσα συμφωνία δεν μπορούσαν να απαλλοτριωθούν. Ωστόσο, η διευθέτηση του μετοχιακού ήταν πλέον εφικτή, διότι το νέο Σύνταγμα του 1927 ρύθμιζε (άρθρο 110) το ζήτημα του αναπαλλοτρίωτου, περιορίζοντάς το μόνο στην εντός της χερσονήσου του Άθω κειμένη μοναστηριακή περιουσία. Ως εκ τούτου, αποφασίστηκε να ρυθμιστεί και αυτό το ζήτημα με το νομοσχέδιο που προετοιμαζόταν και να εξεταστεί αν θα ίσχυε για την απαλλοτρίωση των μοναστηριακών γαιών ό,τι ίσχυε και για την απαλλοτρίωση της ιδιωτικής κτηματικής περιουσίας ή αν το ποσό της αποζημίωσης των μονών του Αγίου Όρους θα ρυθμιζόταν κατ' εξαίρεση.⁶⁵

Στις 24 Ιανουαρίου 1930, ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης, Αχιλλέας Παπαδάτος, και ο Πρόεδρος της Ε.Α.Π., Charles B. Eddy, υπέγραψαν στη Γενεύη τη Σύμβαση για την διάλυση της Ε.Α.Π. Σύμφωνα με το άρθρο 21 η ελληνική κυβέρνηση αναλάμβανε την υποχρέωση να δημιουργήσει, πριν από τη λήξη του 1930, το απαραίτητο θεσμικό πλαίσιο για να εξασφαλίσει «καθαρό και άδιαμφισβήτητο τίτλο πλήρους κυριότητας» για όλες τις κατη-

65. LNA. C.123.8, «Note of a conversation with Mr. Pistolakis, of the Ministry of Agriculture, on the morning of 13th April 1929. Present: Sir John Hope Simpson, Mr. Pallis, Mr. Pistolakis».

γορίες γαιών που περιελάμβανε ο κλήρος που είχε παραχωρηθεί στον κάθε πρόσφυγα από την Επιτροπή. Για τις μισθωμένες γαίες, δηλ. τα μετόχια των μονών του Αγίου Όρους, αποφασίστηκε να υπογραφεί εντός του έτους ειδική συμφωνία μεταξύ της κυβέρνησης και της Ε.Α.Π.⁶⁶

Ήταν επιβεβλημένο πλέον να διευθετήσει η κυβέρνηση σύντομα και οριστικά το ζήτημα της αποζημίωσης των μονών για να εκπληρώσει την υποχρέωση της προς την Ε.Α.Π., αλλά και για να θέσει τέλος στις προσφυγές στην ΚτΕ των ξενόφωνων μονών, τις οποίες υποδαύλιζε η αναθεωρητική πολιτική, κυρίως της Βουλγαρίας.

Λίγους μήνες αργότερα, ο πρωθυπουργός Βενιζέλος, συνοδευόμενος από τον πρώτο πρόεδρο της Ε.Α.Π. Henry Morgenthau, μέλη του υπουργικού συμβουλίου, τον αντιπρόεδρο της Βουλής και πολλούς βουλευτές και δημοσιογράφους, πραγματοποίησε την πρώτη κυβερνητική επίσκεψη στο Άγιον Όρος από την προσάρτησή του στο ελληνικό κράτος. Στις δηλώσεις που έκανε κατά την επίσημη υποδοχή του στη μονή Βατοπεδίου (5 Μαΐου 1930), ο Βενιζέλος εξήρε το γεγονός ότι η Αθωνική πολιτεία κατόρθωσε με την αгаστή συνεργασία όλων των Ορθοδόξων να λύσει με επιτυχία το ζήτημα της «κοινωνίας των εθνών» και πρόσθεσε: «Εἶμαι βέβαιος ὅτι ἡ συνεργασία αὕτη θὰ γίνῃ παράδειγμα εἰς ἡμᾶς τοὺς πολιτικούς, οἱ ὅποιοι δὲν φέρομε τὸ ράσον, νὰ δώσωμεν τὸ χέρι οἱ μὲν εἰς τοὺς δέ, καὶ νὰ τερματίσωμεν τοὺς πολέμους καὶ νὰ ὠθήσωμεν τὸν κόσμον εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν ὑψηλῶν διδασμάτων τοῦ χριστιανισμοῦ». Για το ακανθώδες ζήτημα της απαλλοτρίωσης των μετοχίων ανέφερε χαρακτηριστικά: «ἐνδεχομένως νὰ νομίζητε ὅτι τὸ κράτος δὲν ἐξετίμησε προσηκόντως τὸ Ἅγιον Ὅρος. Τοῦτο δέον νὰ ἀποδοθῇ εἰς τὰς περιστάσεις, αἵτινες ἐπηκολούθησαν τὴν ἀπελευθέρωσιν. Ἡ ἀνάγκη τῆς ἐγκαταστάσεως προσφύγων μᾶς ὑπεχρέωσεν νὰ θέσωμεν χεῖρα ἐπὶ τῶν μοναστηριακῶν περιουσιῶν» και δήλωσε ὅτι υπήρχε η πολιτική βού-

66. Αρχείο Φίλιππου Δραγούμη, Φ.11.6 (132), Convention concluded at Geneva between the Hellenic Government and the Refugee Settlement Commission on January 24th, 1930. Παραθέτω το άρθρο 21: «The Hellenic Government undertakes, prior to December 31st, 1930, to enact such legislation as may be necessary in order to secure for the Refugee Settlement Commission, and eventually for the refugees established by the Refugee Settlement Commission, a clear and indisputable title as full owner to the lands on which they have been established, and to the sites, and the lands appertaining to these sites, on which houses have been built for refugees. This obligation does not apply to leased lands on which refugees have been established. That particular case will form the subject of a special arrangement to be concluded between the Hellenic Government and the Refugee Settlement Commission».

ληση για την εξεύρεση λύσης, ώστε να εξασφαλιστεί στις μονές αποζημίωση επαρκής για τη συνέχιση του έργου τους.⁶⁷

Η κυβέρνηση Βενιζέλου επέσπευσε τις διαδικασίες για να επιλύσει οριστικά το ζήτημα με τα μετόχια, με τη μίσθωση εις το διηνεκές των αγροκτημάτων των μονών της Ιεράς Κοινότητας του Αγίου Όρους, τόσο των μισθωμένων όσο και αυτών που είχαν κηρυχθεί ως απαλλοτριωτέα, για την εγκατάσταση προσφύγων και ακτημόνων καλλιεργητών. Ο Υπουργός Γεωργίας, Κ. Σπυρίδης, στις 19 Ιανουαρίου 1930, είχε γνωστοποιήσει στους αγιορείτες πατέρες το νομοσχέδιο που ετοιμαζόταν και που θα εξασφάλιζε στις μονές την είσπραξη εις το διηνεκές της καθαράς προσόδου των μετοχίων. Το κράτος δηλαδή θα αναλάμβανε να καταβάλλει στις μονές εις το διηνεκές ποσό ίσο προς εκείνο, το οποίο απολάμβαναν πριν από την κατάληψη των μετοχίων τους. Ο καθορισμός του μισθώματος για όλα τα αγροκτήματα θα έπρεπε, κατά τη γνώμη της κυβέρνησης, να γίνει δια διαιτησίας, από έναν διαιτητή της κυβέρνησης και έναν της Ιεράς Κοινότητας, με επιδιαιτητή ανώτερο δικαστικό από τα μέλη του Εφετείου. Και οι δύο πλευρές θα είχαν το δικαίωμα να προσφύγουν κατά της αποφάσεως της διαιτησίας στον Άρειο Πάγο, ο οποίος θα καθόριζε οριστικά το μίσθωμα.⁶⁸ Τις θέσεις της Ιεράς Κοινότητας του Αγίου Όρους υπερασπίστηκε κατά τις διαπραγματεύσεις ο πληρεξούσιος αντιπρόσωπος και νομικός της σύμβουλος στην Αθήνα Ιωάννης Ηλιάκης, προσωπικός φίλος του Βενιζέλου.⁶⁹

Το νομοσχέδιο αυτό ψηφίστηκε από τη Βουλή και η περαιτέρω επεξεργασία του ανατέθηκε στην επί της Γεωργίας Κοινοβουλευτική Επιτροπή, η οποία υπέβαλε τις προτάσεις της στη Γερουσία στις 7 Απριλίου. Η πλειοψηφία της ανωτέρω Επιτροπής πρότεινε να αποζημιωθούν οι μονές για τα κηρυχθέντα ως απαλλοτριωτέα κτήματά τους, κατ' εξαίρεση από τον αγροτικό νόμο, με την αξία την οποία είχαν τα κτήματα κατά τον χρόνο της κατάληψής τους και να καταβληθεί στις μονές προσωρινό μίσθωμα, λόγω του

67. Εὐλόγιος Κουρίλας (Λαυριώτης), Ὁ κ. Βενιζέλος ἐν Ἀθῶν, ὁ ἐκφωνηθεὶς ἱστορικὸς λόγος καὶ αἱ ἐπίσημοι δηλώσεις, τὰ σχόλια τοῦ τύπου, Θεσσαλονίκη 1930, σ. 24-26. Το παράθεμα ὡς δημοσιεύεται στο Ε. Καρακουλάκης, ὁ.π., σημ. 428, σ. 136-137. Για τις προσφυγές των ξενόφωνων μονών στην ΚτΕ βλ. Δ. Μουζάκης, ὁ.π., σ. 440-47.

68. Ὑπουργεῖο Γεωργίας, Αριθ. 5842. Ὁ ὑπουργὸς Κ. Σπυρίδης πρὸς τὴν Ἱερὰν Κοινότητα τοῦ Ἀγίου Ὁρους εἰς Καρυάς, Ἀθήνα 19 Ιανουαρίου 1930. Δημοσιεύεται στο Βησσαρίων Γρηγοριάτης, ὁ.π., σ. 10.

69. Ο διορισμός του Ηλιάκη έγινε κατόπιν αποφάσεως της Εκτάκτου Διαρκούς Ιεράς Συνόδου στις 30 Απριλίου 1929.

διάζοντος χαρακτήρα και των εξαιρετικών συνθηκών του Αγίου Όρους. Η μειοψηφία, ωστόσο, υποστήριξε ότι το νομοσχέδιο δεν έπρεπε να ψηφισθεί, διότι τα κτήματα των μονών έπρεπε να παραμείνουν αναπαλλοτρίωτα, «ὡς συννυφασμένα με αὐτὴν ταύτην τὴν ὕπαρξιν τῶν μονῶν καὶ τῶν καθεστώ- των τοῦ Ἁγίου Ὁρους, αἵτινες ἔχουν νὰ ἐπιτελέσουν μέγαλον προορισμὸν καὶ εἰς τὸ μέλλον....». Για τον λόγο αυτό εισηγήθηκε τη μίσθωσή τους εις το διηνεκές, ώστε να διευκολυνθεί η αποκατάσταση προσφύγων και ακτη- μόνων καλλιεργητῶν, αλλά να παραμείνει στις μονές η ψιλὴ κυριότητα. Η λύση αυτή, υποστήριξαν, αφενός θα επέτρεπε στο κράτος να εφαρμόσει ομοιόμορφη τακτική για όλα τα κτήματα του Αγίου Όρους και αφετέρου θα έθετε τέλος στις συζητήσεις για το αναπαλλοτρίωτο ή όχι των αγιορειτικών μετοχίων. Οι συζητήσεις αυτές περιέπλεκαν το ζήτημα, επειδή οι ξενόφωνες μονές βρίσκονταν σε πλεονεκτική θέση έναντι των άλλων λόγω των ισχυ- ρουσῶν Συνθηκῶν. Τέλος, πρότειναν να ψηφισθεί διάταξη και να καταβληθεί αμέσως και απευθείας στις μονές προσωρινό μίσθωμα 8% επί της αξίας των κτημάτων, που θα υπολογιζόταν προσωρινά, μέχρι να ρυθμισθεί το ζήτημα με την εφαρμογή της διηνεκούς μίσθωσης.⁷⁰

Το Υπουργείο Γεωργίας αποδέχτηκε την πρόταση της μειοψηφίας. Έπειτα από συνεννόηση των δύο μερών, αποφασίστηκε να σταλεί στο Άγιον Όρος επιτροπή δημοσίων υπαλλήλων για να καθορίσει, σε συνεργασία με τον αντι- πρόσωπο που θα όριζαν οι μονές, το ποσό της διηνεκούς μίσθωσης για όλα τα αγροκτήματα.⁷¹ Τον Μάιο δημοσιεύτηκε ο Νόμος 4716⁷² που ρύθμισε, όμως, προσωρινά το ζήτημα. Η αποζημίωση των μονών ορίσθηκε ίση προς την αξία των ιδιοκτησιῶν τους κατά τον χρόνο της απαλλοτρίωσής τους. Μέχρι την καταβολή της αποζημίωσης, το ελληνικό δημόσιο δεσμεύτηκε να καταθέ- σει στην Αγροτική Τράπεζα το ποσό των 5 εκατομμυρίων δραχμῶν και να καταβάλει μίσθωμα ίσο προς το 8% επί της πρόχειρα υπολογισθείσης αξίας του κάθε κτήματος. Κάθε μονή θα εισέπραττε τους τόκους του ποσού που

70. Οι πλειοψηφίσαντες της Επιτροπής ήταν ο Πρόεδρος Σπ. Χασιώτης και οι Α. Μυ- λωνάς, Π. Δεκάζος, Φούμης, Κωνσταντινίδης και Γιαβάσογλου. Οι μειοψηφίσαντες ήταν ο εισηγητής Γ. Τζώρτζης, ο Γκέκας και ο Κυπριανός. Βλ. «Έκθεσις τῆς ἐπὶ τῆς Γεωργίας Κοινο- βουλευτικῆς ἐπιτροπῆς πρὸς τὴν Γερουσίαν, 7 Ἀπριλίου 1930», ὡπως δημοσιεύεται στο Βησ- σαρίων Γρηγοριάτης, *ό.π.*, σ. 11.

71. Στο *ίδιο*, σ. 12.

72. ΦΕΚ, τχ. Α', αρ. 172, 18 Μαΐου 1930, Νόμος 4716 «περὶ κυρώσεως καὶ τροποποιήσεως τοῦ ἀπὸ 2 Σεπτεμβρίου 1926 Ν.Δ. «περὶ διακανονισμοῦ ἀποζημιώσεως διὰ τὰ ἀπαλλοτριωθέ- ντα ἀγροκτήματα Μονῶν τοῦ Ἁγίου Ὁρους».

της αναλογούσε. Η Ιερά Κοινότης μάλιστα επιδίωξε τότε δια του εκπροσώπου της Ηλιάκη να υπολογισθεί η αξία των ιδιοκτησιών των μονών σε χρυσό, για να μην επηρεάζεται από τις νομισματικές μεταβολές. Η κυβέρνηση, αν και κατ' αρχήν εξέτασε το αίτημα αυτό, τελικά δεν το δέχτηκε.

Στο τέλος του έτους (18 Δεκεμβρίου 1930) δημοσιεύτηκε ο Νόμος 4857 «περί μεταβιβάσεως εις τὸ Ἑλληνικὸν Δημόσιον τῆς κινητῆς καὶ ἀκινήτου περιουσίας τῆς Ε.Α.Π. καὶ συστάσεως ὑποθήκης ὑπὲρ τῆς Διεθνούς Οἰκονομικῆς Ἐπιτροπῆς». Το άρθρο 7 κήρυσσε οριστικό το κτηματολόγιο που είχε καταρτισθεί από την Ε.Α.Π. και όριζε ότι όλες οι διανομές της Επιτροπής προς πρόσφυγες ή γηγενείς βάσει αυτού του κτηματολογίου θα ήταν έγκυρες και υποχρεωτικές για την κυβέρνηση. Για την εξασφάλιση της αποκατάστασης των προσφύγων στα μετόχια του Αγίου Όρους το άρθρο 8 εξουσιοδοτούσε τον Υπουργό της Γεωργίας, μετά τη σύμφωνη γνώμη του Υπουργικού Συμβουλίου, να συνάψει «μίσθωσιν διαρκείας τούλάχιστον εἴκοσι πέντε ἐτῶν ἀπὸ τοῦ τέλους τῆς ὑφισταμένης μισθώσεως τῶν ἐν Χαλκιδικῇ Μοναστηριακῶν κτημάτων, ἐφ' ὧν ἡ Ἐπιτροπὴ Ἀποκαταστάσεως Προσφύγων ἐγκατέστησε πρόσφυγας».⁷³ Ἐτσι δρομολογήθηκε η επίλυση του μετοχιακού, ορίστηκε ο καταρτισμός των Εκτιμητικῶν Επιτροπῶν, η διαδικασία εξεύρεσης από κοινού του τιμήματος για κάθε μετόχι και προετοιμάστηκε το νομοσχέδιο για την οριστική λύση του ζητήματος που έγινε ο Νόμος 5377/32.

Όταν υποβλήθηκε για πρώτη φορά το νομοσχέδιο στη Βουλή, οι γεωργικές οργανώσεις της Χαλκιδικῆς συνήλθαν σε συνέλευση και υπέβαλαν τις προτάσεις τους για ορισμένες τροποποιήσεις, ούτως ώστε να ισχύσει και για τα μετόχια ό,τι προέβλεπε ο αγροτικός νόμος για τις απαλλοτριώσεις των άλλων κτημάτων και να χρεωθούν οι αγρότες για τους κλήρους τους με την τιμή που ίσχυε και για όλους τους υπόλοιπους αποκατασταθέντες αγρότες.⁷⁴ Οι αποκατασταθέντες αγρότες, πρόσφυγες και γηγενείς, ήταν αντίθετοι στη λύση της διηνεκούς μίσθωσης των μετοχίων, διότι φοβούνταν ότι θα τους εμπόδιζε να αποκτήσουν πλήρη κυριότητα επί των κλήρων τους, να τα καλλιεργούν και να τα εκμεταλλεύονται όπως ήθελαν, και προέβησαν σε κινητοποιήσεις και έντονες διαμαρτυρίες. Ο Ν.5377/32 της κυβέρνησης Βενιζέλου δεν έκανε αποδεκτά τα αιτήματα των αγροτών, ωστόσο στην τελική ρύθμιση του θέματος της χρέωσης των αγροτών και της απόκτησης τίτλων

73. ΦΕΚ, τχ. Α', αρ. 396, 18 Δεκεμβρίου 1930.

74. Βησσαρίων Γρηγοριάτης, *ό.π.*, σ. 15.

ίσχυσε και για τους αποκατασταθέντες, πρόσφυγες και ακτήμονες αγρότες της Χαλκιδικής, ό,τι προβλεπόταν και για τους υπόλοιπους βάσει των αγροτικών νόμων και των συμφωνιών της κυβέρνησης με την Ε.Α.Π., η οποία, για να διατηρηθεί η τάξη και να εξασφαλιστεί η νομιμοφροσύνη των αγροτών, επιδίωξε σταθερά να μην υπάρξει διαφορετική αντιμετώπιση σε καμία περιοχή.⁷⁵

Στη συνέχεια οι αγιορείτες σε υπόμνημα που υπέβαλαν στο Πατριαρχείο εξέθεσαν τους λόγους σκοπιμότητας για τους οποίους αποφάσισαν να αποδεχτούν το κοινωνικό πρόγραμμα της κυβέρνησης και ζήτησαν από το Πατριαρχείο να κρίνει την απόφασή τους υπό αυτό το πνεύμα και να την εγκρίνει. Το Πατριαρχείο πράγματι ενέκρινε τη ρύθμιση. Μετά την εκτίμηση όλων των αγιορείτικων μετοχίων το 1933, εκδόθηκαν οι ομολογίες του λεγόμενου «Εθνικού Αγιορειτικού Δανείου». Το συνολικό ποσό στο οποίο εκτιμήθηκε η αξία των μετοχίων ανερχόταν σε 250 εκατομμύρια δραχμές με τον ετήσιο τόκο να ανέρχεται σε 15 εκατομμύρια δραχμές, τις οποίες το δημόσιο κατέβαλλε τακτικά στην αρχή κάθε έτους. Σε κάθε μονή δόθηκε ομολογία στην οποία αναγραφόταν το ποσό με το οποίο είχαν εκτιμηθεί τα μετόχια της και στο οποίο είχε ορισθεί τόκος 6%. Οι ομολογίες δεν μπορούσαν να μεταβιβαστούν ούτε να υποθηκευτούν. Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο ο Αλέξανδρος Σβώλος, που στις 6 Σεπτεμβρίου 1944 ανέλαβε υπουργός Οικονομικών της κυβέρνησης Εθνικής Ενότητας υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου, με νομοθετικό διάταγμα περιόρισε σημαντικά το ποσό της αποζημίωσης προς τις μονές στο πλαίσιο των μέτρων τα οποία έλαβε για να ανορθώσει την ελληνική οικονομία.⁷⁶

Η αποζημίωση την οποία ανέλαβε το κράτος να καταβάλλει ετησίως στις μονές ήταν δυσβάσταχτη για τον προϋπολογισμό, ειδικά αν αναλογιστούμε ότι οι τιμές καθορίστηκαν σε τόσο υψηλό επίπεδο στα χρόνια της μεγάλης οικονομικής κρίσης, που είχε άμεση αρνητική επίπτωση στο εμπορικό ισοζύγιο της χώρας εξαιτίας της πτώσης των αγροτικών τιμών, έριξε το βιοτικό επίπεδο και προξένησε νομισματική αστάθεια. Η σταθεροποίηση της δραχμής στην ισοτιμία 375 δραχμές: 1 λίρα, που είχε επιτευχθεί μόλις το 1928 με

75. Για την πολιτική της ΕΑΠ βλ. LNA, C124, Sir John Hope Simpson to A. Papadatos, 27 Φεβρ. 1930. Kontogiorgi, *ό.π.* (σημ. 7), σ. 310-317.

76. Ι. Π. Μαμαλάκη, *Το Άγιον Όρος (Άθως) δια μέσου των αιώνων*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 529. Βλ. σε Δ. Μουζάκης, *ό.π.*, σ. 325-331 αναλυτικούς πίνακες με τα ποσά που αναλογούσαν σε κάθε μονή καθώς και τους τόκους.

τη δημιουργία της Τράπεζας της Ελλάδος, ανατράπηκε το Σεπτέμβριο του 1931, όταν η Μεγάλη Βρετανία ανακοίνωσε την αποδέσμευση της αγγλικής λίρας από τη χρυσή βάση. Παρόλο που η κυβέρνηση Βενιζέλου έδωσε τη λεγόμενη «μάχη της δραχμής», καταβάλλοντας προσπάθειες για να διαφυλαχθεί η μετατρεψιμότητα του νομίσματος και να συνδεθεί η δραχμή με το δολάριο, αναγκάστηκε τελικά να εγκαταλείψει τη χρυσή βάση και λίγες μέρες αργότερα να κηρύξει πτώχευση (26 Απριλίου 1932).⁷⁷ Ο Βενιζέλος επικρίθηκε από βουλευτές του Αγροτικού Κόμματος ότι ενέδωσε στις πιέσεις της Εκκλησίας, δεν προσπάθησε να επιλύσει το κοινωνικό πρόβλημα των αγροτών που υπερχρεώθηκαν, ενώ πολλοί παρέμειναν χωρίς κλήρο, και επιδείνωσε το οικονομικό πρόβλημα της χώρας.⁷⁸

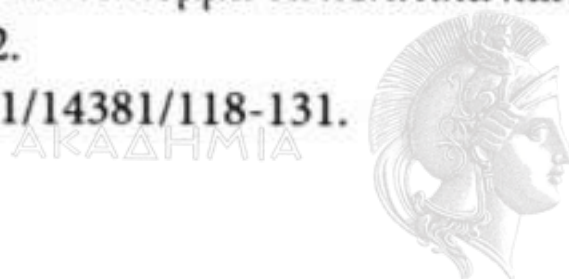
Η ρευστοποίηση της εκκλησιαστικής και μοναστηριακής περιουσίας το 1930. Απαλλοτριώσεις μετοχίων της μονής της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριας

Από την άνοιξη του 1930 ως το χειμώνα του 1931 οι σχέσεις των Φιλελευθέρων με την Εκκλησία πέρασαν μια περίοδο οξείας κρίσης, λόγω της απόφασης της κυβέρνησης για περιορισμό του αριθμού των μοναστηριών και για ορθολογικότερη διαχείριση και έλεγχο των εκκλησιαστικών πόρων. Όταν την άνοιξη του 1930 ο Υπουργός Παιδείας και Εκκλησιαστικών, Γ. Παπανδρέου, πέρασε από τη Βουλή το νόμο 4684, ο οποίος επέτρεπε την εκποίηση συγκεκριμένης εκκλησιαστικής περιουσίας προς όφελος των προσφύγων και του δημοσίου και την κατάργηση ενός αριθμού μικρών μοναστηριών, η Ιερά Σύνοδος τον καταδίκασε ως αντικανονικό και ζήτησε από τους κληρικούς να εμποδίσουν την εφαρμογή του.⁷⁹ Ο νόμος 4684/1930 αντικαθιστούσε το Γενικό Εκκλησιαστικό Ταμείο, που λειτουργούσε από το 1909, με ένα νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου υπό την εποπτεία του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, τον Οργανισμό Διοικήσεως Εκκλησιαστικής Περιουσίας (ΟΔΕΠ). Ο νέος αυτός οργανισμός είχε ως έργο τη ρε-

77. M. Mazower, *Greece and the Inter-War Economic Crisis*, Oxford 1991, σ. 143-176.

78. Βλ. Σωκράτης Ανθρακόπουλος, «Απάντηση στον Βενιζέλο», *Συνεννόησις*, αρ. 321, 19 Οκτωβρίου 1930, σ. 1-2 και του ίδιου «Ο λόγος του κοινοβουλευτικού εκπροσώπου του Αγροτικού κόμματος στη Βουλή των Ελλήνων για το πώς βλέπει το κόμμα τα πολιτικά και οικονομικά προβλήματα της χώρας», *Συνεννόησις*, 19 Ιουνίου 1932.

79. Το χρονικό της αντιπαράθεσης και στο FO 371/14381/118-131.

στοποίηση της μοναστηριακής περιουσίας, τη διοίκηση και διαχείριση της εκκλησιαστικής περιουσίας, εκτός από εκείνη των ναών, και τη διάθεση του προϊόντος για την προώθηση εκπαιδευτικών και ευαγών σκοπών. Ο ΟΔΕΠ διοικούνταν από ένα κεντρικό διοικητικό συμβούλιο, του οποίου μέλη ήταν ο Αρχιεπίσκοπος Αθηνών, δύο αρχιερείς, ένας σύμβουλος της Επικρατείας, ο Γενικός Διευθυντής του Δημοσίου Λογιστικού, ένας νομικός σύμβουλος, ένας εκπρόσωπος της Τραπέζης Ελλάδος και ένας εκπρόσωπος μιας εμπορικής τράπεζας.⁸⁰

Στις 14 Ιουλίου, μετά από απόφαση της Ιεράς Συνόδου, οι Μητροπολίτες Σπάρτης και Μαρωνείας, οι οποίοι συμμετείχαν στο Συμβούλιο ρευστοποιήσεως στο οποίο δεν παρέστη ο μακαριώτατος Αρχιεπίσκοπος Αθηνών, υπέβαλαν την παραίτησή τους στον Αρχιεπίσκοπο. Η Ιερά Σύνοδος επέμεινε στην τροποποίηση του νόμου και δήλωσε ότι δεν θα διόριζε αντικαταστάτες των δύο ιεραρχών αν η κυβέρνηση δεν έδειχνε διαλλακτικότερη στάση. Τελικά επήλθε συμφωνία με αμοιβαίες υποχωρήσεις. Έγινε δεκτή η αξίωση της Εκκλησίας να ανατεθεί η διαχείριση της εκκλησιαστικής περιουσίας στον Οργανισμό Δημοσίων Κτημάτων και να καταργηθεί το άρθρο το αναφερόμενο στη Σύμβαση που είχε γίνει μεταξύ της Εθνικής Τράπεζας και του Οργανισμού. Όσον αφορά τα μοναστηριακά κτήματα, ενώ ο νόμος όριζε ότι στα τοπικά συμβούλια της διαχείρισης των μοναστηριακών κτημάτων θα συμμετέχουν μόνο οι κατά τόπους μητροπολίτες, η κυβέρνηση μετά από απαίτηση της Εκκλησίας δέχτηκε τη συμμετοχή και των ηγουμενοσυμβουλίων. Αποφασίστηκε, επίσης, να μην εφαρμοστούν τα άρθρα του νόμου τα αναφερόμενα στην εκποίηση μοναστηριακών κτημάτων μέχρι τον Οκτώβριο, οπότε η Βουλή θα ψήφιζε νέο νόμο που θα τα τροποποιούσε σύμφωνα με τις απόψεις της Εκκλησίας.⁸¹

Ο Βενιζέλος τόνισε την ανάγκη να υποβοηθήσει η Εκκλησία το κράτος στην υπέρ των προσφύγων και ακτημόνων πολιτική του και ζήτησε να πε-

80. FO 371/ C 5649/5649/19, 14 July 1930. Βλ. και Α. Νανάκης, ό.π., και Κ. Ραμιώτης (Αρχιμ.), *Η Εκκλησία μέσα στην Ελληνική Πολιτεία*, Πρότυπες Θεσσαλικές Εκδόσεις: Αθήνα 1997, σ. 291-293. Βλ. και το επιθετικό Υπόμνημα του Ειρηναίου και την Απάντηση Βενιζέλου, εφ. *Πατρίς*, 1930. Το 1930, κατά την απαλλοτρίωση των μετοχίων, ο Μητροπολίτης Κασσανδρείας Ειρηναίος [Παντολέοντος] αγωνίσθηκε και πέτυχε να εξαιρεθούν της απαλλοτριώσεως και να παραμείνουν στη δικαιοδοσία των μοναχών οι γεωργικοί κλήροι γύρω από τα κτήρια του μετοχίου και των ναών, για να εξασφαλιστεί η συντήρησή τους και να λυθεί το εφημεριακό πρόβλημα για τα μικρά χωριά. Βλ. Π. Γ. Στάμος, ό.π., σ. 109.

81. Εφ. *Πατρίς*, 15 Ιουλίου 1930, σ. 8.

ριορισθούν οι αξιώσεις και οι πιέσεις της που καθιστούσαν δυσχερή τη θέση των κυβερνητικών υπευθύνων. Υπογράμμισε δε ότι, όσον αφορά τη μοναστηριακή περιουσία, δεν επρόκειτο για απαλλοτρίωση, αλλά στην ουσία για εξαγορά από το κράτος με σκοπό την αποκατάσταση των απόρων προσφύγων, εξαγορά η οποία θα ευνοούσε τελικά τις μονές και θα εξυπηρετούσε τα συμφέροντά τους, διότι πολλές μοναστηριακές εκτάσεις παρέμεναν ακαλλιέργητες και παρουσίαζαν ελλιπή εκμετάλλευση.

Με το διάταγμα της 5ης Μαρτίου 1932 ανατέθηκε στις μονές η διαχείριση και διοίκηση της διατηρητέας περιουσίας τους, η οποία ορίστηκε με κριτήριο τις ανάγκες της κάθε μονής, τον αριθμό των μελών της και την ιστορική της αξία ως τόπου προσκυνήματος και πνευματικής δράσης. Με το ίδιο διάταγμα αποφασίστηκε να διατίθενται τα έσοδα από τις μονές για την επισκευή και συντήρηση των κτηρίων. Μετά τη ρευστοποίηση των μοναστηριακών γαιών που χαρακτηρίστηκαν ως «έκποiehτές» – βάσει των προεδρικών διαταγμάτων που εκδόθηκαν από το 1928 έως το 1936 και διέκριναν τη μοναστηριακή περιουσία σε «διατηρητέα» και «έκποiehτέα» παρέμειναν στις μονές 2.156.332 acres από τα οποία 260.928 ήταν καλλιεργήσιμες γαίες, 1.004.212 βοσκότοποι, 655.094 δασικές εκτάσεις, 143.738 ελαιώνες, 29.092 φυτείες και τα υπόλοιπα μη καλλιεργήσιμες γαίες.⁸²

Για την αποκατάσταση των προσφύγων στη Χαλκιδική έγιναν και απαλλοτριώσεις μετοχίων που ανήκαν στην Πατριαρχική και Σταυροπηγιακή Ιερά Μονή της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριας. Η μονή βρισκόταν υπό την άμεση κανονική και διαχειριστική εξάρτηση του Οικουμενικού Πατριαρχείου.⁸³ Οι αγροτικοί νόμοι του κράτους μέχρι και το 1952 εξαιρούσαν τις Πατριαρχικές και Σταυροπηγιακές Μονές από τα μέτρα της απαλλοτρίωσης, διότι τα έσοδα από την κτηματική περιουσία τους εξυπηρετούσαν τις ανάγκες των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων (π.χ. Εκκλησιαστική Σχολή Αγίας Αναστασίας). Ένα επιπλέον επιχείρημα ήταν ότι πιθανή απαλλοτρίωση των μετοχίων της μονής θα ήταν δυνατόν να προκαλέσει στο μέλλον προβλήματα και να αποτελέσει κακό προηγούμενο σε βάρος της εκκλησιαστικής και μοναστηριακής περιουσίας του Οικουμενικού Πατριαρχείου της ευρισκομένης σε ξένα κράτη.

82. Βλ. Αναστάσιος Βαρβαρέσος, *Η συμπλήρωση της αγροτικής μεταρρύθμισης*, Ύπουργείο Γεωργίας, Αθήνα 1949, σ. 17.

83. Τα ζητήματα τα σχετικά με τη διοίκηση των Σταυροπηγιακών Μονών στις Νέες Χώρες ρυθμίζονταν συμφώνως προς το Ι' εδάφιο του από 4 Σεπτεμβρίου του 1928 Πατριαρχικού και Συνοδικού Τόμου.

Η μονή της Αγίας Αναστασίας της Φαρμακολύτριας βρίσκεται στην περιοχή του χωριού Γαλαρηνού και υπαγόταν κατά την υπό εξέταση περίοδο στην Ιερά Μητρόπολη Κασσανδρείας.⁸⁴ Η κτηματική περιουσία της μονής αποτελούνταν από τρία μεγάλα μετόχια, που κάλυπταν μια έκταση χιλιάδων στρεμμάτων: το Αναστασιτικό μετόχι της Αγίας Αναστασίας στην χερσόνησο της Κασσάνδρας, το Μετόχι Καρβουνό στην Καλαμαριά της επαρχίας Κασσανδρείας και το μετόχι Κρητιανά στην περιοχή του χωριού Μεσημέριον. Η μονή είχε στην ιδιοκτησία της και τέσσερις υδρόμυλους, στο Μυριόφυτο και το Γαλαρηνό. Τελικά από το μετόχι Καρβουνό 7.000 στρέμματα απαλλοτριώθηκαν υπέρ των προσφυγικών συνοικισμών της Νέας Καλικράτειας και των Νέων Συλάτων, ενώ 300 στρέμματα με τα κτήρια του μετοχίου παρέμειναν υπέρ της μονής. Επίσης η μονή διατήρησε το μετόχι Κρητιανά, το οποίο καλλιεργούσαν γεωργοί του οικισμού της Απωνομής (Επανωμής) της Ιεράς Μητροπόλεως Θεσσαλονίκης.⁸⁵

Μέχρι τον Δεκέμβριο του 1927, σύμφωνα με τις στατιστικές της Γενικής Διευθύνσεως Εποικισμού Μακεδονίας, είχαν αποκατασταθεί αγροτικώς στη Μακεδονία 427.269 άτομα, από τα οποία 11.261 είχαν λάβει προσωρινά κλήρο στη Χαλκιδική. Ο σχετικά μικρός αριθμός αποκατασταθέντων προσφύγων στη Χαλκιδική οφειλόταν, σύμφωνα με τους σύγχρονους παρατηρητές, στη στενότητα της γης και στο ότι οι εκτάσεις που είχαν αποδεσμευτεί μετά την αναχώρηση των ανταλλαξίμων Μουσουλμάνων ήταν περιορισμένες διότι ο αρχικός πληθυσμός ήταν αμιγώς ελληνικός.⁸⁶ Ο πρώτος πρόεδρος της Ε.Α.Π., Henry Morgenthau, αναφερόμενος στην Χαλκιδική επισημαίνει ότι η εγκατάσταση των προσφύγων καθυστέρησε και εξαιτίας της καλλιέργειας

84. Ίερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (ΙΣΕΕ), Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον (ΙΑ), Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίαι (ΟΕ), Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, Μονὴ Ἀγίας Ἀναστασίας: Ἀρ. πρωτ. 710/29.1.1929. Ὁ Ἀρδαμερίου καὶ Γαλατίστης Καλλίνικος πρὸς τὴν Διαρκὴ Ἱεράν Σύνοδον τῆς Ἑλλάδος, Γαλάτιστα 4 Ἰανουαρίου 1929. Ὁ Ἀρδαμερίου υποστηρίζει ὅτι ἡ Ἱερά Μονὴ τῆς Ἀγίας Ἀναστασίας κεῖται «ἐν τῷ μεγάλῳ βουνῷ Γαλατίστης», σύμφωνα με τὰ χρυσόβουλλα τὰ ἀποκείμενα στο Ἀρχεῖο τῆς Μονῆς καὶ, ἐπομένως, ἐντὸς τῶν ορίων τῆς δικῆς τοῦ ἐπαρχίας /Μητροπόλεως Ἀρδαμερίου στὴ δικαιοδοσία τῆς ὁποίας θὰ ἔπρεπε νὰ ἐπανέλθῃ. Τὸ κοινοτικό Συμβούλιο Ἀνθεμούντος στηρίζει τὸ αἴτημά του.

85. Ίερά Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος (ΙΣΕΕ), Ἱστορικὸν Ἀρχεῖον (ΙΑ), Ὁρθόδοξοι Ἐκκλησίαι (ΟΕ), Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον, Μονὴ Ἀγίας Ἀναστασίας: Ἀρ. πρωτ. 895/28.9.1943. Ὁ Κασσανδρείας Εἰρηναῖος πρὸς τὴν Ἀγίαν καὶ Ἱεράν Σύνοδον τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Πολύγυρος 18 Σεπτεμβρίου 1943.

86. Βλ. ΑΚΔΚ, Φ 24, ἀπόκομμα ἀπὸ τὴν ἐφ. *Ἐλεύθερον Βῆμα*, Ἰούνιος 1928, «Πῶς ἀποκατεστάθη μισὸ ἑκατομμύριο ἀγροτῶν προσφύγων εἰς Μακεδονίαν».

ελάχιστου τμήματος των μετοχίων και της εγκατάλειψης ικανών εκτάσεων που είχαν καταντήσει άγονες. Στα μετόχια, γράφει,

«τα εδάφη που καλλιεργούσαν οι ίδιοι οι μοναχοί έτειναν στο ελάχιστο που ήταν απαραίτητο για τη συντήρησή τους. Τα εδάφη που καλλιεργούσαν Έλληνες ενοικιαστές συρρικνώθηκαν επίσης στα ελάχιστα δυνατά όρια, γιατί η αρπακτικότητα των Τούρκων φοροεισπρακτόρων αφαιρούσε κάθε κίνητρο για παραγωγή πλεονάσματος. Όταν έφθασαν οι πρόσφυγες τα περισσότερα απ' αυτά τα εδάφη είχαν περιπέσει σε πρωτόγονη κατάσταση και το χώμα είχε καλυφθεί από αγριόχορτα και ζιζάνια αιώνων. Το όργωμά τους για την πρώτη σοδειά ήταν υπεράνω των δυνάμεων των χωρικών με τα πρωτόγονα εργαλεία τους. Η Επιτροπή Αποκατάστασης Προσφύγων αντιμετώπισε αυτό το πρόβλημα με την εισαγωγή αμερικανικών γεωργικών μηχανημάτων τα οποία διεκπεραίωσαν αυτό το έργο για χάρη των αγροτών».⁸⁷

Επίλογος

Κατά τον Μεσοπόλεμο απαλλοτριώθηκαν περίπου 450.000 στρέμματα αγιορείτικης περιουσίας· απ' αυτά, 320.000 στη Χαλκιδική.⁸⁸ Το εκσυγχρονιστικό πρόγραμμα του Βενιζέλου ανέτρεψε τις επί αιώνες υφιστάμενες δομές που ρύθμιζαν τις σχέσεις παραγωγής και εξασθένησε τη σημασία του Αγίου Όρους ως οικονομικού και πνευματικού παράγοντα της περιοχής. Όμως η Ιερά Κοινότης αντιστάθηκε σθεναρά και τελικά οι μονές μπόρεσαν να παραμείνουν εσαεί ιδιοκτήτριες και να λάβουν κρατικές ομολογίες σε αντάλλαγμα για τα μετόχια. Έκτοτε τα έσοδα κάθε μονής θα προέρχονταν κατά κύριο λόγο από τις κρατικές ομολογίες, καθώς τα υπόλοιπα έσοδά της από την εκμετάλλευση της περιορισμένης σε έκταση γης που παρέμεινε στη δικαιοδοσία της δεν επαρκούσαν πλέον παρά μόνο για τη συντήρησή της.

Με την τελική ρύθμιση από εισπράκτορες γαιοπροσόδου οι μονές μετατράπηκαν σε ομολογιούχους: το «παιχνίδι» της χρηματοοικονομικής διαδι-

87. Henry Morgenthau, *Η αποστολή μου στην Αθήνα*, μεταφρ. Σήφης Κασεσιάν, Αθήνα 1994, σ. 378-379.

88. ΙΣΕΕ-ΙΑ, Άγιον Όρος 1952, Υπουργείο Έξωτερικών, Δ/νσις Εκκλησιών, Άρ. πρωτ. 30685/ΕΚ 2 (19 Απριλίου 1952), Αντίγραφον. Υπουργείο Γεωργίας (15 Απριλίου 1952), Ζήτημα έκκλησιαστικών και μοναστηριακών περιουσιών. Κατά τον Βησσαρίωνα Γρηγοριάτη, ό.π., σ. 26 απαλλοτριώθηκαν 120 αγιορείτικα μετόχια, συνολικής έκτασης 1.000.000 στρεμμάτων εκ των οποίων 800.000 ήταν καλλιεργήσιμες γαίες και τα υπόλοιπα δάση και βοσκοτόπια.

κασίας αγκάλιασε και τον Άθω. Αυτό ήταν εξαιρετικά σημαντικό από κοινωνική και πολιτική άποψη· γιατί αντί να διαχωριστεί η Ιερά Κοινότης του Άθω από το κράτος εντάθηκε η αμφίδρομη σχέση τους και η εξάρτηση της Ιεράς Κοινότητας από το κράτος αυξήθηκε, αφού δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις για περαιτέρω διαπραγματεύσεις και ανταλλαγές.

Το κράτος στον Μεσοπόλεμο διαχειρίστηκε την κρίση που προήλθε από την απότομη δημογραφική αύξηση λόγω της ενσωμάτωσης των προσφύγων και προχώρησε στον εκσυγχρονισμό του αγροτικού χώρου. Οι πολιτικοί των βενιζελικών και των διαδόχων κυβερνήσεων όμως διαχειρίστηκαν το ζήτημα της απαλλοτρίωσης των μετοχίων με πολιτικούς όρους και όχι με κοινωνικούς. Η δυναμική του αγροτικού τομέα προσδιορίστηκε σε μεγάλο βαθμό και από τις μεταβολές που έγιναν στο θεσμικό πλαίσιο. Οι κρατικές επιλογές καθορίστηκαν από την κοινωνική και πολιτική όψη του ζητήματος και λιγότερο την οικονομική. Οι θεσμοί που υιοθετήθηκαν μπορεί να μην ήταν οικονομικά ιδιαίτερα αποδοτικοί, ήταν όμως κοινωνικά αποτελεσματικοί γιατί κατέστησαν ηπιότερες τις κοινωνικές εντάσεις και περιόρισαν τη ριζοσπαστικοποίηση των αγροτικών πληθυσμών. Η απαλλοτρίωση των μετοχίων είχε ως αποτέλεσμα την οριστική αποκατάσταση των προσφυγικών πληθυσμών στις γαίες που αρχικά είχαν ενοικιαστεί ή επιταχθεί. Σε σύνολο 36 νέων οικισμών που σχεδιάστηκαν από την Εποικιστική Υπηρεσία του Υπουργείου Γεωργίας, οι 34 ήταν αμιγώς προσφυγικοί και χωροθετήθηκαν στην παραλιακή ζώνη, που ήταν αραιοκατοικημένη εξαιτίας της ύπαρξης παραθαλάσσιων ελών—ιδιαίτερα στη Κασσάνδρα, αλλά και επειδή, κατά τους προηγούμενους αιώνες, οι πληθυσμοί προτιμούσαν, τη μεσαία ζώνη για κατοίκηση λόγω του φόβου των πειρατικών επιδρομών. Παραθαλάσσιοι οικισμοί δημιουργήθηκαν και σε πρώην τσιφλίκια, όπως τα Μουδανιά. Η έκτασή τους ανέρχεται σε 17.123 στρέμματα. Στο δυτικό τμήμα της Χαλκιδικής αναπτύχθηκαν οικισμοί σε ανταλλάξιμες, πρώην μουσουλμανικές, γαίες της Καλαμαριάς, έκτασης 163.730 περίπου στρεμμάτων, που διανεμήθηκαν στους πρόσφυγες αλλά και στους ντόπιους χριστιανούς καλλιεργητές τους.⁸⁹ Ο πληθυσμός αυξήθηκε κατά 46%, από 44.304 άτομα το 1920 σε 64.799 άτομα το 1928⁹⁰ και, επομένως, επιτεύχθηκε η δημογραφική «πύκνωση» των αραιοκατοικημένων μετοχίων που οραματιζόταν ο Καραβίδας.

89. Για την κατηγορία των γαιών που χρησιμοποιήθηκαν και τις ονομασίες των νέων οικισμών βλ. Πίνακα 6: «Προσφυγικοί οικισμοί στη Χαλκιδική, 1928».

90. Βλ. την εξέλιξη του πληθυσμού στη Χαλκιδική στον Πίνακα 7.

Η αποκατάσταση των προσφύγων στα πρώην μετόχια επηρέασε την πολιτισμική φυσιογνωμία της περιοχής. Η Χαλκιδική είναι σήμερα μια γεωγραφική περιφέρεια του βορειοελλαδικού χώρου διάσπαρτη από οικισμούς, που με τις χαρακτηριστικές τους ονομασίες παραπέμπουν στις αρχικές εστίες των προσφύγων, στις χαμένες πατρίδες της Μικράς Ασίας και της Ανατολικής Θράκης από τις οποίες ξεριζώθηκε υποχρεωτικά ο ελληνισμός σύμφωνα με τη Σύμβαση της Λωζάννης.

Η διανομή κλήρων από τις απαλλοτριωμένες και ανταλλάξιμες γαίες στους πρόσφυγες που εγκαταστάθηκαν στην Χαλκιδική εξασφάλισε την εντατική εκμετάλλευση της γης, όπως έγινε και στις άλλες περιοχές της χώρας. Στους μικροϊδιοκτήτες της γης το κράτος, εκτός από τη γη και κάποια στοιχειώδη εφόδια για το ξεκίνημά τους στη νέα πατρίδα, δεν μπόρεσε να δώσει τα αναγκαία, υλικά και χρηματοδοτικά μέσα, τα οποία θα τους απελευθέρωναν από την ανασφάλεια και από τα προβλήματα που χαρακτηρίζουν τον αγροτικό κόσμο κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου. Όσοι πρόσφυγες αγρότες αποκαταστάθηκαν, εντάχθηκαν βέβαια στο εθνικό κοινωνικό-οικονομικό σύστημα, δεν έπαψαν όμως να είναι φτωχοί αγρότες, χωρίς επαρκή εκπαίδευση και χωρίς δυνατότητες να προσεγγίσουν τα κέντρα του εμπορίου και της πνευματικής κίνησης. Παρέμειναν δέσμιοι των περιορισμών που έθετε η απουσία συγκοινωνιών και η διακύμανση των τιμών σε διεθνές επίπεδο. Έτσι η Χαλκιδική στην μεταπολεμική περίοδο θα τροφοδοτήσει το μεταναστευτικό ρεύμα και δεν θα μπορέσει να εκπληρώσει το άλλο, μεγαλεπήβολο ασφαλώς, όραμα του Καραβίδα, να αναπτυχθεί σε κέντρο οικονομικό και πολιτιστικό του νεώτερου ελληνισμού. Η μετεγκατάσταση των ελληνορθόδοξων κατοίκων από τα Ιώνια παράλια, τον Μαρμαρά και την Καλλίπολη, κοσμοπολίτικα κέντρα της παραγωγής και του εμπορίου των μεσογειακών προϊόντων, δεν επαρκούσε.⁹¹

Η περιοχή της Χαλκιδικής διατήρησε τον αγροτικό της χαρακτήρα και τους αργούς ρυθμούς ανάπτυξης σε όλο τον Μεσοπόλεμο. Χρειάστηκε να περιμένει αρκετά χρόνια τον ηλεκτρισμό και την αύξηση του τουρισμού για να γνωρίσει μια διαφορετική ανάπτυξη.

91. Εξαιρέσεις στη στασιμότητα που χαρακτηρίζει την ανάπτυξη αυτής της περιόδου, πάντως, αποτέλεσαν οικισμοί όπως τα Νέα Μουδανιά και ο Νέος Μαρμαράς, όπου αξιοποιήθηκαν οι δεξιότητες και ειδικεύσεις των προσφύγων σε ενεργούς τομείς της οικονομίας, στην αλιεία και τη σηροτροφία, γεγονός που τους επέτρεψε να αναπτυχθούν ταχύτερα και να εξελιχθούν μεταπολεμικά σε κέντρα εμπορίου και μεταποίησης. Βλ. Σύνδεσμος Προσφύγων Μουδανιών Θεσσαλονίκης, *Αντίλαλοι από τα Μουδανιά και τα γύρω*, Θεσσαλονίκη 1931.

Abstract

«THE CONDENSATION OF THE SPARSELY INHABITED KINGDOM OF KOLLIGOI» IN CHALKIDIKI THE SETTLEMENT OF REFUGEES AND THE PROBLEM OF THE MONASTIC LANDS UNDER THE JURISDICTION OF MOUNT ATHOS DURING THE INTER-WAR PERIOD

This article focuses on the land reform policies of the Greek Liberal governments following the arrival and settlement of Asia Minor refugees in Chalkidiki during the inter-war period that led to the change of the centuries old land tenure regime prevailing on the monastic lands under the jurisdiction of Mount Athos.

Chalkidiki was considered to be the most suitable province for the settlement of refugees from the coastal regions of Asia Minor. Refugees could be established on monastic lands (*metochia*) which were characterized by very low demographic density and covered the two-thirds of Chalkidiki's total size. Under the old land tenure regime the natural wealth of *metochia* was exploited to a limited extent as only a small portion of the potential agricultural land was cultivated by native tenants (*kolligoi*). The Refugee Settlement Commission, which under the auspices of the League of Nations, carried out the project of refugee settlement gave its permission to refugees to settle themselves on several *metochia*. The arrival of the refugees in Chalkidiki deteriorated the socio-economic conditions in the area where the native landless cultivators were already in a state of unrest, had occupied lands in various *metochia* and expected the government to implement land reforms. For Liberal policy-makers a radical change of the old land tenure system through expropriation of the large monastic estates and their distribution to refugee and landless native farmers could solve the acute socio-economic problems of the region, restore public order and was considered essential for the economic and demographic development of the region. However, monastic lands which were administered by representatives of the monasteries (*oikonomoi*) according to the ancient regime of the Athos Peninsula which evolved over the centuries could not be easily expropriated under the agrarian law since the rights of the monasteries of the Holy Community of Mount Athos were protected by international Treaties.

The paper examines the socio-economic conditions in Chalkidiki be-

tween 1913 and 1924 drawing upon the unpublished reports contained in the archives of the Governorship General of Macedonia and in K. D. Karavidas's archive. Karavidas visited Athos to curve the unanimous opposition by the Holy Community of Mount Athos to the project for the expropriation of monastic lands and to convince them to assist the government to tackle the refugee problem. His contribution to the planning of refugee settlement and modernization of Chalkidiki is also analysed.

In 1924 the government after negotiations with the Holy Community tackled the problem of the monastic lands by reaching an agreement with eighteen monasteries of Mount Athos which transferred a sizeable area of various estates to the government on lease for a ten years period with a likely extension of time. The rent for each year was to be paid by the National Bank of Greece to the Holy Community of Mount Athos. The liquidation of the Refugee Settlement Commission and the obligation of the Greek government, according to the Papadatos-Eddy Convention (24 January 1930), to respect the rights of all rural refugees over the provisional plots they had received by the Refugee Settlement Commission intensified discussions between the Holy Community and the E. Venizelos's government leading to the final arrangement of the problem: the liquidation of the monastic lands, the estimation of their value in exception of the agrarian law at a very high rate and the government's obligation to issue bonds for each monastery and to pay annually the taxes. The cost for the compensation of the monastic properties was too high for the frail Greek economy which had been aggravated due to the economic crisis (1929). After the Second World War the Minister of Finance reduced dramatically the amount due. The arrangement regarding the land property of the monasteries of Athos proved to be a breaking point with far-reaching consequences, since it increased the dependency of the Holy Community of Mount Athos on the Greek state, intensified their mutual relationship and opened the way for future exchanges.

Πίνακας 1
ΜΟΝΕΣ ΚΑΙ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΟΡΟΥΣ (1914)

Α/α	Όνομα Μονής	Αριθ. μοναχών και ησυχαστών
1.	Μεγίστης Λαύρας	210
2.	Βατοπεδίου	318
3.	Ιβήρων	205
4.	Χιλανδαρίου (Σερβικό)	105
5.	Διονυσίου	130
6.	Κουτλουμουσίου	85
7.	Παντοκράτορος	155
8.	Ξηροποτάμου	158
9.	Ζωγράφου (Βουλγαρικό)	252
10.	Δοχειαρίου	112
11.	Καρακάλου	106
12.	Φιλοθέου	56
13.	Σίμωνος Πέτρας	122
14.	Αγίου Παύλου	153
15.	Σταυρονικήτα	82
16.	Ξενοφώντος	124
17.	Γρηγορίου	125
18.	Εσφιγμένου	158
19.	Παντελεήμονος (Ρωσικό)	562
20.	Κωνσταμονίτου	108
21.	Καρναί (έδρα)	510
	Σε διάφορα άλλα ερημητικά καταλύματα	3.540

Πηγή: Γενικά Αρχεία του Κράτους (ΓΑΚ), Ιστορικό Αρχείο Μακεδονίας (ΙΑΜ), Γενική Διοίκηση Μακεδονίας (ΓΔΜ), Φάκ. 20.

Πίνακας 2
Επαρχία Χαλκιδικής
Κωμοπόλεις, χωριά, μετόχια των μονών του Αγίου Όρους και τσιφλίκια (1914)
Κωμοπόλεις – Μαχαλάδες

A/A	Όνομα	Είδος συνοικισμού	Αριθ. Οικιών	Πληθυ- σμός	Εισαγωγές	Εξαγωγές
1.	Πολύγυρος	Κωμόπολη	480	2.510	Αποικιακά υφάσματα	Έλαιον, κουκούλια, δέρματα, σιτηρά
2.	Αβανλήδες	Μαχαλάς	75	355		Σιτηρά
3.	Ακ Μπουνάρ	Μαχαλάς	42	200		Σιτηρά
4.	Ατματζιαλήδες	Μαχαλάς	45	300		Σιτηρά
5.	Βοριτζιλάρ	Μαχαλάς	12	60		Σιτηρά
6.	Βρωμόσυρτα	Μαχαλάς	35	185		Σιτηρά
7.	Εμιρτζελήδες	Μαχαλάς	12	75		Σιτηρά
8.	Καρά Γιουσουφλάρ	Μαχαλάς	13	60		Σιτηρά
9.	Καρατεπέ	Μαχαλάς	28	170		Σιτηρά
10.	Καρκάρα	Μαχαλάς	120	640		Σιτηρά
11.	Κοκλαγουτζλή	Μαχαλάς	10	45		Σιτηρά
12.	Κουτζουκλή	Μαχαλάς	20	150		Σιτηρά
13.	Μερά	Μαχαλάς				Σιτηρά
14.	Νταουζλήδες	Μαχαλάς	62	245		Σιτηρά
15.	Ντιλικλήδες	Μαχαλάς	115	610		Σιτηρά
16.	Ντοπρολήδες	Μαχαλάς				Σιτηρά
17.	Παζαρλήδες	Μαχαλάς	38	190		Σιτηρά
18.	Παρακλήδες	Μαχαλάς	42	225		Σιτηρά
19.	Πόζαλαν	Μαχαλάς	50	210		Σιτηρά
20.	Σελελήδες, Ν. Σύλλαia	Μαχαλάς	30	150		Σιτηρά
21.	Σιντζηλή	Μαχαλάς	15	75		Σιτηρά
22.	Σοφοκλάρ	Μαχαλάς	6	24		Σιτηρά
23.	Τογιαντζή	Μαχαλάς	15	70		Σιτηρά
24.	Τσιγγανάδες	Μαχαλάς	50	310		Σιτηρά
25.	Τσιλίδες	Μαχαλάς	27	128		Σιτηρά
26.	Τσιομποκλήδες	Μαχαλάς	5	15		Σιτηρά
27.	Τσιπισλήδες	Μαχαλάς	10	65		Σιτηρά

Πίνακας 2. Μετόχια

A/A	Όνομα	Είδος συνοικισμού	Αριθ. Οικιών	Πληθυ- σμός	Εισαγωγές	Εξαγωγές
28.	Ζωγράφου	Μετόχιον	6			
29.	Βατοπεδίου	Μετόχιον	6			
30.	Βοζίνη	Μετόχιον	5			
31.	Ξενοφώντος	Μετόχιον	5			
32.	Κωσταμονίτου	Μετόχιον	3			
33.	Γρηγορίου	Μετόχιον	3			
34.	Εσφιγμένου	Μετόχιον	2			
35.	Αζάπικον	Μετόχιον	2			
36.	Σιμόπετρας	Μετόχιον	2			
37.	Κουτλουμουσίου	Μετόχιον	2			
38.	Διονυσίου	Μετόχιον	2			
39.	Αγίου Παύλου	Μετόχιον	3			
40.	Ζωγράφου	Μετόχιον	2			
41.	Λαύρας	Μετόχιον	2			
42.	Ξεροποτάμου	Μετόχιον	3			
43.	Δοχειαρίου	Μετόχιον	3			
44.	Αγίου Παύλου	Μετόχιον	2			
45.	Ζωγράφου (Κομπά)	Μετόχιον	3			
46.	Γρηγορίου	Μετόχιον	2			
47.	Χειμαδιό (Διονυσίου)	Μετόχιον	2			
48.	Κουτλουμουσίου	Μετόχιον	2			
49.	Φιλοθέου	Μετόχιον	4			
50.	Βατοπαιδίου	Μετόχιον	4			
51.	Εσφιγμένου	Μετόχιον	5			
52.	Διονυσίου	Μετόχιον	3			
53.	Κωσταμονίτου	Μετόχιον	5			
54.	Ζωγράφου	Μετόχιον	5			
55.	Ρωσικόν	Μετόχιον	6			
56.	Καραμάνι	Μετόχιον	6			
57.	Βουλγαρικόν	Μετόχιον	6			

Πίνακας 2. Μετόχια

A/A	Όνομα	Είδος συνοικισμού	Αριθ. Οικιών	Πληθυ- σμός	Εισαγωγές	Εξαγωγές
58.	Πυργούδια	Μετόχιον	3			
59.	Δεβελίκιον	Μετόχιον	1		Ολίγα αποικιακά	Κουκούλια, κηρός, μέλι ή οπωρικά
60.	Κουτλουμουσίου	Μετόχιον	4			
61.	Ζωγράφου	Μετόχιον	4			
62.	Λαύρα	Μετόχιον	3			
63.	Αγίου Παύλου	Μετόχιον	4			
64.	Πρόβλαξ	Μετόχιον	1			
65.	Ιβήρων	Μετόχιον	3			
66.	Χιλανδαρίου	Μετόχιον	4			
67.	Πύργος – Ιερισσού	Μετόχιον	4			
68.	Ξηροποτάμου	Μετόχιον	4			
69.	Αμμουλιανή (νήσος)	Μετόχιον	2			
70.	Καπού	Μετόχιον	6			
71.	Πατριότικου	Μετόχιον	6			
72.	Διονυσίου	Μετόχιον	5			
73.	Σταυρονικήτα	Μετόχιον	8			
74.	Σίμωνος Πέτρας	Μετόχιον	4			
75.	Καρακάλου	Μετόχιον	5			
76.	Παπά Ευσταθίου	Μετόχιον	3			
77.	Ξενοφώντος	Μετόχιον	4			
78.	Αγίου Παύλου	Μετόχιον	2			
79.	Αγίου Παύλου (πύργος)	Μετόχιον	4			
80.	Λαύρας	Μετόχιον	2			
81.	Ρωσικόν	Μετόχιον	3			
82.	Φιλοθέου	Μετόχιον	1			
83.	Ξηροποτάμου	Μετόχιον	3			
84.	Ζωγράφου	Μετόχιον	1			
85.	Κουτλουμουσίου	Μετόχιον	1			
86.	Λαύρας	Μετόχιον	1			
87.	Καραμάν	Μετόχιον	3			
88.	Γρηγορίου	Μετόχιον	3			
89.	Αναστασίτικον	Μετόχιον	4			

Πίνακας 2. Μετόχια

A/A	Όνομα	Είδος συννοικισμού	Αριθ. Οικιών	Πληθυ- σμός	Εισαγωγές	Εξαγωγές
90.	Καραμάν	Μετόχιον	2			
91.	Χιλανδαρίου	Μετόχιον	2			
92.	Αγίου Μελετίου	Μετόχιον	1			
93.	Αγάπικο	Μετόχιον	1			
94.	Κελί	Μετόχιον	3			

Πίνακας 2. Μοναστήρια – Μύλοι – Τσιφλίκια

A/A	Όνομα	Είδος συννοικισμού	Αριθ. Οικιών	Πληθυ- σμός	Εισαγωγές	Εξαγωγές
95.	Αγία Αναστασία	Μοναστήριο	8	50		
96.	Διονυσίου	Μύλος	2	8		
97.	Χιλανδαρίου	Μύλος	1			
98.	Μαργιανά	Τσιφλίκιον	10			Σιτηρά
99.	Μηριόφυτον	Τσιφλίκιον	40	200		
100.	Άγιος Μάμας	Τσιφλίκιον	120	405		Σιτηρά
101.	Πορταργιά	Τσιφλίκιον	120	390		Σιτηρά
102.	Σοφουλάς	Τσιφλίκιον	56	215		Σιτηρά
103.	Κουκλαχλή	Τσιφλίκιον				
104.	Παναγιά	Τσιφλίκιον				Σιτηρά
105.	Γαλαρινού	Τσιφλίκιον	35	180		Σιτηρά
106.	Προβίτα	Τσιφλίκιον	3	12		

Πίνακας 2. Χωρία

A/A	Όνομα	Είδος συνικισ.	Αριθ. Οικ.	Πληθυ- σμός	Εισαγωγές	Εξαγωγές
107.	Ορμήλια	Χωρίον	320	1.590	Αποικιακά & υφά- σματα	Έλαιον, κουκούλια, δέρ- ματα, λαχανικά, σιτηρά
108.	Νικήτη	Χωρίον	250	1.087	Ολίγα αποικιακά	Έλαιον, κουκούλια και σιτηρά
109.	Άγιος Νικόλαος	Χωρίον	260	1.100	Ολίγα αποικιακά	Κουκούλια, ολίγα δέρ- ματα
110.	Παρθενών	Χωρίον	89	400	Ολίγα αποικιακά	Κουκούλια και ξυλεία
111.	Συκιά	Χωρίον	460	2.320	Ολίγα αποικιακά	Κουκούλια, δέρματα και ζώα
112.	Κρήνη	Χωρίον	65	310		Σιτηρά

Πίνακας 2. Χωρία

A/A	Όνομα	Είδος συνικισ.	Αριθ. Οικ.	Πληθυ- σμός	Εισαγωγές	Εξαγωγές
113.	Βάβους	Χωρίον	325	1.680	Ολίγα αποικιακά	Χόρτον και οπωρικά
114.	Γαλάτιστα	Χωρίον	600	3.200	Αποικιακά	Χόρτον, οπωρικά, δέρ- ματα ή κουκούλια
115.	Ραβνά	Χωρίον	130	738	Αποικιακά	Χόρτον, οπωρικά, δέρ- ματα ή κουκούλια
116.	Δουμπιά	Χωρίον	75	380	Αποικιακά	Χόρτον, οπωρικά, δέρ- ματα ή κουκούλια
117.	Σανά	Χωρίον	75	505	Αποικιακά	Χόρτον, οπωρικά, δέρ- ματα ή κουκούλια
118.	Τοπλίκιον	Χωρίον	58	310	Αποικιακά	Χόρτον, οπωρικά, δέρ- ματα ή κουκούλια
119.	Σεποτνίκια	Χωρίον	85	450	Αποικιακά	Χόρτον, οπωρικά, δέρ- ματα ή κουκούλια
120.	Παλαιχώρα	Χωρίον	80	410	Αποικιακά	Χόρτον, οπωρικά, δέρ- ματα ή κουκούλια
121.	Κρίμνη	Χωρίον	36	137	Αποικιακά	Χόρτον, οπωρικά, δέρ- ματα ή κουκούλια
122.	Ρεσετνίκια	Χωρίον	152	810	Αποικιακά	Χόρτον, οπωρικά, δέρ- ματα ή κουκούλια
123.	Καϊτζίκιον	Χωρίον	44	305	Αποικιακά	Χόρτον, οπωρικά, δέρ- ματα ή κουκούλια
124.	Μεταγγίτσιον	Χωρίον	81	337	Ολίγα αποικιακά	Κουκούλια, κηρός, μέλι
125.	Ρεβενόκια	Χωρίον	340	1.620	Ολίγα αποικιακά	Κουκούλια, κηρός, μέλι ή οπωρικά
126.	Γουμάτιον	Χωρίον	190	655		
127.	Ιερισσός	Χωρίον	425	2.110	Ολίγα αποικιακά	Κουκούλια, κηρός, μέλι ή σιτηρά
128.	Ίσβορος	Χωρίον	255	1.235	Αποικιακά, άλευρα	Μετάλλευμα
129.	Καζαντζής	Χωρίον	60	370	Αποικιακά, άλευρα	Μετάλλευμα
130.	Νεοχώριον	Χωρίον	131	865	Ολίγα αποικιακά	Ξυλεία
131.	Παλαιοχώριον	Χωρίον	175	910	Ολίγα αποικιακά	Χόρτον και λαχανικά ή ξυλεία
132.	Βαρβάρα	Χωρίον	160	800	Ολίγα αποικιακά	Ξυλεία
133.	Στανάς	Χωρίον	160	790	Ολίγα αποικιακά	Ξυλεία
134.	Λιαρίγκοβα	Χωρίον	550	2.652	Αποικιακά ή άλευρα	Υποδήματα, μάλλινα υφάσματα
135.	Άθυτος	Χωρίον	145	480	Ολίγα αποικιακά	Σιτηρά, μέλι, κηρός & τρίχα αιγών, έλαιον, πή- λινα αγγεία

Πίνακας 2. Χωρία

A/A	Όνομα	Είδος συνικισ.	Αριθ. Οικ.	Πληθυ- σμός	Εισαγωγές	Εξαγωγές
136.	Πολύχρονον	Χωρίον	58	265	Ολίγα αποικιακά	Σιτηρά, μέλι, κηρός & τρίχα αιγών, έλαιον
137.	Χανιώτη	Χωρίον	21	130	Ολίγα αποικιακά	Σιτηρά, μέλι, κηρός & τρίχα αιγών, έλαιον
138.	Καψόχωρα	Χωρίον	65	310	Ολίγα αποικιακά	Σιτηρά, μέλι, κηρός & τρίχα αιγών, έλαιον, κε-ραμικά
139.	Παλιούρι	Χωρίον	119	600	Ολίγα αποικιακά	Σιτηρά, μέλι, κηρός & τρίχα αιγών, έλαιον
140.	Αγία Παρασκευή	Χωρίον	126	515	Ολίγα αποικιακά	Σιτηρά, μέλι, κηρός & τρίχα αιγών, έλαιον
141.	Τσιαπράνη	Χωρίον	57	304	Ολίγα αποικιακά	Σιτηρά, μέλι, κηρός & τρίχα αιγών, έλαιον
142.	Καλάνδρα	Χωρίον	115	690	Ολίγα αποικιακά	Σιτηρά, μέλι, κηρός & τρίχα αιγών, έλαιον
143.	Φούρκα	Χωρίον	120	679	Ολίγα αποικιακά	Σιτηρά, μέλι, κηρός & τρίχα αιγών, έλαιον
144.	Κασσανδρινό	Χωρίον	45	270	Ολίγα αποικιακά	Σιτηρά, μέλι, κηρός & τρίχα αιγών, έλαιον
145.	Βάλτα	Χωρίον	240	1.410	Ολίγα αποικιακά	Σιτηρά, μέλι, κηρός & τρίχα αιγών, έλαιον
146.	Παζαράκι	Χωρίον	44	266	Ολίγα αποικιακά	Σιτηρά, μέλι, κηρός & τρίχα αιγών, έλαιον
147.	Λούκοβα	Χωρίον	195	865	Ολίγα αποικιακά	Σιτηρά, μέλι, κηρός & τρίχα αιγών, έλαιον
148.	Βραστά	Χωρίον	390	1.820	Ολίγα αποικιακά	Σιτηρά, μέλι, κηρός & τρίχα αιγών, έλαιον

Πηγή: ΓΑΚ, ΙΑΜ, ΓΔΜ, Φάκ. 20.

Πίνακας 3
Επαρχία Χαλκιδικής. Παραγωγή και εμπόριο (1920)

Παραγωγή		Εξαγωγή
Είδος	Ολικό ποσόν εις οκάδας	Ολικό ποσόν εις οκάδας
Μέλι	400.000	350.000
Κηρός	30.000	25.000
Κυψέλαι μελισσών	80.000	2.000
Γάλα	500.000	50.000
Βούτυρον	5.000	2.000
Τυρός	75.000	25.000
Μαλλίον	25.000	15.000
Θριξ αιγός	500.000	45.000
Κουκούλια	50.000	45.000
Σίτος	4.600.000	665.000
Κριθή	1.500.000	560.000
Αραβόσιτος	300.000	200.000
Σίκαλις	400.000	200.000
Βρώμη	1.200.000	600.000
Όροβος	300.000	10.000
Σήσαμος	100.000	90.000
Και εις ελαχίστην ποσότητα ερέβων και βάμβακα		

Πίνακας 3. Κτηνοτροφία

Είδος	Υπάρχοντα ζώα	Εξαγωγή
Βόες	15.000	300-500
Βούβαλοι	3.000	
Ίπποι	5.000	
Ημίονοι	20.000	
Όνοι	3.500	
Πρόβατα	130.000	500-1.000
Τράγοι	150.000	3.000-5.000
Χοίροι	3.500	800-1.000

Πίνακας 3. Μετάλλευμα

Είδος	Εξαγωγή εις τόννους ετησίως
Σιδηροπυρίτις	95.000
Λευκόλιθος	10-12.000
Άσβεστος	6.000
Κέραμοι	(τεμάχια) 200.000

Εισαγωγή
Γίνεται σχετική εισαγωγή αναλόγως του πληθυσμού των κατοίκων: 1ον Αποικιακών 2ον Υφασμάτων 3ον Ολίγων Αλεύρων 4ον Άλατος 5ον Οικιακών επίπλων και σκευών 6ον Κατειργασμένων δερμάτων

Πηγή: ΓΑΚ, ΙΑΜ, ΓΔΜ, Φάκ. 20.

Πίνακας 4
Επαρχία Χαλκιδικής. Παραγωγή ελαιολάδου 1920

Ονομασία οικισμού	Οκάδες
Νικήτα	60.000
Άγιος Νικόλαος	60.000
Παρθενών	15.000
Συκιά	2.000
	Σύνολο 137.000

Μετόχια	
Κωσταμονίτικο	28.000
Μπαλαμπάν ή Γρηγορίου	22.000
Εσφιγμένου ή Αγ. Κυριακή	3.000
Αζάπικο ή Παντοκράτορος	3.000
Πετριώτικο	5.000
Κουτλουμουσίου	5.000
Χειμαδιό Διονυσίου	3.000
Άγιος Παύλος ή Κιαρίτσι	500
Αγ. Παύλου ή Σάρτη	3.000
Κωνοπάδες Ζωγράφου	6.000
Κωνοπάδες Κουτλουμουσίου	500
Δοχειαρίου ή Βάλτη	100
Διον. Καλαμίτσι	2.000
Λαύρας	100
Εηροποτάμου ή Σάρτη	10.000
Ξενοφώντος	500
	Σύνολο 228.700

Πηγή: ΑΚΔΚ, Φάκ. 7.1.

Πίνακας 5
Έκταση και καλλιέργειες στα Μετόχια Χαλκιδικής (τμήμα Σιθωνίας) (1920)

Ονομασία	Συνολ. έκταση	Καλλιεργήσιμη	Δάσος	Άμπελος	Λειβάδια
Καμάρα Παντοκράτορος	600	600	0	0	0
Ξενοφώντος (Αγ. Νικολάου)	900	600	0	5	20
Κωσταμονίτικο	8.500	2.000	6.500	5	5
Γρηγορίου Μπαλαμπάν	15.000	3.500	11.500	15	0
Εσφιγμένου ή Αγ. Κυριακή	10.000	600	9.400	8	0
Αζάπικο ή Παντοκράτορος	12.000	1.000	11.000	5	0
Κουτλουμουσίου	3.000	100	2.900	3	0
Πετριώτικο	4.500	150	4.300	4	20
Ζωγράφου Χειμαδιό	1.000	0	1.000	0	0
Λαύρας	8.000	400	7.600	0	0
Διονυσίου ή Καλαμίτσι (χειμαδιό)	4.500	200	4.300	4	25
Αγ. Παύλος (Κριαρίτσι χειμ.)	2.300	50	2.450	0	0
Διονυσίου ή αμπελική (3 τεμ.)	65	5	0	25	25
Ρωσικό τεμ. 2	45	0	0	0	45
Ζωγράφου τεμ. 3	40	0	0	0	25
Δοχειαρίου	25	0	0	0	25
Πετριώτικο - 3	40	0	0	0	40
Γρηγορίου ή Κελί τεμ. 2	75	5	0	20	40
Λαύρας	80	70	0	0	5
Δοχειαρίου ή Βάλτη	4.000	0	3.950	0	50
Ξηροποτάμου ή Σάρτη με δύο εξαρτήματα Πλατονίτση αρμενιστή	20.000	1.000	19.000	30	15
Ζωγράφου Κουνουπάδες	8.000	0	8.000	4	0
Κουτλουμουσίου	5.000	20	5.000	0	0
Σύνολο	107.670	10.300	96.900	128	340

Πηγή: ΑΚΔΚ, Φάκ. 7.1.

Πίνακας 6. Προσφυγικοί Οικισμοί στη Χαλκιδική

	Ονομασία Οικισμού	Παλαιά Ονομασία	Πλη- θυσμός (1928)	Προέλευση Προσφύγων	Κατηγορία Γαιών
1.	Αγγελοχώρι*	Σουφλάρ	838		Μετόχι
2.	Άγιος Διονύσιος		511	Ανατολική Θράκη, Μικρά Ασία	Μετόχι
3.	Αγ. Παύλος Πύργου		593	Ανατολική Θράκη	Μετόχι
4.	Αγ. Παντελεήμων		272	Μικρά Ασία	Πρώην Μου- σουλμανικές
5.	Αμμουλιανή		496	Προποντίδα/ Μαρμα- ράς	Μετόχι
6.	Αμπελική		19		
7.	Βατοπέδιον		318	Μικρά Ασία, Ανατολική Θράκη	Μετόχι
8.	Δίκορφο	Παζαρλή	37		
9.	Ελαιοχώρια	Δαουτλή	114	Ανατολική Θράκη, Μικρά Ασία	Πρώην Μου- σουλμανικές
10.	Ελαιοχώρια	Δομπουρλού	103		
11.	Ζωγράφου		253	Μικρά Ασία	Μετόχι
12.	Ν. Ηράκλεια		210	Ανατολική Θράκη	Πρώην Μου- σουλμανικές
13.	Καλαμίτσι		51	Μικρά Ασία, Ανατολική Θράκη	Μετόχι
14.	Καλλιθέα		112	Κωνσταντινούπολη, Πόντος, Καύκασος	Μετόχι
15.	Καλύβια Πολυγύρου		12		
16.	Καρκάρα		933		
17.	Κασσάνδρας		90		
18.	Λάκωμα		336	Ανατολική Θράκη, Πόντος	Πρώην Μου- σουλμανικές
19.	Μεταμόρφωσις	Βόζινα	134	Μικρά Ασία	Μετόχι
20.	Μικράλωνα	Μπόζαλαν	108		
21.	Ν. Γωνιά	Τσιγγανάδες	368	Ανατολική Θράκη, Μικρά Ασία	Πρώην Μου- σουλμανικές
22.	Μυριόφυτον*		498		Μετόχι
23.	Ν. Καλλικράτεια		1270	Ανατολική Θράκη	Μετόχι
24.	Ν. Κερασιά	Μπαϊρακλή	100		

Πίνακας 6. Προσφυγικοί Οικισμοί στη Χαλκιδική

	Ονομασία Οικισμού	Παλαιά Ονομασία	Πλη- θυσμός (1928)	Προέλευση Προσφύγων	Κατηγορία Γαιών
25.	N. Μαρμαράς	Μπαλαμπάν	448	Προποντίδα/ Μαρμα- ράς	Μετόχι
26.	N. Μουδανιά		1356	Μικρά Ασία	Πρώην Τσι- φλίκι
27.	N. Όλυνθος		668	Ανατολική Θράκη, Μικρά Ασία	Μετόχι
28.	N. Πλάγια	Καραμάν	428	Ανατολική Θράκη	Μετόχι
29.	N. Ποτεΐδαια	Καπού Μετόχι	571	Ανατολική Θράκη, Μικρά Ασία	Μετόχι
30.	N. Ρόδα		298	Μικρά Ασία, Καππαδο- κία, Ανατολική Θράκη	Μετόχι
31.	N. Σύλλατα		485	Καππαδοκία, Ανατο- λική Θράκη, Μικρά Ασία	Μετόχι
32.	N. Τρίγλια		1064	Μικρά Ασία	Μετόχι
33.	N. Τένεδος		216	Ανατολική Θράκη, Τένεδος	Πρώην Μου- σουλμανικές
34.	N. Φλογητά	Μετόχι Ρωσι- κόν	786	Μικρά Ασία	Μετόχι
35.	N. Φώκαια		617	Μικρά Ασία	Μετόχι
36.	Νερόμυλος	Οσμανλή	250		
37.	Ξενοφώντος		36		
38.	Ξηροπόταμος		128		
39.	Ολυμπιάδα		272	Μικρά Ασία	Πρώην Τσι- φλίκι
40.	Ουρανούπολη		140	Προποντίδα/ Μικρά Ασία	Μετόχι
41.	Πετράλωνα	Τελκελή	188	Δούτσε Μικράς Ασίας	Πρώην Μου- σουλμανικές
42.	Πορταριά		646		Πρώην Μου- σουλμανικές
43.	Πρόβλαξ		289		
44.	Προσφόριον		153		
45.	Πρινάρια	Σέβελη	65		
46.	Πρινοχώρι	Αβανλή			

Πίνακας 6. Προσφυγικοί Οικισμοί στη Χαλκιδική

	Ονομασία Οικισμού	Παλαιά Ονομασία	Πλη- θυσμός (1928)	Προέλευση Προσφύγων	Κατηγορία Γαιών
47	Πυργαδίκια		206	Προποντίδα/ Μαρμαράς	Μετόχι
48	Πυργούδια		314		
49	Ροδόκηπος	Σέλελη	96	Μικρά Ασία, Ανατολική Θράκη	Πρώην Μου- σουλμανικές
50	Σάρτη Ξηροποτάμου		504	Μικρά Ασία	Μετόχι
51	Σήμαντρα		982	Ανατολική Θράκη, Αρτάκη, Σεμέντρια Καππαδοκίας	Πρώην Μου- σουλμανικές
52	Σταυρονικήτα		87		
53	Σωζόπολη		53	Ανατολική Ρωμυλία	Μετόχι
54	Καρά Τεπέ		211		
55	Καρβιά*		287		Μετόχι
	Σύνολο		19620		

* μικτοί προσφυγικοί οικισμοί.

Πηγές: ΓΑΚ-ΙΑΜ, ΕΑΠ, Γενική Διεύθυνσις Εποικισμού Μακεδονίας, Τμήμα Στατιστικής, Κατάλογος των προσφυγικών συνοικισμών της Μακεδονίας με τας νέας ονομασίας, Θεσσαλονίκη 1928 [έχουν δημοσιευτεί στο Στ. Πελαγίδης, *Προσφυγική Ελλάδα (1913-1930)*, Θεσσαλονίκη 1997, σ. 168-169]. Στοιχεία συστάσεως και εξελίξεως Δήμων και κοινοτήτων, αρ. 48, *Νομός Χαλκιδικής*, Αθήνα 1962.

Πίνακας 7. Στοιχεία εξέλιξης πληθυσμού Χαλκιδικής (1920-1940)

Επαρχία	Δήμος ή Κοινότης	Συνοικισμός	1920	1928	1940
Αρναίας	Λιαρίγκοβης	Λιαρίγκοβη	2.329		
		Αρναία (Λιαρίγκοβη)	2.402	2.657	
	Αμμουλιανής	Αμολιανή			613
		Τρυπητή			2
	Βαρβάρας	Βαρβάρα	528	764	647
		Ολυμπιάδα	61		
		Πραβίτα	14		
		Καλύβια Βαρβάρας			97
	Γοματίου	Γομάτιο	595	548	649
		Μετόχιον Δεβελίκιον	22		
		Μετόχιον Ιβήρων	23		
		Μετόχιον Λαύρας	6		
	Ιερισσού	Ιερισσός	1.958	2.218	2.325
		Λιμήν Ιερισσού	4		
		Μετόχιον Αμμουλιανής (νησίς)	17		
		Μετόχιον Ζωγράφου	10		
		Μετόχιον Κουμίτσας	27		
		Μετόχιον Κουτσακίου	13		
		Μετόχιον Κουτλουμουσίου	21		
		Μετόχιον Λαύρας	26		
		Μετόχιον Πρόβλακα	21		
		Μετόχιον Πύργου	37		
		Μετόχιον Πυργούδιας	16		
		Αμμουλιανή		513	
		Προσφόριον		140	443
		Πυργούδια		324	
	Μαραθούσης	Κάτω Ραβνά (Μαραθούσα)	582	213	430
		Ισά Όμπαση (Γερακιά)	99	43	
		Ντερέ (Πλατανοχώρι)	132	105	138
	Μεγάλης Παναγιάς	Ρεβενίκια (Μεγάλη Παναγιά)	1.862	2.077	2.354
		Πλανά	31	76	
		Μετόχιον Περγαδίκι	75		
		Πυργαδίκια		234	
	Νεοχωρίου Νέων Ρόδων	Νεοχώριον	769	849	1.078
		Νέα Ρόδα		298	895
		Μετόχιον Ξηροποτάμου		128	

Πίνακας 7. Στοιχεία εξέλιξης πληθυσμού Χαλκιδικής (1920-1940)

Επαρχία	Δήμος ή Κοινότης	Συννοικισμός	1920	1928	1940
Αρναίας	Ολυμπιάδος	Ολυμπιάς			397
		Παλαιοχωρίου	983	1.118	1.404
		Πυργαδικίων			383
	Σταγίρων ή Σταγείρων	Καζαντζή Μαχαλά (Στάγειρα)	393	452	586
		Ολυμπιάδα ή Ολυμπία	105	272	
	Στανού	Στανός	499	532	632
	Στρατονίκης Στρατωνίου	Ίσβορον (Στρατονίκη)	1.099	1.184	1.362
		Καλύβαι Ισβόρου	29		
		Ματίμ Λάκκος	59		
		Στρατώνι	331		
		Μαντέμ Λάκκος			39
		Στρατώνιον		726	778
		Μαντέμ Λάκκος	238		
Χαλκιδικής	Νέων Μουδανιών Πολυγύρου	Νέα Μουδανιά (Καργή-Λιμάνι)		1.238	2.296
		Πολύγυρος	2.695	2.477	3.313
		Γερακινή	298	486	418
		Καλύβαι	317	418	325
		Μετόχιον Αναστασιάτικον	21		
		Μύλος Διονυσίου		9	
		Πατελιδά(ς)		54	187
		Τσιγκρίκα		31	
	Αγίας Παρασκευής	Αγία Παρασκευή	657	657	765
	Αγίου Μάμαντος	Άγιος Μάμας Μετόχιον Βατοπεδίου		495 6	697
	Αγίου Νικολάου	Άγιος Νικόλαος	1.392	1.587	1.927
		Μετόχιον Ξενοφώντος	29		
	Αγίου Προδρόμου	Ρετσινίκια (Άγιος Πρόδρομος)	683	812	836
		Καγιατζίκ (Παλαιόκαστρον)	266	300	
	Αφύτου	Άθυτος (Άφυτος)	689	636	805
		Μετόχιον Αγίου Παύλου	28		
		Μετόχιον Λαύρα	27		
		Μετόχιον Ρωσικόν	41	112	215
	Βάβδου	Βάβδος	1.364	1.204	1.334
		Άγιος Αθανάσιος ή Ψαλλίδας		16	
		Μεταλλεία Βάβδου		7	
		Μπαργιαμήτσι ή Μπαϊραμίτσιον		53	51

Πίνακας 7. Στοιχεία εξέλιξης πληθυσμού Χαλκιδικής (1920-1940)

Επαρχία	Δήμος ή Κοινότης	Συνοικισμός	1920	1928	1940
Χαλκιδικής	Βατοπεδίου	Βατοπέδιον			274
		Μεταμόρφωσις			210
	Βραστάμων	Βραστά	1.017	749	818
		Αγία Φωτίδα		85	
		Άγιος Ιωάννης	5	44	61
		Άγιος Ιωάννης Πρόδρομος			123
		Κελί ή Κελλί ή Κελλίον	33	74	161
		Μηλιάδα ή Μιλιάδα	10	29	30
		Μαρλιά		41	
		Πιτσιάδα ή Πιτσιάδος ή Πετσάδα	3	67	61
		Πλανά	142	259	231
		Σμήξι ή Σμίξη	35	60	63
	Γαλαρινού	Γαλαρινός			278
	Γαλατίστης	Γαλατίστα (Ανθεμούς)	2.595	2.651	2.675
		Αβανλήδες (Πρινοχώρι -ιον)	339	80	129
		Αγία Αναστασία		151	
		Αγία Παρασκευή		22	
		Γαλαρινός		157	
		Μονή Αγ. Αναστασίας			157
		Φαρμακολύτριάς			
	Γεροπλατάνου	Γεροπλάτανον-ος (Τοπλίκι)		390	429
	Διονυσίου	Διονύσιος (Μετόχιον Διονυσίου)			711
	Δουμπιών	Δουμπιά	526	645	746
		Σανά	400	345	
	Καλάνδρας	Καλάνδρα	699	682	640
		Φάρος Καλάνδρας	31		
		Μετόχιον Καραμάν	31		
	Κασσάνδρας	Βάλτα	1.469	1.593	1.927
		Μετόχιον Αγάπηκον	7		
		Μετόχιον Διονυσίου	31		
		Μετόχιον Δοχειαρίου	55		
		Μετόχιον Εσφιγμένου	14		
		Μετόχιον Καρακάλου	23	77	
		Μετόχιον Κελί	20		
		Μετόχιον Κρεμμύδι	23		
		Μετόχιον Ξενοφώντος	29		
		Μετόχιον Παπαστάθη	13		
		Μετόχιον Πετριότικον	45		
		Μετόχιον Σταυρονικήτα	63	87	

Πίνακας 7. Στοιχεία εξέλιξης πληθυσμού Χαλκιδικής (1920-1940)

Επαρχία	Δήμος ή Κοινότης	Συνοικισμός	1920	1928	1940
Χαλκιδικής	Κασσανδρινού	Κασσανδρινόν	327	376	548
		Παζαράκια	209		
		Πολύχρονο	308		
		Μετόχιον Αγίας Αναστασίας	41	23	75
		Μετόχιον Ζωγράφου	16		
		Μετόχιον Κουτλουμουσίου	5		
		Μετόχιον Ξηροποτάμου	5		
		Μετόχιον Πολυχρόνου		305	
		Μετόχιον Φιλοθέου	4		
	Καψοχώρας	Καψοχώρα	365	363	469
		Τσαπράνι	394		
		Χανιώτη -ς	130	175	182
		Μετόχιον Άνδερ	30		
		Άνω Κεραμίδι (Άνω Τσαπράνι)		101	
		Κάτω Κεραμίδι (Κάτω Τσαπράνι)		299	
	Κρήμνης	Κρήμνη			292
	Κρίνης ή Κρήνης	Κρίνη ή Κρήνη	377	394	507
		Βαρτζιλάρ	72		
		Καρά-Γιουσσυφλάρ	47		
		Καρβιά	281		
		Κάρβουνο ή Μετόχι Αγ. Αναστ.	1		
		Κιουτσουκλή	53		
		Κουλά-Ουσλή	38		
		Νταουτλή	108		
		Ντομπουρλού	130		
		Σελιάδες	91		
		Σενελή ή Σέλελη (Ροδόκηπος)	26	77	
		Τελκελή (Πετράλωνα)	429	170	298
		Τσελή ή Τσεγίδες (Μονοπήγαδον)	74	102	218
		Τσιγγανάδες	320		
		Τσιπισλή	38		
		Τσοπανλή	38		
		Μετόχι Σερβικόν	8		
		Άγιος Αντώνιος (Δογαντζή)		58	309
		Μικρόν Πλαγιάρι -ιον		60	70
	Κρυοπηγής	Παζαράκια		262	412
	Λακκώματος	Λάκκωμα			658
		Κρυονέριον	54		

Πίνακας 7. Στοιχεία εξέλιξης πληθυσμού Χαλκιδικής (1920-1940)

παρχία	Δήμος ή Κοινότης	Συνοικισμός	1920	1928	1940
Χαλκιδικής	Μεταγγιτσίου	Μεταγγίτσι Μετόχιον Περγαδίκι	360 131	402	527
	Νέας Γωνιάς	Νέα Γωνιά Νεοχώριον			527 39
	Νέας Καλλικράτειας	Νέα Καλλικράτεια Ηράκλεια (Νέα Ηράκλεια) Κλαδερόν (Τσιπισλή) Κρυόνερον (Καρά-Γιουσουλάρ) Λάκκωμα (Ακμαντζαλή) Μετόχιον Αγίου Παύλου Νεοχώριον Ξηροκώμη (Σεντζελή) Άγιος Παύλος		1.270 210 59 48 336 276 30 12	1.554 252
	Νέας Ποτίδαιας	Νέα Ποτίδαια Μετόχιον Πατριωτικόν	42	504	804
	Νέας Σκιώνης	Νέα Σκιώνη			655
	Νέας Τενέδου	Νέα Τένεδος (Καρά Τεπέ) Βρωμοσύρτης Δίκορφον (Παζαρλή) Μικράλωνα (Πόζαλον) Νέα Κερασιά (Μπαρακλή) Νερόμυλος (Οσμανλή) Παναγιά Ρουδιά (Σεμεκλή) ή Ροδιά		216 272 54 115 95 39 51 21	327 342 56 112 120 22
	Νέας Τρίγλιας	Νέα Τρίγλια (Σουφλάρ)		1.064	1.526
	Νέας Φώκαιας	Νέα Φώκαια (Μετόχιον Αγ. Παύλου) Φυλακαί Κασσάνδρας		617	1.139 849
	Νέου Μαρμαρά	Νέος Μαρμαράς (Μπαλαμπάν) Αγία Κυριακή (Σφιγμένου) Μετόχιον Αγαπητού Μετόχιον Αγίου Γεωργίου		422 6 44 4	749
	Νέων Πλάγιων	Νέα Πλάγια		561	603
	Νέων Σίλατων	Καρβιά Δαουτλή Ελαιοχώρι -α (Δομπουρλού)		485 105 140	321
	Νέων Σίλατων	Κάρβουνο Νέα Γωνιά (Τσιγγανάδες) Ρεύμα (Ντερέ-Μαχαλά) Σερβικόν Μετόχιον Ροδόκηπος		41 345 38 53	240 131

Πίνακας 7. Στοιχεία εξέλιξης πληθυσμού Χαλκιδικής (1920-1940)

Επαρχία	Δήμος ή Κοινότης	Συνοικισμός	1920	1928	1940
Χαλκιδικής	Νικήτα	Νικήτας	1.335	1.545	1.738
		Μετόχιον Βόζικα	89		
		Μεταμόρφωσις		143	
	Ολύνθου	Μαριανά	361		
		Μυριόφυτον	307		
		Νέα Όλυνθος			827
	Ορμυλίας	Ορμύλια	1.547	1.859	2.253
		Μετόχιον Βατοπεδίου	84		
		Μετόχιον Ζωγράφου	6		
		Βατοπέδιον		274	
	Παλαιοκάστρου	Παλαιόκαστρον			342
	Παλαιοχώρας	Παλαιοχώρα	601	694	740
		Κρήμνη	228	250	
		Σεποτνίκια (ΡΙζά)	461	513	
		Τσοπλίκη	358		
	Παλιουρίου	Παλιούρι	596	722	940
		Μετόχιον Αγίου Γρηγορίου	4		
	Παρθενώνος	Παρθενών	365	366	489
		Μετόχιον Γρηγορίου	78		
		Μετόχιον Κωνσταμονίτου	72		
	Πετροκέρασων (Ραβνών) Πολυχρόνου Πορταριάς	Ραβνά (Πετροκέρασα)	603	711	673
		Πολύχρονον (Μετόχιον Πολυχρ.)	462		
		Πορταριά	495	646	884
		Άγιος Μάμας	474		
		Βρωμόσυρτα	180		
		Εμερτζελή	34		
		Καρά Τεπέ	21		
		Καργή Λιμάν	168		
		Καρκάρα	647		
		Μαριανά	45		
		Μυριόφυτον	170		
		Πόζαλον	288		
		Σουφλάρ	276		
		Μετόχιον Διονυσίου	30		
		Μετόχιον Ζωγράφου	52		
		Μετόχιον Καραμάν	21		
		Μετόχιον Κωνσταμονίτου	68		
		Μετόχιον Ρωσσικόν	37		

Πίνακας 7. Στοιχεία εξέλιξης πληθυσμού Χαλκιδικής (1920-1940)

Επαρχία	Δήμος ή Κοινότης	Συνοικισμός	1920	1928	1940
Χαλκιδικής	Ριζών	Ριζά			546
	Σανών	Σανά			459
	Σάρτης	Σάρτη			624
	Καρκάρας	Καρκάρα		982	1.155
		Μεταλλεία Καρκάρας		21	
		Μικρός Βάβδος (Ακ Μπουνάρ)		9	34
	Συκέας ή Συκιάς	Συκιά ή Συκέα	1.652	1.864	2.371
		Λιμήν Συκιάς	22		
		Αρμενιστή	32		
		Πηγαδάκι	10		
		Πλατανίτσι	24		
		Τορώνη	24		
		Μετόχιον Αγαπητόν	26		
		Μετόχιον Αγίου Παύλου	57		
		Μετόχιον Διονυσίου	31		
		Μετόχιον Δοχειαρίου	24		
		Μετόχιον Ζωγράφου	11		
		Μετόχιον Κομπάς	33		
		Μετόχιον Κουτλουμουσίου	54		
		Μετόχιον Κριαρίτσι	21		
		Μετόχιον Λαύρας	14		
		Μετόχιον Ξηροποτάμου (Σάρτη)	92	456	
		Μετόχιον Πετριότικον	15		
		Μετόχιον Τρεστενίκα	3		
		Καλαμίτσι -ιον		50	81
	Ταξιάρχου	Λυκόβη	904		
		Ταξιάρχης (Ιερόκαστρον - Λυκόβη)		1.004	1.244
	Φλογητών	Νέα Αντιγόνεια		628	
		Αμερικανικόν Νοσοκομείον	46		
		Μετόχιον Διονυσίου	477		
		Μετόχιον Ζωγράφου	246		
		Φλογητά			840
	Φούρκας	Φούρκα	661	702	906
		Μετόχιον Χιλανδαρίου	5		
		Σκάλα Φούρκας			58

Πηγή: Στοιχεία Συστάσεως και Εξελίξεως των Δήμων και Κοινοτήτων, 48 Νομός Χαλκιδικής, εκδ. ΚΕΔΚΕ, Αύγουστος 1962 (επεξεργασία δική μου)